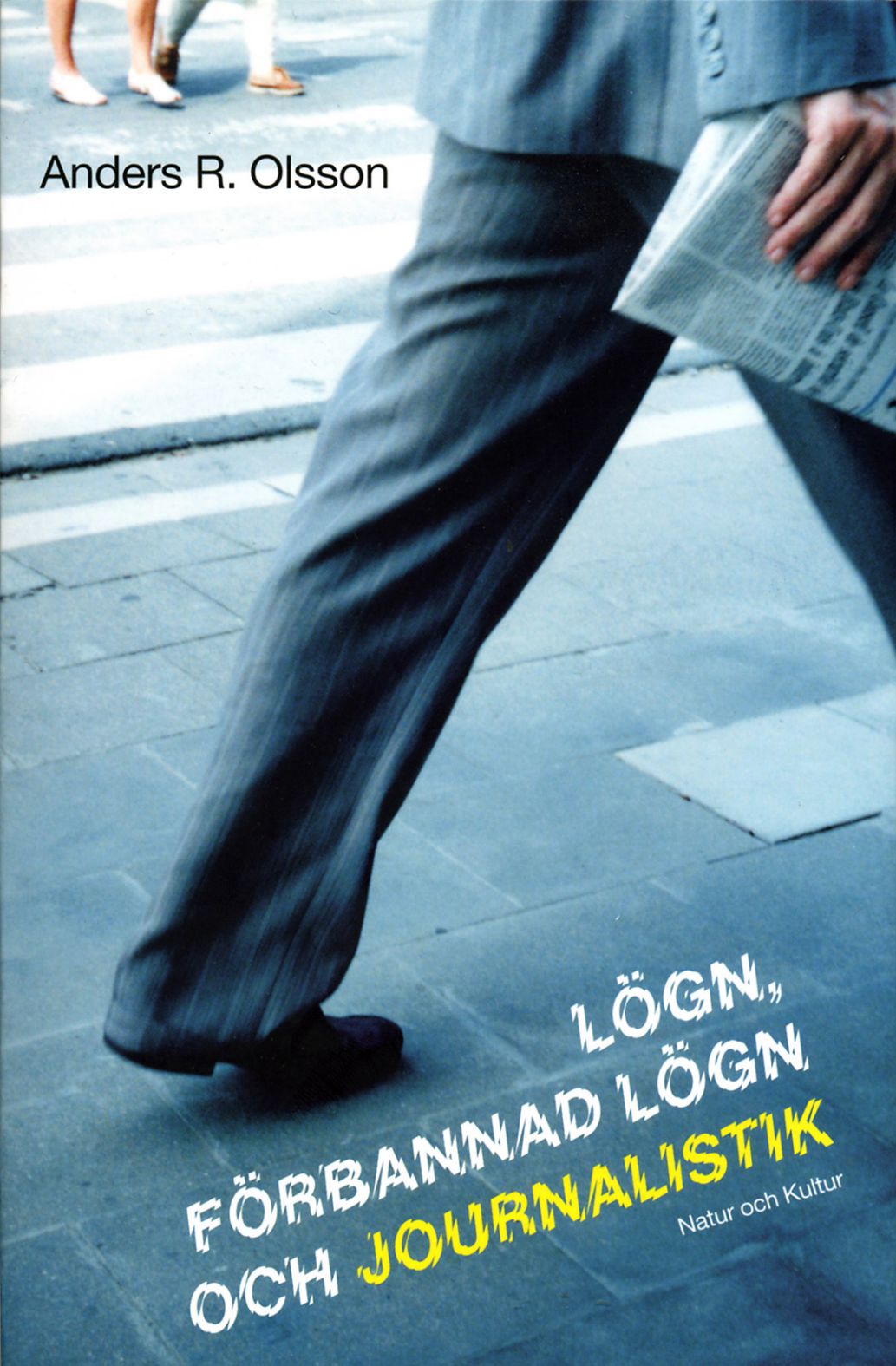

Anders R. Olsson

LÖGN, FÖRBANNAD LÖGN OCH JOURNALISTIK

Natur och Kultur

Lögn,
förbannad lögn
- och journalistik

Varför journalistik på kommersiella villkor är demokratiskt otjänlig

Anders R Olsson

Innehåll:

Inledning		3
1.	Mediekritiken	16
2.	Vad ÄR journalistik?	25
3.	Vad är en nyhet?	41
4.	Ljugandets former	60
5.	Tidspress	109
6.	Hur kan modern journalistik försvaras?	113
7.	Demokrati och kunskapsförsörjning	128
Litteratur		143

Nästan överallt i livet har oupprikiktigheten sin chans,
bara i poesi och kärlek kan ingen ljuga med framgång.
(Arnold Ljungdal.)

Inledning

En förutsättning för en väl fungerande demokrati är en väl fungerande samhällsjournalistik, det påståendet är knappast kontroversiellt. Endast väl informerade medborgare kan ta ansvar för sitt eget samhälle. För flertalet svenskar är journalistisk rapportering – framförallt nyhetsrapportering – den viktigaste källan till kunskap om samhället och världen. Visst läser de böcker, veckotidningar, facktidningar och allt möjligt annat, visst talar de med vänner och arbetskamrater och visst söker de information på Internet, men det är nyhets- och samhällsrapporteringen som starkast präglar människors föreställningar om den sociala och politiska verklighet de inte kan iaktta med egna ögon, det vill säga världen bortom det egna lokalsamhället.

För demokratins skull behöver därför kraven på journalistiken ställas högt. De är krav på att alla viktiga skeenden verkligen uppmärksammas, på noggrannhet i researcharbetet, på att det som berättas ges rimliga proportioner, på att alla parter i konflikter får komma till tals med sina bästa argument, på respekt för andra kulturers kunskaper, erfarenheter och värderingar – för att nämna några av de viktigaste.

Denna bok hävdar att vår tids journalistik inte tillnärmelsevis lever upp till sådana krav och inte kan göra det. Med dess strikt kommersiella förutsättningar kan journalistiken inte bli en sådan medborgerlig informationskälla som skulle behövas för väl fungerande demokratiska processer. Det betyder inte att problemet med dålig och vilseledande journalistik vore löst den dag journalistiken blir icke-kommersiell, vad det nu skulle innebära. Det betyder bara att en medieindustri av dagens typ med säkerhet kommer att misslyckas med uppgiften att förse medborgarna med den kunskap de behöver för att kunna bära samhällsansvar. Uppgiften att förmedla allmän upplysning måste åläggas någon eller några andra institutioner i samhället.

Medieindustrin lyckas förvisso med mycket annat som har värde för medborgarna. I sina bästa stunder kan vår tids journalistik snabbt sprida viktig information i akutlägen, avslöja brottslighet och fiffel i maktens korridorer, ge oskyldigt dömda friheten åter, tvinga giriga företag eller maktfullkomliga myndigheter att bete sig anständigt och slå hål på fördomar. I sina sämsta stunder gör den motsatsen – skrämmer

upp människor i onödan, underlättar brottslighet, hetsar fram fällande domar mot oskyldiga, skapar och stärker fördomar och så vidare – men avsikten är inte att här betygsätta allt som journalister gör. Den läsare som finner min dom över dagens journalistik alltför hård måste vara medveten om att jag anlägger endast ett av flera tänkbara perspektiv på journalistiken, nämligen det politiska. Jag jämför idealbilden – där journalistiken förser medborgarna med sådan kunskap att de kan ta ansvar för sitt eget samhälle – med verkligheten.

Det finns andra perspektiv, ur vilka journalistikens värde för människor framstår som betydande. (Mer om det i kapitel 6.) Av min hårda kritik av hur redaktioner och reportrar beter sig ska man alltså inte dra slutsatsen att jag vill förbjuda eller med statligt tvång förändra vår tids journalistik. Det vore inte lösningen på något problem.

Journalistik som utbildning

Varje person som arbetat åtminstone några månader på en nyhets- eller samhällsredaktion vet att verksamheten inte på minsta sätt präglas av journalistikens idealbild. Något så övergripande och abstrakt som demokratins behov diskuteras aldrig där. Det behov som står i centrum för journalisterna är mer närliggande – att fånga människors uppmärksamhet. De olika behoven är inte varandra uteslutande. Visst förekommer det att stort uppslagna nyheter eller reportage rymmer den sorts kunskap som ansvarskännande medborgare behöver, men typiskt sett är det inte fallet. Journalisterna, från reportervikarien till chefredaktören, måste av uppenbara skäl fokusera på den egna upplagan eller de egna tittarsiffrorna. Ingen redaktion kan eller vill ta ansvar för helheten, det vill säga att medborgarna sammantaget får en rimligt korrekt bild av det viktigaste som händer i Sverige och världen.

Den kunskapsförmedling som är nödvändig för en levande demokrati skulle alltså behöva byta huvudman, alltså flyttas från en samhällssektor till en annan. Den borde inte betraktas som produkt på en marknad utan som utbildningsverksamhet. Utbildning innebär att på bästa sätt förse människor med den kunskap de behöver för att klara vissa uppgifter. De politiker, ämbetsmän och direktörer som har till uppgift att fatta samhälleligt viktiga beslut vet att de inte kan hoppa över inlärningsprocessen bara därför att den verkar besvärlig. Även om den kunskapsmassa de behöver är stor eller komplicerad, eller om innehållet stämmer dåligt överens med deras förutfattade meningar får de inte slarva med studierna. (De gör de väl ändå ibland, men varken de själva eller några andra anser det försvarbart.) I en levande demokrati måste

medborgarna, för att klara den demokratiska uppgiften, utföra ett studiearbete av samma slag. Att de på grund avtidsbrist bara kan fördjupa sig i ett fåtal särskilt viktiga frågor ändrar inget rent principiellt. Då framstår det också som orimligt att medborgarnas kunskapsunderlag ska insamlas och presenteras av människor – idag främst journalister – som för det första saknar incitament och praktiska förutsättningar att fungera som lärare, och för det andra inte rekryteras till yrket eller värderas efter förmågan att utbilda utan efter andra kvaliteter. (De kvaliteterna låter sig inte sammanfattas så enkelt, men vilka de är torde framgå i det följande.)

Beslutsfattare som känner ansvar nöjer sig inte med att titta på den information som för ögonblicket verkar spännande eller som får dem att må bra. I skolan är det bara på roliga timmen man utgår man från vad som spontant lockar eleverna. Med dagens journalistik är det roliga timmen från början till slut. Frågan "Vad behöver medborgarna veta för att kunna bära samhällsansvar?" ställs över huvud taget inte på redaktionerna, varken på kvällspressens eller de mer seriösa journalistikproducenternas.

Problemet med journalistik på kommersiell grund blir fyrdubbelt.

– Mycken viktig (för de demokratiska processerna) information hamnar utanför journalistiken eftersom det är för dyrt, det vill säga för tidskrävande för redaktionerna att skaffa fram den.

– Annan viktig information är i och för sig tillgänglig men hamnar utanför eftersom journalisterna aldrig får klart för sig att den existerar. Något mer förutsättningslöst sökande efter kunskap hinner de aldrig med.

– Ytterligare annan viktig information är lätt åtkomlig men hamnar utanför därför att den inte är attraktiv, inte säljande. Åtskilligt av den bakgrundskunskap om till exempel energiproduktion, kriminalvård, det svenska skattesystemet eller Iraks politiska kultur som medborgarna behöver för att skaffa sig en genomtänkt uppfattning är helt enkelt tråkig i betydelsen svår att förmedla i skojig eller spännande form. Ett annat skäl till att viktig information inte säljer kan vara att den är obekväm för mottagaren – den är politiskt inkorrekt eller har en udd riktad mot publiken, det vill säga journalistikens konsumenter. Den svenska drogkulturen (helt dominerad av alkohol) ger upphov till mycket större lidande än alla pedofiler, nazister, hedersmördare, dubbelmördare, seriemördare och kamphundar gör tillsammans, men ägnas inte bråkdelen så mycket eller så indignationsmättad journalistik. En kritisk granskning av svensk drogkultur vore ju en kritisk granskning av publiken själv. I en kommersiell miljö är det otänkbart.

– Den information som faktiskt publiceras är en salig blandning av (för de demokratiska processerna) viktigt och oviktigt. Ofta blir tyvärr även viktig information som publiceras vilseledande eftersom nyheter måste utformas efter vissa mallar för att bli en attraktiv, säljande produkt. Större delen av denna bok ägnas åt just detta problem, nämligen bristerna i det omfattande flödet av till synes viktiga nyheter om samhället. Dessa brister är fler och allvarligare än medborgarna har förutsättningar att upptäcka, såvida de inte själva arbetar i nyhetsfabriken eller som lobbyister eller informatörer systematiskt utnyttjar dess funktioner.

Argumentering i fem steg

Steg för steg är bokens påståenden att:

1. Ingen kan säga vad journalistik egentligen är. Uttryckt på annat sätt: den enda hållbara definitionen är att journalistik är det journalister gör.

2. Ingen kan säga vad det som idag brukar kallas journalistik egentligen ska handla om eller vad som är god respektive dålig journalistik. Det finns inga överenskomna mått, inga gemensamma normer – för till exempel ämnesval eller nyhetsvärdering – med vars hjälp kvalitetskrav på journalistik kan bestämmas.

3. När den journalistiska verksamheten under andra hälften av 1900-talet ändrade karaktär – från politisk opinionsbildning i tydligt profilerade socialistiska, liberala och konservativa tidningar till dagens politiskt oberoende medieindustri med vinstmål – ändrade också journalistiken karaktär. Medan den förr riktade sig till medborgare i behov av politisk kunskap riktar den sig idag till kunder. Eftersom kunden alltid har rätt genomsyras journalistiken allt starkare av populism i dålig mening. Tidningsjournalister har alltid haft incitament att vilseleda sin publik, men så länge de främst hade ideologiska incitament presenterade de olika, politiskt vinklade bilder av världen. I vänsterpressen var vissa samhälleliga förhållanden upprörande, i högerpressen andra. Det som var en nyhet i en tidning behövde inte vara det i en annan. Journalistiken hade stora brister men där fanns åtminstone alternativ, skillnader att reflektera över. Idag har journalistiken blivit "oberoende", "neutral" eller "professionell" – olika termer används – vilket i praktiken innebär att alla redaktioner har samma (kommersiella) mål och slåss om samma (mass)publik. Därför vilseleder de nu om samma saker och på samma sätt, och därmed får den journalistiska lögnen – jag kallar den fortsättningsvis så – starkare genomslag än förr.

Mot denna utveckling tycks inget motstånd värt namnet kunna uppbådas. Eftersom journalistiken saknar såväl kärna som gränser finns ingen punkt vid vilken

krav på den kan fästas. Medieägares och journalisters rätt att skriva vad som helst i tidningen definieras som en yttrandefrihetsfråga, vilket det naturligtvis är, men stannar man vid det konstaterandet stannar man för tidigt. När aktörerna i journalistikbranschen inte tar ansvar för demokratins kunskapsförsörjning, och ingen annan heller gör det, återstår ett centralt problem att lösa.

4. En ond cirkel har uppstått. När världen blir så ojämnt belyst och den världsbild som presenteras blir så förvriden som i dagens nyhetsmedier kan människor inte, med stöd i den kunskap som erbjuds, fungera väl som medborgare. Ingenstans ställs heller krav på människors kunskaper eller deltagande. Varför skulle medieindustrin behandla kunderna, som inte förväntas ta ansvar för politiska beslut, som medborgare? För medieföretagen och deras anställda journalister är de primärt just kunder, potentiella köpare av berättelser om världen. För annonsörerna – de som bär större delen av kostnaden för berättandet – är de också kunder. Journalistikbranschen har inga ekonomiska incitament över huvud taget för att behandla dem som medborgare, det vill säga som vuxna människor med samhällsansvar.

Journalistik på kommersiell grund fyller idag flera funktioner, varav en del är viktiga. Som näringsgren erbjuder den försörjning för journalister, informatörer, annonsförsäljare, tidningsutbärare, programmerare, sminköser, grafiker, reklamfolk, för att nämna några, och den öppnar ständigt nya möjligheter för mediebranschens entreprenörer. Innehållsligt bjuder den kommersiellt baserade journalistiken en salig blandning av viktigt och oviktigt, sant och falskt. Det underhållande, kittlande eller chockerande blandas med avslöjanden av verklig betydelse för allmänheten. Åtskilligt gott kan alltså sägas om en journalistik bestämd av marknadens villkor. Den tillfredsställer med TV-bilagor, matrecept, väderrapporter, idrottsresultat, dödsrunor och kändisrapportering en rad mänskliga behov som inte har med demokratiska processer att göra. Den brukar få konsumenterna – tittare, lyssnare, läsare – att må bra, av flera skäl och på flera sätt. Den kan dock inte tjäna som kunskapsbas i demokratiska processer.

5. Till sist konstaterar jag att perspektivet också måste vändas. Medborgarnas kunskapsförsörjning är central för demokratin, men även det omvända gäller. Ytterst blir demokratin inte bättre, inte mer levande än medborgarna gör den. Hur de demokratiska processerna fungerar är centralt för medborgarnas efterfrågan på kunskap. En diskussion om vilket innehåll nyhets– och samhällsjournalistiken borde ha måste länkas till diskussionen om demokratins kris. Medborgarnas förtroende för de folkvalda blir allt svagare, valdeltagandet sjunker, partier och folkrörelser tappar medlemmar.

Inget tyder idag på att den negativa trenden är på väg att brytas, och när tron på att de etablerade demokratiska processerna fungerar blir alltför svag är bättre kunskapsförsörjning ingen lösning i sig. Först när medborgarnas deltagande i demokratiska processer vidgas och fördjupas kan man förvänta att de efterfrågar mer och bättre information.

Demokrati kostar på. All kunskapsinhämtning innebär ett mått av uppoffring och ansträngning för den enskilde, och att människor skulle vilja betala det priset utan att få större möjlighet än idag att påverka de politiska besluten förefaller inte realistiskt.

En alltför komplicerad verklighet?

Sex kapitel av sju i denna bok utgör konsumentupplysning om journalistik. Det sjunde kapitlet är mer spekulativt, det diskuterar framtiden. Även om jag i betydande utsträckning underbygger mina teser med resultat från medieforskningen är detta alltså inte en forskningsrapport i sig. Medieforskarna är ofta påtagligt försiktiga i sina val av studieobjekt, liksom i ansträngningarna att sprida sina reslutat till en bredare allmänhet, men de har (som Mats Ekström, Stig Arne Nohrstedt, Håkan Hvitfelt, Ester Pollack och Lars J Hultén för att nämna några) tagit fram åtskillig kunskap som är relevant för min tes om journalistiken och demokratin. I deras böcker ligger denna intressanta kunskap dock inbäddad i lager av begreppsanalyser, kunskapsteoretisk positionsbestämning och teoribyggande och når därför inte ut. Jag vill utnyttja både forskningsresultat och mina egna erfarenheter efter 25 år som journalist för att göra just det – nå ut till en samhällsintresserad allmänhet.

Naturligtvis rymmer ämnet stora komplikationer. Det kan framstå som både orimligt och pretentiöst att generalisera, som jag gör, om journalistkårens förhållande sig till sanningen. För det första handlar journalistik om oändligt många olika saker. För det andra består den svenska journalistkåren av 15 000–20 000 individer där skillnaderna i arbetsvillkor, åsikter, ambitioner och personlig moral är stora. Och för det tredje är "sanningen" ett begrepp som, när man vill använda det om samhälleliga förhållanden, ofta måste användas med försiktighet.

Avsikten med denna bok är nu inte att borra djupt i frågor av detta slag. Min tes om journalistikens otillräcklighet för den demokratiska uppgiften kan beläggas ändå. Om jag efter en utlandssemester tillfrågas av en granne hurdant väder vi haft svarar jag "bra" om det var soligt och "dåligt" om det regnade. Svaret är förenklat men sakligt korrekt och anpassat efter den frågandes underförstådda önskemål. Att upplysningen

"bra väder" vore otillräcklig för en yrkesverksam metereolog är irrelevant. Det var inte en sådan jag svarade. Journalistiken kan och bör analyseras också på djupet – vetenskapliga institutioner runt om i landet har den uppgiften – men i denna bok kallar jag en uppenbart missvisande rapportering lögnaktig och nöjer mig med det.

Avsikten med bokens sex första kapitel är att dels kasta ljus över sådana drivkrafter i nyhets- och samhällsrapporteringen som får journalister att inge läsare/allmänhet felaktiga föreställningar, dels beskriva hur det faktiskt går till, bland annat genom att ge exempel på berättartekniska och stilistiska grepp som därvid används.

Det faktum att journalistik är en kommersiell verksamhet och präglas starkt av marknadskrafters spel är inte heller något som i sig gör framställningen komplicerad. Tidningar och sändningar ska dra till sig en så stor läsekrets/publik som möjligt eftersom man bara med en stor publik kan ta ordentligt betalt för annonsutrymmet. Skillnaden mellan så kallade gratistidningar och tidningar som läsaren köper är i detta avseende liten. Även en tidning som *Dagens Nyheter* får större delen av sina intäkter genom att sälja annonsutrymme och endast en mindre del från prenumerationer och lösnummerförsäljning. Mer än så behöver man inte förstå om medieekonomi för att hänga med i resonemangen. Public-service-företagen Sveriges Radio och Sveriges Television finansieras på annat sätt, men för journalistikens innehåll tycks det spela liten roll. (Frågan diskuteras i kapitel 6.)

Det lilla verbet "ljuga"

Grundfrågorna – om journalister på ett rimligt sätt väljer händelser/skeenden att rapportera om, om de skaffar sig tillräcklig kunskap innan de rapporterar, om de i rapporteringen gör ett rimligt urval av fakta och intervjupersoner, om de använder rimliga språkliga uttryck – kan naturligtvis inte besvaras kategoriskt. Vi rör oss inom en sfär där det mera sällan är fullständigt svart (journalisterna har fel/ljuger) eller vitt (de har rätt/talar sanning).

Att jag i denna bok, framförallt i det fjärde och längsta kapitlet påstår att journalister ofta ljuger kan verka stötande för många läsare. Den allmänna föreställningen är nog att en eller annan cynisk kvällstidningsmurvel ljuger, och att många reportrar har en tendens att vinkla och överdriva, men få skulle väl skriva under påståendet att informationsflödet i journalistikens huvudfåra till stor del består av lögner.

Ett klargörande är därför på sin plats. Jag letade länge efter synonymer till lögn/ljuga som kunde fungera, men hittade inga. En möjlighet hade varit att konsekvent, inte bara ibland, använda begreppet vilseleda istället. Det låter mildare, men det är ett byråkratiskt uttryck som enligt ordboken betyder samma sak.

Problemet med "ljuga" är att många spontant associerar till illvillighet, till aktivt och medvetet bedrägeri. Så enkelt är det dock inte. Människans förhållande till sanningen är en komplicerad sak. Psykologen kan berätta att vi ofta ljuger för oss själva. Det kan ha flera orsaker, till exempel att vi inte orkar leva med insikten om hur falskt, fegt eller egoistiskt vi – eller någon vi älskar eller är beroende av – egentligen har agerat. På den sociala nivån genomsyras mänskligt umgänge av vita lögner och annat artighetsljugande. När vi ska gå hem från festen säger vi – eller försöker åtminstone ge värdparet intryck av – att maten var god och umgänget trevligt även om vi har lidit oss genom hela tillställningen. Här börjar vi närma oss det som journalister tidvis ägnar sig åt. Det är ingen avgrund som skiljer en journalist som vill hålla sig väl med sina läsare och en gäst som vill hålla sig väl med värdparet. Alla deltar vi i ett socialpsykologiskt spel där huvudmålet är att upprätthålla goda relationer, inte att söka sanningen till varje pris.

Jag har nu valt en definition av ljuga som är den enklaste möjliga. När journalisten rapporterar så att allmänheten i viktiga avseenden får felaktiga föreställningar om verkligheten så säger jag att journalisten ljuger. I vilken utsträckning journalisten är *medveten* om att han/hon skapar felaktiga föreställningar hos publiken är mindre intressant ur denna boks perspektiv. Det skiljer sig också mycket från journalist till journalist och mellan journalistikens olika genrer. Avgörande, för demokratin, är att medborgarna blir fel informerade.

Det ljugande som förekommer tar sig många olika uttryck och begreppen behöver redas ut. Genom att beskriva arbetsvillkoren och de tidvis mycket starka incitament som journalister har att vilseleda sin publik avser jag att bidra med en för medborgarna mer handfast och användbar kritik av journalistiken än så kallade mediekritiker normalt åstadkommer.

Huruvida journalister har ljugit när de skildrat exempelvis regeringens budgetproposition kan vara svårt att avgöra. När svaret bara beror av vilka etiska eller politiska värderingar journalisten har blir det orimligt att använda begreppet lögn. Budgetpropositionen ser inte likadan ut när liberalen betraktar den som när socialisten gör det. Likväl går det att dra gränser. Om någon påstår att budgeten drabbar en viss grupp (till exempel handikappade) därför att en viss bidragsform avskaffas men

undviker att nämna att gruppen ifråga kompenseras fullt ut genom andra reformer – då kallar jag det att ljuga.

Just därför att jag diskuterar ett område med många och stora gråzoner kommer jag i valen av exempel att peka på det svartaste – det värsta eller tydligaste ljugandet. Vill man lära ett barn hur ett berg ser ut pekar man på det största man ser, det som avtecknar sig tydligast mot horisonten. Naturligtvis kan inte all journalistisk rapportering enkelt klassificeras som rätt eller fel, ljug eller sanning. Naturligtvis finns det journalistik av stort värde för demokratin. Den utgör bara en alltför liten andel av det totala utbudet, och tillfredsställer en alltför liten del av medborgarnas kunskapsbehov.

Intressenas kamp

> "*Maktkampen om våra tankar hårdnar.*
> (...)
> "*Myndigheter, företag, politiker och intressegrupper försöker att på olika sätt styra opinionen. Påverkansmetoderna förfinas. I centrum för denna kamp står massmedia*." (Olof Petersson och Ingrid Carlberg, 1990)

Någon konspiration – något planerat manipulerande av medborgarna – ligger inte bakom ljugandet, åtminstone inte så länge vi håller oss till normaltillståndet i Sverige. I många andra länder, och på internationell nivå, tycks saken mer komplicerad.

Däremot kan man säga att de samhälleliga eliterna i vårt land har anpassat sig väl till journalistikens produktionsförhållanden och former. Relationen mellan bevakande journalister och bevakade makthavare är i högsta grad symbiotisk. Relationer baserade på ömsesidig nytta har journalisterna också med vissa andra yrkeskårer, bland andra polisen och forskarna. Här handlar det om människor som för det första gör undersökningar i ämnen som passar journalister, det vill säga som kan bli nyheter (polisen utreder brott, forskare utreder bl a hälsorisker) och för det andra är beredda att dela med sig, gratis, av resultatet.

Alla, nästan, vill synas i massmedia. Alla myndigheter, företag, institutioner och organisationer av någon betydelse har avdelningar vars personal är ansvarig för att få ut sin huvudmans information/budskap till allmänheten – och i många fall är journalisterna den mest effektiva kanalen. Redaktionerna översköljs med pressmeddelanden, rapporter och annan "information" anpassad till journalisternas

kunskapsnivå, arbetsvillkor och språkliga konventioner. Utan detta material skulle redaktionerna heller inte ha mycket att rapportera. Resurser att på egen hand undersöka – i någon rimlig mening av ordet – samhällsutvecklingen har de inte. Det "informationsmaterial" som på olika vägar flyter in till redaktionerna får därmed ett stort genomslag.

Om de samhälleliga eliterna fann det alltför svårt att hävda sina intressen i ett Sverige där offentligheten domineras av kommersiellt bestämd journalistik skulle de anstränga sig betydligt mer för att etablera alternativa kanaler till medborgarna.

Bevakande journalister och bevakade makthavare behöver varandra och ger varandra legitimitet. Det betyder inte att varje känd eller mäktig person stryks medhårs. Av olika skäl kan han/hon råka ut för granskande eller direkt negativ journalistik. (Den handlar då vanligen om mindre felsteg, lönens storlek eller ekonomiskt småfiffel, och endast i undantagsfall om hur vederbörande faktiskt har skött, i ett större perspektiv, sin arbetsuppgift.) Det betyder däremot att journalister som arbetar i samhällsrapporteringens huvudfåra – låt vara att de ständigt talar om och försöker markera sitt oberoende – inte utmanar rådande maktförhållanden. Ett kritiskt förhållningssätt ska i teorin vara grunden för såväl forskares som journalisters arbete. Det innebär att man i sitt kunskapssökande förhåller sig skeptisk till alla påståenden om verkligheten som inte är väl underbyggda. För forskare är det svårt, för de flesta journalister närmast omöjligt eftersom de har så lite tid för kunskapssökande över huvud taget och därtill sitter fast i beroenden av flera slag. Det som borde vara ett kritiskt förhållningssätt till mäktiga människor och institutioner kan i praktiken sällan bli mer än en negativ attityd.

I ett historiskt perspektiv är en okritisk hållning också det normala. Journalister hör till yrkeskategorin intellektuella. Sådana – i tidigare historiska skeden främst präster, akademiker, ämbetsmän och lärare – har aldrig haft full frihet. Några fritänkare och upprorsmän har gått till historien, men den typiske intellektuelle har alltid fyllt uppgiften att förklara och legitimera rådande makt- och samhällsförhållanden. Det är nu bl a journalisternas uppgift och härvidlag lever vi inte i någon "ny" tid.

Inom de givna ramarna tycks journalistiken alltså inte kunna realisera sin egen idealbild. Valet står mellan pest och kolera. Får politiker, ämbetsmän och finansvärldens storfräsare – de mäktiga personer som journalister förväntas rapportera om – ha initiativet reduceras journalisterna till citatkypare, passiva vidarebefordrare av andras partsinlagor. Får journalisterna ha initiativet förvandlar de, under rådande förutsättningar för journalistiskt arbete, det samhälleliga skeendet till underhållning, till

en känsloladdad TV-såpa om makt och pengar eftersom det säljer bäst. I ingendera fallet, eller vid någon balanspunkt däremellan, får medborgarna den kunskap de behöver för att kunna bära samhälleligt ansvar.

Återstår frågan om de givna ramarna kan ändras? Den frågan diskuteras i slutkapitlet.

Några ord om författaren

Min bakgrund är alltså journalistens. Jag tog 1979 journalistexamen vid Stockholms universitet, alltså vid den institution brukar kallas Journalisthögskolan och som har bytt namn flera gånger men idag heter Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation, JMK. Därefter arbetade jag som nyhetsreporter i sex år, de fyra sista på Tidningarnas Telegrambyrå, TT. Jag fann mot slutet av denna period nyhetsarbete alltmer svåruthärdligt, av skäl som framgår av denna bok, och ägnade mig en tid åt frilansjobb, vikariat på tidningen *Datavärlden* och arbete på Riksradions vetenskapsredaktion.

År 1989 bildades föreningen Grävande Journalister – ett nätverk av reportrar och redaktionella arbetsledare – för att utveckla och sprida kunskap om bättre journalistiska arbetsmetoder. Föreningen anställde mig på halvtid som spindel i dess nätverk. JMK upplät ett rum för föreningens verksamhet och anställde mig, på den resterande halvtiden, som lärare i medierätt och undersökande journalistik.

År 1995 lämnade jag detta intressanta och på många sätt givande 50/50-jobb och övergick till journalistik och författarskap på frilansbasis. Min frustration över den journalistiska verksamhetens hopplöst dåliga förutsättningar var en viktig anledning. Jag var besviken, och denna besvikelse har varit drivkraft för nio års studier av vår tids journalistik. Eftersom mediekritik inte varit mitt huvudområde som skribent har studierna mest bedrivits på lediga stunder.

Jag har påbörjat arbetet med den här boken flera gånger sedan det första försöket 1996. Gång på gång har jag fastnat därför att min förståelse för två oförenliga ståndpunkter varit alltför stor. Jag sympatiserar med journalistkårens ideal och ambitioner och jag har funnit de allra flesta journalister och journalistikstuderande ärliga i sina uppsåt. De vill granska makthavare kritiskt, vill stå på de svagares sida, vill belysa samhällsproblem från flera håll – och de försöker verkligen. Likväl blir rapporteringen så ofta ensidig, spekulativ eller värre, det vill säga ett ljugande. Att

sympatisera med journalistiken på grund avdess goda ambitioner och samtidigt konfronteras med dess ständiga brister och misslyckanden har varit frustrerande.

Idag måste jag dock konstatera att demokratin, men inte journalistiken, är ett mål i sig. Den gränslösa kärlek till yrket som många reportrar vittnar om kan jag möjligen förstå men inte dela. Klyschan "jag älskar journalistiken" är lika tom som "jag älskar film" eller "jag älskar musik". Alla som "älskar film" kan i själva verket räkna upp otaliga riktigt usla filmer – obegåvade, lögnaktiga, rasistiska eller på annat sätt obehagliga verk. I praktiken älskar de viss film, och med en klyscha smiter de undan ansträngningen att klargöra vilken.

Hävdar man att journalistik är viktigt – och vem kan idag påstå annat? – bör man också kunna svara på frågan: Viktigt för vad? Journalistik är varken mer eller mindre än en uttrycksform. Skönlitteratur är en annan, rockmusik en tredje och så vidare. Journalistikens form kan fyllas med vilka värderingar som helst. I totalitära samhällen tjänar journalistiken makten. Idag, i vår del av världen, förutsätts den tjäna demokratin. Det har den länge gjort dåligt, och idag sämre än någonsin.

Att journalister som arbetar på kommersiella villkor kan utföra en del viktiga samhällsuppgifter tror jag fortfarande, men för demokratins skull behöver vi skilja på vad journalistiken duger till och vad den inte duger till. Varje yrkesgrupp som åtar sig mångdubbelt mer än den klarar av kommer att förlora sin trovärdighet. Svenskarnas tilltro till journalister mäts fortlöpande av en institution vid Göteborgs universitet, och trenden är negativ. Idag är mediekritiken förödande stark. Mer om detta i nästa kapitel.

En paradoxal vänster

Politiskt står jag till vänster, som många andra journalister, men har aldrig engagerat mig i eller för något visst parti. Att så många journalister finns till vänster medan nästan alla tidningar står på borgerlig grund kan tyckas märkligt. Varför anställer sådana tidningar sådana journalister? Närmar man sig frågan från ett annat håll blir saken något enklare.

Det finns ett reporterperspektiv, ett förhållningssätt snarare än en ideologi, som uppenbarligen är nödvändigt för att journalistikbranschen sådan vi känner den ska överleva. Berättar man vad som händer i samhället för en masspublik så berättar man för människor som nästan alla saknar pengar och inflytande. För att "gå hem" hos en sådan publik måste journalistiken ha (eller åtminstone låtsas ha) ett underifrån-perspektiv. "KOLLA OM DU ÄR SMARTARE ÄN CHEFEN – Tiominuterstest med

18 frågor" dominerar *Expressens* förstasida 050520. Tidningen ska hjälpa vanligt folk att ta till vara sin rätt. "Bluffen avslöjad. EN MILJON LURADE AV EL-BOLAGEN. Är du drabbad – lista" (*Aftonbladets* löpsedel 2005-09-01.)

Journalistik måste alltså av kommersiella skäl utföras med distans till – och med en udd mot – de rika och mäktiga. Murveln har, historiskt sett, aldrig stått högt i kurs hos överheten. Sedan 1800-talet har han ständigt anklagats för att vara omoralisk, cynisk och populistisk, för att snoka i människors privatliv, för att förföra en okunnig allmänhet och för att sakna ansvarskänsla. Följaktligen har en viss sorts människor, sådana som av ideologiska skäl vill stödja eller tala för "svaga" grupper, oftare än andra sökt sig till journalistyrket. På den politiska skalan återfinns de, som jag, vanligen till vänster. Journalistens idealbild av sig själv visar hur han eller hon ger röst åt människor i underläge så att också de kan delta i eller påverka samhällsutvecklingen. Utan den goda journalistiken fungerar inte demokratin, är tanken. (Att det finns en idealbild betyder inte att journalister nödvändigtvis uppfattar verkligheten så, däremot att de önskar att den skulle fungera så.)

Det paradoxala är alltså inte att så många journalister med vänsterideal arbetar på borgerliga tidningar, utan att journalister i så hög grad vill en sak men åstadkommer en annan. En yrkeskår som verkligen vill stärka demokratins processer åstadkommer gång på gång en journalistik som försvårar dem.

Frågan om yttrandefrihet

Ytterligare en principiellt viktig fråga bör besvaras här i inledningen. Är journalistiken över huvud taget något som medborgarna som grupp bör ta ställning till och besluta om?

Mitt svar är Nej. Naturligtvis inte. Journalistikens innehåll är inget som ska bestämmas med majoritetsbeslut. Huvudskälet är inte att det finns risk för "fel" beslut, vilket det naturligtvis också gör. Huvudskälet är att journalistik, även dålig och vilseledande journalistik, består av yttranden och att yttrandefriheten är fundamental för demokratin.

De strukturella reformer jag diskuterar i det avslutande kapitlet handlar således inte om att fatta majoritetsbeslut om journalistikens innehåll utan om att skapa nya kanaler för allmän upplysning och nya fora för medborgarnas debatter och beslutsfattande. Det journalistiken borde göra för demokratin, men inte klarar, måste göras på annat sätt.

Fjärde statsmakten har tagit över. Dom skyr ingenting. För dom gäller inga regler. Dom har olagliga arkiv, dom mutar, övertalar, pressar och tränger sig på sina källor. Dom skriker, sparkar och vrålar bara någon nämner ordet kontroll. Dom förvaltar ju tryckfriheten minsann! Varje gång de gör bort sig kör dom en liten debatt för syns skull i sina branschtidningar och kallar det självkritik. Sen är det bara att fortsätta.
(Huvudpersonen Hanne Wilhelmsen i Anne Holts deckare *Bortom sanningen*, 2003.)

1. Mediekritiken

I Sverige råder konsensus om journalistikens demokratiska samhällsfunktion. En beskrivning finns t o m i det offentliga trycket. På förslag från en offentlig utredning, Pressutredningen, antog riksdagen 1975 ett uttalande om massmediernas funktioner i samhället. Av uttalandet framgår att medierna har fyra viktiga uppgifter i den demokratiska processen. Lars Furhoff, prefekt vid JMK i Stockholm, sammanfattade dem enligt följande:

"1. Informationsfunktionen: Massmedierna bör ge den information som är nödvändig för att medborgarna ska kunna ta ställning i samhällsfrågor. De förtroendevalda bör genom massmedierna få löpande information om enskildas och organisationers uppfattningar i politiska frågor.

2. Kommentarfunktionen: Massmedierna bör fristående eller som språkrör för organiserade samhällsintressen kommentera skeendet i samhället.

3. Granskningsfunktionen: Massmedierna bör som allmänhetens företrädare granska och kontrollera de inflytelserika i samhället.

4. Gruppkommunikationsfunktionen: Massmedierna bör främja en kommunikation inom och mellan politiska, fackliga och ideella grupper i samhället."

(Furhoff 1986, sid 20.)

Tankemodellen är gammal, den har sitt ursprung i 1700-talets borgerligt-demokratiska revolutioner. Visserligen har den fjärde punkten, den om gruppkommunikation, kritiserats som ett utslag av korporativt tänkande men i övrigt har riksdagens uttalande inte ifrågasatts av något parti eller någon politisk strömning värd namnet. Teorin är lätt sammanfattad. Carl-Adam Nycop, *Expressens* legendariske chefredaktör, beskrev den 1967 i en lärobok i journalistik:

"Tidningarna har blivit en viktig informationskanal för medborgarna i demokratiska länder. De bildar en plattform, där allmänheten kan följa den offentliga debatten, lära sig hur samhället fungerar och samla argument och synpunkter för att själv slutligen kunna spela den roll som demokrati och parlamentarism ger åt de enskilda medborgarna.

(...)

Genomlysningsprocessen syftar till att blottlägga och avslöja, att öppna dörrar och skingra dimbildning överallt där sekretess, censur och ljusskygghet vill hindra öppen insyn eller offentlig redovisning.

För varje daglig tidning är detta en viktig funktion, som fylls med växlande framgång på olika nivåer. Denna uppgift är gemensam för alla tidningar och målsättningen är i stort sett densamma, fastän metoder och uttrycksformer skiftar." (ur Westerberg 1967, sid 49)

Journalisternas uppgift är således ett envist samhällsförbättringsarbete. De ska söka rätt på det viktigaste som sker lokalt, nationellt och internationellt och sammanfatta det för övriga medborgare i artiklar eller sändningar. I uppdraget ligger att skildra såväl snabba skeenden som mer långsamma förändringar. Om detta råder verkligen enighet. Uppfattningarna om vad som är viktigt må variera en del mellan olika journalister, men just därför ska vi ha flera oberoende tidningar, radio- och TV-kanaler för samhällsrapportering. Förändringar som kan vara svåra att upptäcka med det ena ideologiska perspektivet kan tyckas uppenbara ur det andra. Så blir samhället ordentligt genomlyst. Detta är den klassiska teorin om pressen som en "tredje statsmakt". (Eller "fjärde statsmakten" som man säger i länder där beslutande, verkställande och dömande statliga organ hålls isär mera noggrant.)

Som teori har den sina förtjänster, men dess förankring i verkliga förhållanden är ytterligt svag. Efter 25 år i journalistyrket har jag fortfarande inte träffat en enda kollega som hävdat att människor via press, radio och TV får den information de behöver för att fungera väl som medborgare – eller att journalistiskt arbete över huvud taget bedrivs med den målsättningen. Journalistikens innehåll och inriktning bestäms i kampen om publikens uppmärksamhet. Medieföretag som är framgångsrika i den kampen kan tjäna pengar. Förhoppningen att medborgarnas allsidiga upplysning blir en slags indirekt effekt av kampen om deras uppmärksamhet är just bara en förhoppning. Några forskningsresultat som ger stöd för den finns inte. Någon seriös debattör som på allvar vill driva en sådan tes har jag aldrig stött på.

När Nycop var aktiv som chefredaktör, för 50 år sedan, var flertalet tidningar inte så hårt pressade i kampen om publik och annonsintäkter. Då var det närmast självklart att beskriva journalistiken, i läroböcker, högtidstal och samhällsdebatt, som nödvändig för allmän upplysning och fungerande demokratiska processer. På 2000-talet vågar varken läroboksförfattare eller publicister ta sådana ord i sin mun. I en lärobok från 2002 tycks Olle Stenholm, legendarisk radio- och TV-journalist, numera Pressombudsman, snarare driva med föreställningen om journalisten som samhällsförbättrare:

> "När man talar om det journalistiska uppdraget är det frestande att stava Uppdrag med stort U. Ivrigt gör man journalistiken till ett kall och journalisten till en andlig frände med Florence Nightingale och Franciskus av Assisi. Ett uppdrag kan journalisten få av en redaktionssekreterare. Men ett Uppdrag kommer från högre ort än så, om inte från Gudarnas så åtminstone från idéernas sfärer.
>
> Glöm sådana anspråk! Journalistik är ett yrke bland alla andra och som alla andra." (Amnestål med flera 2002, sid 9)

Denna lärobok illustrerar hur alltfler inom yrkeskåren, hårt pressade av en massiv mediekritik, reducerar journalistiken till ett hantverk. Yrket kräver inte mer än att man kan intervjua, skriva och redigera, men detta är praktiska färdigheter som går att öva upp. Man ska plugga in Tryckfrihetsförordningens paragrafer också och man ska vara kapabel till mänsklig inlevelse eftersom vissa etiska dilemman hör till jobbet. (Jag vill berätta något för allmänheten om X, men gör jag det utsätter jag X för lidande.) Omdefinieringen av den samhälleliga uppgift som Nycop talade om till uppgiften som kugge i nyhetsproduktionens maskineri möter dock ingen förståelse från samhället i övrigt. Den möter särskilt starkt motstånd från äldre journalister – jag är själv en sådan – som inte alls är beredda att koppla loss från "idéernas sfärer". Vi är många som arbetar i stark frustration över att klyftan mellan teori och praktik, mellan yrkesidealen och medieföretagens produkter snarast växer och endast i undantagsfall kan överbryggas.

En massiv mediekritik

Att "media" – en term som ofta används när det egentligen är journalistkåren som åsyftas – fyller sin demokratiska funktion dåligt tycks alltså ha blivit den dominerande åsikten. Mediekritiker breder ständigt ut sig på debatt- och kultursidor och i den stora

skaran återfinns minst lika många journalister som icke-journalister. Också ideologiskt har kritiken stor bredd. Den kommer inte bara från ytterkanterna, där den är kategorisk och förutsägbar och sällan öppnar för vidare diskussion. Enligtill exempeltremhögern är det "judarna" eller "kommunisterna" som styr massmedia, enligt vänstern är det "storfinansen". Enligt mer enkelspåriga nyliberaler är det "sosse-staten" eller "68-vänstern".

Från andra ideologiska positioner kan analyserna bli mer komplicerade men utmynnar ändå i skarpa fördömanden av vår tids journalistik. Uppfattningen att medieföretag och/eller journalister skaffar sig en allt starkare maktposition och allt oftare missbrukar den är att döma av den offentliga debatten helt dominerande. Likväl är mediekritiken delvis motsägelsefull och oklar, vilket beror på att olika kritiker är missnöjda med olika saker och angriper från olika håll. Ett antal skilda hypoteser om – och förklaringar till – journalistikens misslyckande är i svang. Huruvida det är ägare, mediekonglomerat som Murdochs, Bonniers eller Stenbecks, eller journalisterna själva som bär ansvaret för "mediernas" brister är bara en av flera punkter där åsikterna går isär.

Många kritiker, kanske särskilt den flitiga Maria-Pia Boethius, pekar på ägarkoncentrationen som ett stort problem. Inte minst exemplen från utlandet avskräcker. I Italien har premiärminister Berlusconi en helt dominerande ägarposition i mediabranschen, en position som han skamlöst utnyttjar för egen politisk och ekonomisk vinning. Att mediemogulen Rupert Murdoch tidvis har använt journalistiken i sina tidningar och TV-kanaler för att gynna egna affärsintressen är också väl belagt. I Sverige, liksom i västvärlden som helhet, har de senaste decennierna utkristalliserats ett litet antal dominerande mediekoncerner. Just därför att den klassiska teorin om journalistikens värde för demokratin förutsätter att många olika röster kan höras är detta naturligtvis problematiskt.

Andra mediekritiker hävdar dock att ägarkoncentrationen, åtminstone i Sverige, inte är mer än ett andrahandsproblem. Jag ansluter mig till denna senare uppfattning. Det tycks uppenbart att de dominerande "medierna" agerar likadant, i stort sett, oavsett ägare. Denna likriktning är rimligen det stora bekymret.

"Demokratins nutida problem är inte att det skulle finnas för få massmedier" skriver *Dagens Nyheter* i sin huvudledare 1999-03-23.

> "Huvudproblemet är en växande brist på avsikt. Allt fler medieägare vill ingenting med vad de ger ut, utom att tjäna

pengar. Allt färre har en ambition att bära demokratins breda funktioner, som folkbildning, debattfora med djup, opinionsbildning."

Påståenden om att journalister gör något annat än de borde är alltså vardagsmat, såväl inom som utanför journalistkåren.

Att konkurrensen om publikens tid och uppmärksamhet har hårdnat de senaste 15-20 åren är oomtvistat. Det faktum att ekonomer får mer att säga till om på medieföretagen – och publicisterna mindre – är återkommande teman hos nästan alla kritiker. Hans Bergström, före detta chefredaktör på *Dagens Nyheter*, talar om "publicisternas uttåg" och beklagar att moderna mediekoncerner som Schibstedt "har...inget annat mål än det rent affärsmässiga. Man är beredd att ge ut vad som helst som lönar sig." *(Dagens Nyheter* 1999-03-10) I en senare artikel skärper Bergström tonen ytterligare och talar om "en stenhård mediekonkurrens som är på väg att mörda en god tradition av publicistiska avsikter och folkbildning". (*Svensk*a Dagbladet 2005-05-27)

Ökande krav på journalisternas "produktivitet" kritiseras av fackförbundet Svenska Journalistförbundet, som gör det med stegrad förtvivlan eftersom dess uppgift är att slå vakt om rimliga arbetsvillkor för medlemmarna, men också av många andra. Kravet på produktivitet handlar inte bara om stegrat arbetstempo, det handlar i praktiken också om sanningshalt i produkterna. Göran Rosenberg, under större delen 1990-talet chefredaktör för tidskriften Moderna Tider, har i böcker och artiklar gång på gång återkommit i ämnet. När en reporter på *Aftonbladet* hade hjälpt några nynazister att – via tidningens förstasida – hota Alexandra Pascalidou och Claes Cassel blev det rättegång och stor debatt om hur tryckfrihetsförordningen och brottsbalken nu skulle tillämpas. Men, skriver Rosenberg:

> "Själv är jag mera intresserad av brottets miljö – nyhetsfabriken – och av det faktum att den unge kvällstidningsreportern i huvudsak gjorde vad som förväntades av honom, det vill säga tillverkade en nyhet. Allt fler nyheter i våra massmedier är nämligen tillverkade. De äger inte rum av sig själva eller på initiativ av nyhetstillverkare utanför redaktionen. Till den växande floran av tillverkade nyheter hör test, opinions-undersökningar, varningar och råd."
> (Dagens Nyheter 1998-07-16)

Olle Wästberg, före detta politiker (fp) och chefredaktör på *Expressen*, pekar på Internet som en orsak till journalistikens förfall. Rykten och osanningar florerar ständigt på nätet och journalisterna kan inte låta bli att publicera en del av rädsla för att

spännande upplysningar kan visa sig sanna och att någon annan hinner före med nyheten. "Medierna allt lögnaktigare" är rubriken på hans artikel i DN 1998-04-16.

Många gånger är kritiken dock bara svepande och upprörd i största allmänhet, som hoså kalladeulturskribenten Jan Söderqvist:

> "Varför denna förkärlek till det förvanskat förenklade, varför denna beröringsskräck inför det mångtydigt komplicerade? Den yttrandefrihet som medierna förvaltar i folkets namn – kan man verkligen hävda att den brukas ansvarsfullt? Demonstrerar inte medierna varje dag i sin praxis att journalistkårens tjusiga självbild är kraftigt förljugen?" (Ur en recension av Maria-Pia Boethius "Mediernas svarta bok. En kriminografi". Svenska Dagbladet 2001-06-19)

Statsvetarna, som fokuserar just på demokratin, är heller inte nådiga i sin kritik. En av de mer kända, professor Olof Petersson, har under många år drivit tesen att journalistkåren har utvecklats till en egen samhällsklass och präglar informationssamhället med ett nytt tänkande ("journalismen") som ger journalisterna en central och stark position.

"Det värsta som kan hända, enligt journalismens ideologi, är att makthavarna lämnas ensamma med det oskyldiga folket. Politikerna får därför inte tala direkt och oförmedlat till medborgarna. Här måste journalisterna gripa in, förmedla, tolka och omtolka. Enligt journalismen är journalistens uppgift att ställa sig mellan, att ´ta ledningen´. (Svenska Dagbladet 1994-04-30)

En annan professor i statsvetenskap, Peter Esaiasson, hävdar att journalisterna i orimligt hög grad bestämmer den politiska dagordningen, åtminstone inför valen. Partierna ges inte tillräcklig möjlighet att föra fram sina åsikter och driva sina frågor eftersom journalisterna kräver att de ska prata om annat. (Esaiasson uttalar sig i ett program från Utbildningsradion som sändes i april 2003. Se webbplatsen: http://www.ur.se/lunchakademin/79 Exakt datum framgår inte.)

Att politikerna själva får allt mindre utrymme i den politiska journalistiken har medieforskare belagt i såväl Sverige som andra länder. De citeras i allt mindre utsträckning och får allt färre sekunder på sig att göra uttalanden i etermedia. (Se bland annat Jesper Strömbäcks bok "*Den medialiserade demokratin*" från 2004.) Journalisterna själva tar politikernas plats med egna analyser av – och spekulationer kring – spelet om makten.

Marie Demker, ytterligare en statsvetarprofessor vid Göteborgs universitet, underkänner journalisters metoder för att undersöka mänskliga och samhälleliga förhållanden.

"När vi inom den akademiska världen försöker lära våra studenter och doktorander metodologiskt tänkande blir jämförelsen med journalistikens ofta förvridna och riggade undersökningar sorglig. (...)

(Min) kritik har sin grund i att journalisterna gör anspråk på att säga den enda Sanningen om samtiden, det är anspråket som blir problematiskt. (...)

De förenklade journalistiska sanningarna blir plötsligt till grund för politiska beslut, beslut som då kanske fattas på falska grunder. Demokratins strukturer urholkas, utan att några andra alternativ ges." (Svenska Dagbladet 1999-06-03)

En annan statsvetare och debattör, Stig-Björn Ljunggren, har gett ut en bok med titeln "*När medierna tar makten*" (2003). Han är än mer kategorisk: "Vi gör rätt i att utgå från att allt som sägs i medierna är mer eller mindre felaktigt." (Svenska Dagbladet 1999-10-23)

Också medieforskare har arbetat med frågor om journalistik och demokrati, och inte heller hos dem hittar dagens journalister några tröstens ord.

Jesper Strömbäck undersöker och diskuterar i sin avhandling *Gäster hos verkligheten, en studie av journalistik, demokrati och politisk misstro* (2001) om det är journalistikens fel att medborgarnas misstro mot politiker har ökat. Frågan kan inte besvaras enkelt med "ja" eller "nej", konstaterar han. Det är orimligt att påstå att förändringar i människors verklighetsuppfattning beror på en enda faktor, till exempel journalistikens utveckling, men att journalistiken är åtminstone delvis ansvarig finner han uppenbart. Journalister skildrar i alltför hög grad politiken som ett spel om makt där medborgarnas intressen och åsikter får svagt eller inget genomslag, och alltför sällan som en process i vilken medborgarna meningsfullt kan delta. Strömbäck pekar på sådant som att politiker håller sina vallöften i betydligt högre utsträckning än medborgarna tror, och att de människor (bland andra journalisterna själva) som har mycket kontakt med politiker har en mer positiv uppfattning om dem än den övriga befolkningen – som i allt väsentligt får sin information om politiker via nyhetsmedia.

Strömbäck påpekar som så många andra medieforskare, statsvetare och journalister före honom att politiker och journalister har en symbiotisk relation. Journalisterna behöver politikerna eftersom de senare representerar "makten" och deras uttalanden och handlingar därför är – eller kan beskrivas som – viktiga nyheter. Politikerna behöver journalisterna för att "nå ut" med sina budskap. Politiskt arbete går

idag helt enkelt ut på att bli uppmärksammad i massmedier, och arbetet måste därför utformas enligt journalisterså kalladerav på "nyheter". Det finns samhällsområden och frågor som uppenbarligen är viktiga men som inte lockar journalister, medan andra, mindre viktiga, gör det. Politiker måste i hög grad ägna sig åt de senare, och göra det så att insatserna märks. Konflikter måste skapas, förslag ska te sig djärva, uttalanden ska vara drastiska eller dräpande.

Trots att mediekritiken är så kraftfull och kommer från så många håll tycks den aldrig få någon egentlig effekt. När den är allmänt hållen får den inget svar över huvud taget. Ingen journalist eller redaktion känner sig direkt träffad. När den är specifik och utpekande – efter något alltför uppenbart misstag eller etiskt övertramp av journalister – utlöser den offentliga diskussioner som är så förutsägbara att man kan tala om ceremonier. Ester Pollack är en av flera medieforskare som beskrivit skeendet. En så kallad understreckare som hon skriver i *Svenska Dagbladet* 2003-10-22 har ingressen:

> "Extrema våldsbrott, som mordet på Anna Lindh, får extrem uppmärksamhet i medierna, ofta följt av en stark medieopinion. Den hårdnande konkurrensen kan ge en kommersiellt motiverad och populistisk journalistik ett allt större inflytande över den politiska agendan."
>
> Mot slutet av artikeln sammanfattar hon:
>
> "I kölvattnet på mediernas rapportering om exceptionella händelser, ofta extrema våldsbrott, följer en obligatorisk etisk självrannsakan. Denna har närmast karaktären av en reningsritual vari medierna lagom skamset, lagom självhävdande, skärskådar sig själva och det som klassificeras som etiska övertramp, och lovar bot och bättring i vissa, mestadels marginella, avseenden. Kännetecknande är att ingen tidning, tv- eller radiokanal vill vidkännas ett ansvar för den gemensamma effekten av en publicering. Alla hävdar rollen som allmänhetens företrädare, maktens granskare och demokratins garant. Ingen identifierar sig som en del av en mäktig institution som kan ingripa i rättsmaskineriet och påverka händelseutvecklingen."

Vad svenska folket tycker om journalistiken och demokratin vet vi inte säkert, men när opinionsmätarna ställer sina vaga frågor om "förtroende" får de sällan uppmuntrande svar. "Förtroendet i botten. Förtroendet för dagspressen har inte varit så lågt sedan SOM-mätningarna startade 1986" berättar *Pressens Tidning* på sin förstasida 2004-08-19. Inne i tidningen fyller man på med "Tilltron för journalister är nu på rekordlåg nivå". (SOM står för samhälle, opinion, medier och mätningarna genomförs med jämna mellanrum vid Göteborgs universitet.)

Det vore lätt att fylla hela boken med mediekritikens olika teman. Ovanstående är bara exempel på några av de tydligare linjerna i debatten. Kritiken är yvig och känsloladdad och rymmer ofta dumheter. Det kan bli direkt komiskt när ilskan bär iväg med vetenskapsmän som utan belägg anklagar journalister för att påstå saker som journalisterna inte kan belägga. Avsikten med dessa nedslag i mediekritiken är bara att visa hur utbredd min grundläggande uppfattning är – att journalister inte gör vad de borde enligt den klassiska teorin om vilken funktion tidningar, radio och TV fyller för demokratin. (Mer om den teorin i nästa kapitel.)

Syftet är fortsättningsvis att reda ut, i stora drag, *vad* som blir fel i nyhets- och samhällsrapporteringen, *hur* det blir fel och *varför*. Till sist diskuteras konsekvenserna.

Det skulle bespara oss åtskilliga förödmjukelser i livet om vi alltid höll i minnet att inga faktiska brister i vår utrustning kan göra oss så löjliga som våra låtsade förtjänster. (Arnold Ljungdal)

2. Vad *är* journalistik?

Om kvaliteten på vår tids journalistik är för dålig bör den höjas, rimligen. En tänkbar strategi vore att, utifrån en allmänt accepterad definition av vad journalistik är, ställa uttryckliga krav på innehållets kvalitet vad gäller sådant som sanning, begriplighet, neutralitet i konflikter, konsekvens och logik i nyhetsvärdering med mera.

Den vägen visar sig dock, så fort man anträder den, oframkomlig. Det finns nämligen ingen allmänt accepterad definition av journalistik. Mången lustighet bottnar just i detta faktum. Lord Northcliff, legendarisk brittisk pressman, formulerade en för 100 år sedan: "Journalism: A profession whose business it is to explain to others what it personally does not understand."

Seriösa försök till definitioner är svårare att hitta. Här är dock en:

"**journalistik**, benämning på såväl insamling, urval, bearbetning och presentation av material i massmedier som på resultatet av denna verksamhet: det redaktionella innehållet i medierna. Journalistik avser att beskriva och kommentera händelser och förhållanden i samtiden; den skiljer sig från skönlitteratur genom att inte syssla med fiktion och från vetenskapligt arbete genom krav på aktualitet."

Beskrivningen, hämtad ur *Nationalencyklopedin*, rymmer som synes bara två element med någon substans. Båda är negationer, det vill säga de säger vad journalistik *inte* är.

För det första är journalistiska berättelser inte, som i skönlitteraturen, påhittade. För det andra är de inte vetenskapliga arbeten, eftersom de handlar om "samtiden" och har "aktualitet". Det senare påståendet är knappast korrekt. Journalistik kan mycket väl handla om vad som hände för decennier sedan – eller om "tidlösa" frågor som sex, bantning eller trädgårdsskötsel – och vetenskapliga arbeten kan naturligtvis ha "aktualitet".

Fyra av de övriga beståndsdelarna i definitionen – att det handlar om "beskrivningar" och "kommentarer" som gäller "händelser" och "förhållanden" – är så vaga att de egentligen inte avgränsar journalistik från något annat berättande. Kravet att journalistik måste handla om "samtiden" tyder – liksom föreställningen om "aktualitet"

– på att *Nationalencyklopedin* egentligen avser nyhetsjournalistik när den definierar journalistik. Det gör nu inte stor skillnad i sak. *Nationalencyklopedin* säger, för att sammanfatta, att journalistik ska rymma någon sorts sanning. I övrigt är allt som journalister åstadkommer i tjänsten journalistik.

Sveriges förste doktor i ämnet journalistik, Lars J Hultén, försöker också definiera begreppet. Han hamnar i än större svårigheter.

"Journalistik är dels en metod (ett fältarbete), dels ett presentationssätt som tolkar (berättar) en icke-fiktiv redogörelse utifrån ett aktualitetsperspektiv. Redogörelsen presenteras i ett massmedium och är anpassad till detta för en stor publik som är beredd att betala för varan för att kunna orientera sig i samhället och tillfredsställa sin nyfikenhet och kunskapshunger." (*Journalistikens villkor*, sid 31.)

Även här tycks författaren tala om journalistik när han menar nyhetsjournalistik. Att publiken "är beredd att betala för varan för att kunna orientera sig i samhället" är ett dubbelt svårförsvarat påstående i en tid när allt fler tidningar delas ut gratis och när så mycken journalistik handlar om annat än "samhället".

Svenska Journalistförbundet, SJF, då? Eftersom bara journalister får vara medlemmar behöver man rimligen en definition av vad sådana åstadkommer. Så här ser det ut i stadgarna:

"Medlemskap
§ 3
Mom 1. Medlem kan den vara som är anställd eller frilans med i huvudsak journalistiska arbetsuppgifter vid svenskt eller i Sverige verksamt massmedium. Journalistiska arbetsuppgifter har den som självständigt framställer, väljer, bedömer eller bearbetar redaktionellt material för massmediers räkning eller har andra med Journalistförbundets yrkesregler förenliga journalistiska arbetsuppgifter.
Hit räknas bland annat fotograferande, skrivande och/eller redigerande medarbetare, aspirant och fotoelev, tecknare, korrekturläsare, telefonmottagare, bildredaktör, arkivmedarbetare, researchmedarbetare, layoutmedarbetare och layoutelev, redaktionell arbetsledare, reporter och/eller producent i radio- TV samt fotograf och redigerare vid TV. Även annan redaktionell medarbetare kan vara medlem om förutsättningarna i första och andra styckena är uppfyllda."
(Hämtad 2006-04-11 från:
http://www.sjf.se/portal/page?_pageid=53,38383&_dad=portal&_schema=PORTAL)

SJF vet att all journalistik inte är nyhetsjournalistik men går i övrigt på samma linje som *Nationalencyklopedin*. Journalistik är det journalister gör om de arbetar i ett "massmedium". (Tillkommer gör också markeringen om självständighet, som är ett fackligt önskemål. Den anställde ska ha rimliga möjligheter att påverka hur arbetet utförs, ha rätt att vägra utföra förnedrande uppdrag, med mera. I sökandet efter en definition av "journalistik" har detta ingen relevans.)

Etti exempel på hur man glider förbi frågan om journalistik även när den är helt central kan hämtas från Poppius, den gamla journalistskolan i Stockholm. På skolans hemsida ställer man frågan, låt vara utan frågetecken – men besvarar den inte:

> "Vad är journalistik
>
> En journalist tar reda på och publicerar sådant som läsaren, tittaren och lyssnaren har nytta eller glädje av att veta. En journalist agerar på läsarens uppdrag, till skillnad från informatören eller copy-writern som har att tillvarata sin uppdragsgivares intressen."
>
> (Hämtat 2006-04-11 från webbplatsen www.poppius.se/vad_ar.html)

Vem läsaren, tittaren och lyssnaren är – i singularis – och hur det egentligen går till när journalisten får "uppdrag" av honom/henne är höljt i dunkel. Och längre än så här kommer man inte. Det finns ett antal läro- och handböcker i ämnet journalistik, men inte ens standardverken – som 1960-talsantologin *Journalist i press, radio och tv* eller Sören Larssons *Att skriva i tidning* – diskuterar vad journalistik egentligen är. (Fler exempel på handböcker finns i litteraturförteckningen. Vad en "nyhet" är resonerar flertalet handboksförfattare om, men till det ämnet återkommer jag i nästa kapitel.)

Liksom alla andra branscher har journalistiken sina policydokument. De flesta är av tämligen färskt datum. Medieforskaren Tomas Andersson Odén visade i sin avhandling 2001 (*Redaktionell policy. Om journalistikens mål och inriktning i svensk dagspress.*) att lite mer än hälften av de svenska dagstidningarna hade en nedskriven policy och att den endast i undantagsfall hade formulerats före 1990. Det var visserligen inte vad Andersson Odén främst letade efter i policydokumenten, men han finkammade dem och nämner ingenstans på avhandlingens drygt 300 sidor något försök att precisera journalistikbegreppet. Att policydokument brister i konkretion är nu inte konstigt. Poängen med dem är just att de är principiella, men det förtjänar ändå att påpekas att

ledarna för svenska redaktioner, här liksom i alla andra sammanhang, helst undviker att åta sig något konkret.

När Joachim Berner just hade bytt chefredaktörsstol från *Dagens Nyheter* till *Expressen* publicerade han (på *DN* Debatt 2001-07-25) en programförklaring. "Expressen verkar för ett schysst Sverige – genom att en schysst redaktion gör en schysst tidning." För att precisera vad denna schyssthet bestod i hade man på tidningen, berättade Berner, "*formulerat ett antal värderingar och ställningstaganden*". De var närmare bestämt tio, och alla visade sig vara negationer. Expressen är inte sexistisk, inte nationalistisk, inte cynisk och så vidare .

Denna ovilja från journalister och publicister att precisera sin uppgift, att etablera en standard mot vilken artiklar och reportage sedan kan mätas, har länge präglat branschen. Att säga som det är, att journalistik kan vara vad som helst som är i någon mening sant, ter sig tydligen alltför oglamoröst. Det vill varken *Nationalencyklopedin,* SJF, Berner eller någon annan erkänna. Därav alla negationerna, och därav de romantiserande och ofta flummiga utgjutelser om journalistik som brukar bli följden när någon söker förklara i positiv form:

> "...vissa berättelser slår bättre än andra. Man biter hund slår bättre än hund biter man. Journalistikens uppgift är dock inte att hitta på så slående berättelser som möjligt utan att så gott det går, gärna slående, berätta det som sker. Journalistik är berättelser om det dagliga. Journalistik är historien medan den pågår. Journalistik är ödet i full aktion. Journalistik är händelser fångade i flykten. Journalistik är oräkneliga ingångar – och otaliga slut." (Göran Rosenberg i boken "Tankar om journalistik", 2000.)

Den enda publikation som på senare år har ägnat frågan om journalistikens väsen något intresse är *Pressens Tidning*, som utges av Tidningsutgivarna, TU. Den har vid några tillfällen gjort enkäter för att utröna vad tongivande personer i journalist-branschen anser att de håller på med, egentligen. Svaren brukar visa att flertalet av dem inte närmare funderar på saken.

I nr 7/1999 publicerades svaren på en enkät på temat "journalistisk kvalitet". Nio publicister/journalister och en professor i statskunskap, Olof Petersson, fick komma till tals..De fick alla sex frågor, och den första löd således: Vad är journalistisk kvalitet?

Samtliga tycktes – även om det i ett par fall inte var glasklart – leva i föreställningen att det skulle finnas en journalistisk "kvalitet" höjd över politiska

värderingar och samhälleliga motsättningar. Därför blev också deras svar en slags tävlan i konsten att sväva på målet. Vissa talade bara om formen: "*En välskriven text, personlig, med rytm och balans är kvalitet för mig*" berättade Staffan Ander, chefredaktör på *Nya Wermlands-Tidningen*.

Andra – de flesta – försökte slingra sig genom att definiera negativt. Kvalitet har en journalistik "*som är oberoende, trovärdig och självständig ... som bygger på kunskap ... som vågar vara kontroversiell*" sa Sveriges Radios dåvarande VD Lisa Söderberg.

Tittar man närmare på sådana proklamationer – som man också kan få höra på Publicistklubbsdebatter, Journalistförbundets årsmöten eller vid Bonniers utdelande av Stora Journalistpriset – finner man att journalistik alltså:

– inte ska vara beroende av någon individ eller något samhällsintresse,

– inte ska vara uppenbart lögnaktig,

– inte ska vara beroende (igen – oberoende och självständig måste ju i detta sammanhang vara samma sak)

– inte ska bygga på okunskap, och

– inte bara ska innehålla sådant som alla håller med om.

För den reporter som vid arbetsdagens början funderar över *vad* han/hon ska skriva om – och *hur* – är en sådan definition av journalistisk kvalitet lika mycket värd som kamelens fjärt i öknen.

Ett tredje sätt att sväva på kvalitets-målet är att tala om mottagaren, det vill säga den som konsumerar journalistiken. Professor Petersson anser att "*God journalistik får människan att haja till, reflektera och tänka nya tankar*". Jan Wifstrand, chefredaktör på *Sydsvenskan* och sedermera på *Dagens Nyheter*, talar om journalistik som "berör". Själv skulle jag haja till om jag i *Dagens Nyheter* läste till exempel en hyllning till Joseph Goebbels, reflektera ordentligt över texten och därvid både beröras och tänka nya tankar. (Om att säga upp prenumerationen, förmodligen.) Till pudelns kärna – *vilken sorts* tillhajande? tänka tankar av *vilket* slag? beröras *hur*? – kommer varken Petersson, Wifstrand eller någon annan.

Per Amnestål – med titeln journalistisk språkutbildare – gör det enklare för sig än alla andra tillfrågade. Journalistisk kvalitet *"är igenkännligt för journalister, behöver inte definieras*." Bra journalistik är alltså det journalister tycker är bra.

Journalistik och yttrandefrihet

Låt oss för ett ögonblick helt byta perspektiv. Frågan om vad journalistik egentligen är dök vid slutet av 1990-talet upp i ett nytt sammanhang. Då visade det sig till och med finnas goda argument för att avstå från en formell definition, åtminstone en som domstolar och myndigheter kan använda.

Den svenska riksdagen antog 1998 en Personuppgiftslag, PuL (SFS 1998:204). Den är i allt väsentligt är en översättning av ett EU-direktiv från 1995 om skydd för personuppgifter (Dir 95/46/EG).

PuLs utgångspunkt är att "behandling" av personuppgifter är förbjuden. Med "behandling" menas allt man över huvud taget kan göra med personuppgifter – samla in dem, bearbeta dem, lagra dem, sprida dem etc. Lagen beskriver sedan, i många och långa paragrafer som inte alltid är klargörande, vilka undantag som kan göras från den huvudregeln. Något generellt undantag med hänvisning till yttrandefriheten medges inte. Eftersom ett aktivt socialt liv i praktiken är omöjligt för en person som inte får befatta sig med uppgifter om andra människor har PuL gett upphov till ett antal absurda utslag från olika domstolar och stolliga beslut från Datainspektionen, den myndighet som ska kontrollera att lagen följs.

I Sverige skyddas yttrandefriheten genom två grundlagar, Tryckfrihetsförordningen, TF, och Yttrandefrihetsgrundlagen, YGL. De lagarna gäller dock bara för yttranden som sprids genom tryckt skrift (enligt TF-regler) eller med viss teknisk apparatur, i första hand radio och TV (enligt YGL-regler). Regler i vanlig lag, som PuL, får inte tillämpas om de strider mot grundlag. Nu är det tyvärr bara några promille av landets befolkning som kan komma till tals i tidningar, radio eller TV, vilket betyder att PuLs stränga förbudsregler är tillämpliga på vanligt folks yttranden. Huruvida de görs med en lapp på den kommunala anslagstavlan eller sprids via Internet spelar ingen roll. Den enda eftergift i PuL som EU/riksdagen gjorde med hänvisning till yttrandefriheten återfinns i andra stycket §7:

"*Bestämmelserna* (i en rad av lagens paragrafer) *skall inte tillämpas på sådan behandling av personuppgifter som sker uteslutande för journalistiska ändamål eller konstnärligt eller litterärt skapande*".

Journalister, konstnärer och författare skulle i allt väsentligt vara undantagna från PuLs regler. Det var under flera år gällande rättspraxis i Sverige. (Småningom ändrade Högsta Domstolen, med en ovanligt djärv omtolkning av EU-direktivet, på denna praxis. Det är dock en annan historia.) När Datainspektionen fick in de första

anmälningarna om lagbrott hamnade myndigheten således i knipa. En typisk konflikt kunde uppstå genom att medborgare A yttrade något om medborgare B på en hemsida på Internet och sedan hävdade, för att undvika straff, att det var fråga om ett "journalistiskt ändamål". Datainspektionen tvingades konstatera att någon allmänt omfattad definition av begrepp som "journalist" och "journalistiska ändamål" inte existerade. Hur skulle man bestämma innebörden av §7? I sin nöd bad inspektionen branschens stora organisationer – Tidningsutgivarna och Svenska Journalistförbundet – om hjälp med definitionerna.

Ingen av dem hade emellertid lust att hjälpa en statlig myndighet skilja ut de medborgare som skulle behålla en vid yttrandefrihet (journalister) från dem som inte skulle det. Svaren till Datainspektionen var påtagligt syrliga. I Tidningsutgivarnas brev, daterat 1999-09-06, heter det avslutningsvis:

"Vi har i Sverige, av skäl som här knappast behöver redovisas, sökt undvika en ordning där myndigheter och allmänna organ på olika sätt definierar eller certifierar vem som skall få kalla sig ”journalist”. Så är exempelvis ”journalist” ingen skyddad yrkestitel. Det är mot den bakgrunden olyckligt att personuppgiftslagen ger DI rollen att, genom en tillämpning av begreppet ”journalistiska ändamål” i 7 § andra stycket, indirekt påta sig rollen som uttolkare och auktorisatör av detta begrepp.

Enligt Tidningsutgivarnas mening bör, så långt möjligt, därför undvikas att försöka uttolka begreppet ”journalistiska ändamål”. I stället förordas en vidsträckt tolkning utifrån tryck- och yttrandefrihetens syften.″

Det finns således två helt olika argument för att vägra definiera vad journalistik är. Journalistikens ledande företrädare vrider sig som ålar undan frågor om vad yrkeskåren ska syssla med, mer konkret. Resultatet av kårens ansträngningar är oerhört viktig för demokratin, hävdar de, men vari ansträngningarna ska bestå kan inte till någon del klargöras i förväg. Att alltid återge alla partiers bästa argument i viktiga riksdagsdebatter, eller att alltid uppmärksamma de företeelser i världen (krig, förföljelser, förtryck, fattigdom) som skördar flest dödsoffer är inget de vill lova, för att nämna ett par löften som skulle kunna utställas. Det är svårt att urskilja något annat skäl för denna vägran att göra bestämda åtaganden än det företagsekonomiska – ingen företagsledare vill lova producera sådant som kan visa sig olönsamt. När redaktionschefer och ansvariga utgivare samtidigt tillskriver journalistiken en så stor betydelse som demokratisk institution måste det kallas antingen önsketänkande eller hyckleri.

Yttrandefrihetsargumentet, som pekar på riskerna med att definiera vad journalister ska göra, är då värt större respekt. En sådan definition kan visa sig fungera som ett reglage med vars hjälp politikens ledare kan påverka informationsströmmar och opinionsbildning. Kan man väl skilja ut de personer som sysslar med journalistik, det vill säga som kan tillskrivas en särskilt viktig demokratisk funktion, från övriga medborgare ligger det nära till hands att ge journalistik-utövarna rättigheter och möjligheter att handskas med information som andra inte har. Det är en farlig väg. Den staten kan ge privilegier kan staten också sätta press på. Yttrande- och informationsfriheten är odelbar. Den ska i ett demokratiskt samhälle tillerkännas alla medborgare, inte utövarna av ett visst yrke.

Kritikerns svårigheter

Vi måste således acceptera att den som lovar utföra journalistiskt arbete inte lovar något bestämt. Därmed blir det också svårare än någon hittills har velat erkänna att ställa yrkets utövare till svars för dåliga insatser. Det finns ju inget facit, ingen norm med vars hjälp arbetsresultat kan värderas. Få journalister intar personligen någon tydlig position – intellektuellt, politiskt eller socialt. Journalisten redovisar inte som forskaren sina metoder och berättar sällan hur mycket arbete som ligger bakom en artikel.

Har man väl funderat igenom saken är det förnuftsmässigt lätt att acceptera att journalistik är ett intill meningslöshet oklart begrepp. Känslomässigt är det för en gammal reporter betydligt svårare. Oavsett hur vi kommit in i yrket har de flesta av oss använt begreppet journalistik som om där fanns en bestämd samhällelig funktion och vissa förpliktande ideal. Det man vill arbeta med – oberoende granskning, att avslöja den offentliga lögnen, att stödja "den lilla människan" mot Makten, att möjliggöra fungerande demokratiska processer – det vill man också läsa in i själva yrkesbenämningen. Vem vill inte ha sin stolthet?

Stolthet måste man dock bygga på annan grund. Journalistiken som sådan bär inga ideal. Miljoner och åter miljoner påståenden om världen sprids till en masspublik varje dag och det finns ingen möjlighet att avgöra var journalistiken slutar och icke-journalistiken tar vid. Jag kan sabla ned veckotidningens bantningsnyheter, kvällstidningens helsidor om en sinnessjuk persons bisarra våldsdåd i USA eller morgontidningens fantasifulla spekulationer kring börskurserna. Jag kan hävda att

sådant material är meningslöst, ointressant eller till och med sakligt felaktigt, men jag kan inte förneka att det utgör journalistik.

Begreppet underhållning är lika oprecist som begreppet journalistik, och att dessa båda genrer överlappar varandra är uppenbart. Underhållning handlar allt oftare om något som är på riktigt – dokusåpor och annan infotainment. Journalistik handlar i allt högre grad om att iscensätta konflikter, att dramatisera och skärpa dem. I båda fallen är målet att locka en så stor publik som möjligt. Genrerna flyter tidvis helt ihop. Sveriges Television gör en dokusåpa om tidningen *Dala-Demokraten* och låter såväl journalister som politiker skoja till det i "Snacka om nyheter". I vissa fall kan underhållning faktiskt fylla den demokratiska uppgift som journalistiken så ofta misslyckas med. Artister från Karl Gerhard över Hasse & Tage till Killinggänget har förmedlat samhälleligt relevant kunskap och utvecklat debatten. Samhällelig genomlysning är inte nödvändigtvis förbehållet journalister, forskare och utredare.

Härmed kunde kapitlet avslutas. Eftersom denna bok handlar om journalistikens funktion för demokratin finns dock anledning att göra ytterligare några påpekanden om vad sådant som idag brukar kallas journalistik faktiskt innefattar.

Journalistik och debatt

Under 1960- och 1970-talen, men tydligare från 1980-talet och framåt, utvidgades journalistiken med en ny genre: debatterandet. Tidigare deltog i debatter bara två (i undantagsfall flera) företrädare för olika uppfattningar. De fick en i taget uttrycka sina åsikter muntligen (radio, TV) eller skriftligen (tidning) så att de bröts mot varandra.

Med journalistikens allt mer utpräglade kommersialisering förändrades den bilden. Mer journalistik, framför allt mer nyheter måste produceras eftersom det visade sig dra publik. I en hårdnande konkurrens måste den dock produceras till lägre kostnad, utan att attraktions- eller underhållningsvärdet sjönk. Fram till 1970-talet hade journalistik betraktats som en verksamhet i vilken reportern tog reda på något ute i den fysiska verkligheten och sammanfattade det kort, i en text eller ett inslag i etermedia. Att producera två eller tre gånger så mycket journalistik av den typen, för att fylla fler sidor eller sändningar, skulle kräva två eller tre gånger så många journalister. Det var uteslutet av kostnadsskäl. Vad göra?

Lösningarna har blivit mera debatt, mera spekulerande och att allt fler partsinlagor får passera som journalistik eftersom de vanligen är gratis.

I stället för att till exempel en radiojournalist ägnar flera dagar åt att ta reda på hur något faktiskt förhåller sig och därefter berättar det för lyssnarna, plockar redaktionen in två ämnesexperter med diametralt motsatta åsikter i en viss fråga och låter dem debattera i tio minuter under kraftfull ledning av en studioreporter. Sådan "journalistik" kostar nästan ingenting att producera. Studioreportern klarar av tre-fyra debatter om dagen utan djupare kunskaper i ämnena och de medverkande – politiker, forskare eller partsföreträdare – får ingen eller bara en symbolisk betalning. Eftersom de är kunniga i sina ämnen och i många fall vana debattörer låter det ofta informativt. Det brukar vara en schimär.

Att vara debattledare i radio eller TV är idag självklart en journalistisk arbetsuppgift, och debattledaren tar många gånger lika stor plats i offentligheten som debattörerna. Han/hon bestämmer ämnet, formulerar frågorna och kontrollerar diskussionen så att ett högt tempo upprätthålls och dramatik garanteras. "Journalister ägnar sig inte så mycket åt den litterära uppgiften att undersöka och berätta som åt att sköta det dårhus som omger ljuskäglan" har Anders Ehnmark påpekat. (DMI-rapport 17/2000)

Som sakkunnig i frågor om yttrandefrihet och offentlighetsprincipen har jag åtskilliga gånger deltagit i dessa journalistkontrollerade debatter och vanligen gått från radio- eller TV-studion med samma känsla av otillfredsställelse. Debattledaren gör nog sitt bästa, men för det första är den fråga som programmets producent har formulerat för att väcka allmänhetens intresse (på fackspråk kallad "vinkeln" eller "kroken") inte alltid den bästa för att kasta ljus över det ämne som ska diskuteras, för det andra hinner debattledaren inte sätta sig in tillräckligt i saken för att ställa rätt frågor, och för det tredje begränsar i hög grad själva programformen möjligheterna att förklara något från grunden. Kraven på högt tempo, det vill säga korta repliker, och på att hålla konflikten levande och tydlig är överordnade alla andra. Att såväl radio som TV genomgående väljer att direktsända debatter hellre än att banda dem och redigera ihop en version i efterhand beror på att man finner själva dramatiken i en direktsändning – det blir "nerv" i programmet – viktigare än att deltagarna lyckas presentera sina bästa argument så tydligt som möjligt. Underhållningskravet är överordnat kravet på kunskapsförmedling. (Av betydelse är säkert också att direktsända debatter är billigare. Att banda en diskussion och i efterhand klippa ihop ett färdigt program skulle innebära mer journalistiskt arbete och därmed högre kostnader.)

Alternativet till att låta debatter fylla sändningar och tidningssidor är att intervjua experter, politiker, höga ämbetsmän, företagsledare eller andra som för

ögonblicket uppfattas som intressanta för en bredare allmänhet. Här brukar journalisten/studioreportern ofta försöka ikläda sig rollen som djävulens advokat, det vill säga fungera som ersättare för en debattör med motsatt uppfattning. Det blir sällan bra, eftersom journalisten vanligen saknar de nödvändiga ämneskunskaperna.

Åren kring 1990 vidgades också journalisternas funktion i samhällsdebatten genom att de själva började få tycka alltmer öppet. Det gäller i tidningarna i lika hög grad som i etermedia. Idag har varje större dagstidning kompletterat sin ledaravdelning med dels ett försvarligt antal kolumnister, dels ett antal vanliga reportrar som under egen by-line skriver debattinlägg på nyhetsplats – texter som rubriceras "analys", "kommentar", "inblick" eller liknande. Även de stora radio- och TV-kanalerna har sina "kommentatorer" och reportrar med (eller utan) specialområden som får tycka och spekulera alltmer på egen hand.

År 1987 sökte jag ett utannonserat jobb som reporter på *Dagens Nyheter*. Eftersom jag då sedan flera år hade fördjupat mig i frågorna kring offentlighetsprincipen – jag hade bland annat vikarierat på Journalisthögskolan i Stockholm som lärare i medierätt och skrivit ett antal debattartiklar i ämnet – berättade jag under anställningsintervjun med Dagens Nyheters dåvarande chefredaktör Christina Jutterström att jag fortfarande hade ambitionen att göra debattinlägg. Inte nödvändigtvis i Dagens Nyheter, förklarade jag, men på andra håll. Det var, svarade hon, uteslutet. En reporter på tidningen upprätthöll enligt Jutterström, åtminstone utåt, ett opartiskt förhållningssätt och uttalade sig inte offentligt åsikter i kontroversiella ämnen. Jag drog då tillbaka min ansökan och vi avbröt intervjun.

Sedan dess har mycket hänt. Kvällstidningarna har gått före morgontidningarna med att ge sina journalister fria händer att tycka och spekulera, men numera är skillnaderna inte stora. Sannolikt skulle en närmare granskning visa att nöjes- och sportjournalistiken i detta avseende gick före samhällsjournalistiken, åtminstone på tidningsredaktionerna. Där började kolumnisterna – personer som formulerade sig dräpande eller fräckt men inte behövde ha kunskaper om något särskilt – breda ut sig alltmer redan på 1970-talet. På sportsidorna har det länge varit omöjligt att urskilja några gränser mellan referat, reportage och rent tyckande, och på nyhetsplats utvecklas journalistiken i samma riktning. Sommaren 2005 fyller Dagens Nyheter helsidesannonser med bilder på sina journalister under rubriken "Sveriges största tyckeri".

Så kallad kampanj-journalistik är numera en uttalad policy på kvällstidningarna. (Det bekräftar deras chefredaktörer i Journalistförbundets tidning *Journalisten* 2004-03-

16.) Det kan gälla vilken fråga som helst som redaktionen bedömer kan få läsarnas stöd, från säljakt till utvisningshotade flyktingbarn till nivån på bensinskatten. Rubriken "RIV UPP GRUPPSEXDOMEN. Skriv på Aftonbladets protest till riksåklagaren" täckte tidningens förstasida 2003-11-06. *Aftonbladets* ledarsida hade inte ett ord om saken denna dag, men på bästa nyhetsplats (sidorna 6-8) var upprördheten stor över en dom i Svea Hovrätt. Flera män åtalade för brottet "grovt sexuellt utnyttjande" av en berusad kvinna hade friats av domstolen. I *Aftonbladet* fanns en färdigtryckt protestblankett som läsaren kunde klippa ut, skriva under och skicka till riksåklagaren.

Fyra dagar senare krävde *Aftonbladets* sportredaktion att ishockeyns förbundskapten Hardy Nilsson skulle avgå.

Här är det inte tal om att leva upp till vedertagna journalistiska ideal – som att låta alla parter i en konflikt komma till tals med sina bästa argument – utan om just en kampanj som både i sin helhet och sina delar kallas journalistik.

Mycket av det som idag passerar som journalistik liknar i själva verket det man kan höra i kafferummet på vilken arbetsplats som helst. Där brukar finnas minst en pratglad, underhållande person som dominerar diskussionerna. Han eller hon utmärker sig inte med stora kunskaper utan med bestämda åsikter och dräpande eller roliga formuleringar. Dessa fikarummens lustigkurrar och åsiktsmaskiner – var tyngdpunkten ligger skiljer sig från fall till fall – undervisar inte, de underhåller. De har nu fått sina motsvarigheter i det offentliga rummet, där alltfler journalister får allt större utrymme för att tycka till och vara personliga.

Till skillnad från 1987 är samhällsreportrars åsikter och gissningar om framtiden numera lika mycket journalistik i DN som annat material. Vid regeringsombildningen efter mordet på Anna Lindh, hösten 2003, kunde tidningen toppa förstasidan med rubriken:

"*Persson tar hårt grepp om UD*" och texten:

> "Utnämningen av Laila Freivalds till ny utrikesminister
> visar att statsminister Göran Persson tydligare vill markera
> vem som bestämmer över utrikespolitiken. Det skriver DN:s Henrik Brors i en analys."

(DN:s förstasida 031004.)

Brors är alltså chef för politiska redaktionen. Liksom så många andra "tunga" politiska reportrar skriver han numera ledarartiklar på nyhetsplats. Det är möjligt att Brors spekulationer om Göran Perssons dolda avsikter har sannolikhetens prägel – det kan jag inte bedöma – men de är likväl inget annat än spekulationer.

Dagens Nyheters debattsida DN Debatt – den mest eftertraktade platsen av alla för människor som vill nå ut med ett budskap – illustrerar samma trend. Inriktningen för detta spaltutrymme som en gång verkligen rymde debatt, det vill säga en plats där politiskt inflytelserika eller särskilt kunniga människor fick skriva om sådant de själva ansåg mest angeläget och där olika åsikter bröts mot varandra, ändrades mot slutet av 1980-talet till något man på Dagens Nyheter kallade nyhetsdebattjournalistik.

Vad detta konkret innebär är inte helt klart. I Marie Lindströms rapport om DN Debatt, utgiven 1995 av "Rådet för mångfald inom massmedierna" (en kommitté under Kulturdepartementet) förklarar DN:s debattredaktör Mats Bergstrand att artiklarna ska uppfylla två krav. De ska ha nyhetsvärde, det vill säga innehålla något nytt, och fördjupningsvärde, det vill säga de ska tillföra samhällsdebatten fördjupade kunskaper i någon fråga.

Som gammal DN-läsare måste man dra på munnen åt dessa krav – inte särskilt många DN-Debattartiklar lever upp till dem – men det är inte poängen här. Poängen är att journalistiken blir något mera än den varit förut. Tillkommit har uppgiften att regissera folkvalda politiker och andra makthavare. Man upplåter plats åt dem för samhällsdebatt, men bara på villkor att de underordnar sig kommersiellt bestämda normer för nyhetsvärdering.

I rapporten fördjupar Bergstrand resonemanget. Vad beträffar

"... samarbetet mellan debattredaktör och makthavare svarar Bergstrand att det är ofrånkomligt med ett utbyte mellan DN Debatt och dessa grupper. Det är fråga om ett ömsesidigt utnyttjande av varandra – DN Debatt vill ha nyheter och makthavarna vill få möjlighet att uttrycka sig utan att bli avbrutna. Bergstrand menar dessutom att det skulle vara betydligt allvarligare om han hade en mer passiv roll och okritiskt publicerade politiker m.fl. på deras egna villkor. Bergstrand menar att DN Debatt är mindre av en debattsida nu – i meningen diskussion och meningsutbyte mellan enskilda skribenter – och mer en debattinitierande sida. Detta hänger ihop med nyhetssträvandet. Kritiken angående bristen på repliker på DN Debatt kommenterar Bergstrand med att uppföljningen sker i andra medier – oftast samma dag som debattartikeln publicerats – och att en replik dagen efter på DN Debatt skulle vara föråldrad."

Både fenomenet nyhetsdebattjournalistik och det faktum att hårt nedbantade nyhets- och samhällsredaktioner i växande utsträckning måste leva på gratismaterial ger oss en offentlighet där gränserna mellan journalistikens, politikens och affärslivets sfärer blir allt svårare att urskilja. Framgångsrika journalister och andra erkänt duktiga skribenter värvas, för kortare eller längre tid, av samhällets starkare aktörer för att de

med största möjliga slagkraft ska framföra "rätt" åsikter i medierna. Som Göran Rosenberg påpekat:

"Bakom alltfler föregivet personliga åsikter och opinionsyttringar i den offentliga debatten kan man numera spåra ett arvode från en påtryckarorganisation eller en PR-firma eller en tankesmedja eller ett företag, kanske rentav en heltidslön eller ett bonusavtal." (Journalisten 2005-04-12)

Den demokratiska aspekten på denna utveckling ska diskuteras i senare kapitel, och avsikten är inte här att moraliskt fördöma DN:s nyhetsdebattjournalistik. (Jag misstänker att en närmare studie av andra tidningars debattsidor skulle visa att allt fler försöker göra likadant.) Det vore meningslöst eftersom logiken, från kommersiella utgångspunkter, är uppenbar. Genom att delvis ta initiativet från de politiker, ämbetsmän och intellektuella som tidigare dominerade det offentliga samtalet har DN Debatt etablerat sig som den viktigaste plattformen för opinionsbildning. Alla i Sverige som vill hålla sig informerade om vad som upptar de stockholmsbaserade eliterna måste skaffa tidningen.

Journalistik överallt

Den långa period under vilken journalistiken präglades mer av ideologiska än av kommersiella ambitioner hade sin charm men var ingen guldålder. Oklarheten om vad som egentligen är journalistens uppgift har aldrig i sig skapat frihet för den enskilde reportern att arbeta för sina politiska eller sociala mål. Tidningsägare har alltid styrt och satt gränser. I tider av politisk-ideologisk snålblåst har journalister ofta varit de korrekta åsikternas mest aggressiva väktare, därmed begränsande såväl sitt eget som läsarnas intellektuella utrymme. Ledare för större redaktioner har i mer än 60 år varit enrollerade i det statliga psykförsvaret. (Se till exempel Bjarne Moelvs bok från 1976 om Beredskapsnämnden för Psykologiskt försvar. Också Nils Funckes "*Tryckfriheten under tryck. Ordets män och statsmakterna*" från 1997 ger många exempel på den tankens ofrihet som tidvis, och särskilt under andra världskriget, varit rådande i Sverige.)

Medvetenheten om att journalistik också är ett slags hantverk – att förklara, popularisera och nå ut till en publik – sprider sig uppenbarligen idag. Alltfler budskap kallas (eller ges sken av att vara) journalistik. "Journalistgruppen" är ett företag som på senare år ständigt sökt nya medarbetare inom yrkeskåren. Det låter som en frilansbyrå. Helt fel. Så här presenterar sig företaget på sin hemsida:

″Journalistgruppen är en av Sveriges ledande kommunikationsbyråer. Grunden till all vår kommunikation är den journalistiska metoden. Vi går rakt på sak, är tydliga och fattar oss kort.

Det här gör Journalistgruppen:

– Erbjuder strategisk rådgivning

– Producerar trycksaker

– Skapar form och innehåll till Internet

– Utbildar företag och organisationer

– Nyhetsproduktion av intern-tv och intern-radio som också anpassas till webbplatser

– Hjälper företag och organisationer med PR

– Erbjuder strategisk rådgivning och idéutveckling inom event marketing och skriver tal och manus

– Upprättar krisplaner och ger stöd vid beslut om åtgärder″

(http://www.journalistgruppen.se/newextern/main.php?rRealm=299) Journalistgruppen sysslar inte alls – inte ens med Nationalencyklopedins försiktiga definition av begreppet – med journalistik.

Sedan åtskilliga år pågår en diskussion om det "medialiserade" samhället. De stora samhälleliga aktörerna anpassar sig allt mer effektivt till den scen som massmedia utgör. Det blir, ur ett maktperspektiv, allt viktigare hur skeenden framställs i massmedia och allt mindre viktigt vad som egentligen händer.

"Förra Aktuellt-chefen fick rivstarta på Saab" är dagens näst största nyhet i SvD Näringsliv 2005-06-29:

"Samma dag som Helena Stålnert, tidigare Aktuellt-chef, klev in på sitt nya jobb som informationsdirektör på Saab störtar ett Jas-plan. En kickstart för en journalist med 30 års erfarenhet av nyheter. För Saab innebär rekryteringen att de köpt trovärdighet:

-Aktuellts kanske mest kända varumärke har kommit hit, säger Peter Larsson, företagets presschef.″

Alltfler "skeenden" – politiska kampanjer, debatter, konflikter, strider – utspelar sig enbart i massmedierna. De initieras ibland av yrkesaktiva journalister, ibland av f d journalister som blivit rådgivare åt politiker, statliga myndigheter, företag eller intresseorganisationer, men konstrueras alltid för att passa den massmediala scenen. När "skeendet" väl kommit igång är det yrkesverksamma journalister som tar över regin.

Här finns inte anledning att fördjupa diskussionen om det medialiserade samhället. Jag vill bara peka på att vår tids växande efterfrågan på journalistiskt kunnande inte beror på att redaktionerna satsar hårdare på redigering av sina produkter utan på – för att låna ett uttryck av medieforskarna Jan Ekecrantz och Tom Olsson – starka samhällsaktörers behov av att redigera samhället.

Att kräva absolut garanti mot varje tänkbar fara betyder att döma sig till ett liv i permanent skräck.

(Arnold Ljungdal)

3. Vad är en nyhet?

Enklaste sättet att demonstrera journalistikens otjänlighet för demokratin vore naturligtvis att stapla kvällspressens löpsedlar – där Nyheterna med stort N exponeras – på hög framför läsaren. Där dominerar som bekant kändisarna ("Michael Jacksonså kalladealsonger DNA-testas"), konsumentupplysandet ("Så mycket är din bil värd!"), hälsoråden ("Svullen mage kan vara svamp i tarmarna") och de spektakulära våldsdåden, helst kryddade med sex ("Polisens nya spår: Porrstjärna utreds i jakten på Helens mördare"). Ingen person vid sina sinnens fulla bruk kan ju hävda att sådan journalistik ger medborgarna den information de behöver för att förnuftigt kunna styra sitt eget samhälle.

Det finns dock annan journalistik än kvällspressens. Visst är morgontidningarna och publicservice-medierna (SR, SVT, TV4) bättre?

Ja, men det är bara fråga om en gradskillnad. Målgruppen är delvis en annan för de mer seriösa redaktionerna, och målgruppens förväntningar skiljer sig också något, men i grunden präglas morgontidningarnas journalistik av samma kommersiella tänkande som kvällstidningarnas. Samma sorts överväganden sker också på public service-företagens redaktioner. Psykiskt sjuka mördare var på 1960-talet stora nyheter bara i obskyra tidskrifter som *Veckans Brott* och *Kriminaljournalen*, men historierna flyttade med tiden över i kvällspressen för att på 2000-talet ha befordrats till viktiga samhällsnyheter i de finaste morgontidningarna. Orgasm-vetenskap är ett annat tema som har vandrat från motbjudande snusktidningar till kvällstidningar till morgontidningar. "Utebliven orgasm förklaras av gener" kunde *Dagens Nyheter* berätta 2005-06-09. En studie av brittiska en- och tvääggstvillingars orgasmer var värd en liten tvåspaltig nyhetstext.

Ytterst handlar det om att "fånga" så många läsare, lyssnare eller tittare som möjligt, och för detta ändamål används piska eller morot. Mottagaren måste antingen känna ett direkt behov av informationen och därmed av att läsa/lyssna/titta, eller lockas med en tillräckligt rafflande, kittlande eller angenäm upplevelse.

I den förstnämnda kategorin är konsumentperspektivet vanligt. Rubrikerna kan ropa ut att "*VANLIGA MEDICINER FARLIGA I SOLEN. Lista på 114 läkemedel*" (Expressen 2003-07-10), att "*INGER stacks av GETING – SLUTADE ANDAS. Så skyddar du dig. Så gör du om du blir stucken*" (Expressen 2003-07-08), men de kan också spela på publikens behov av fysisk eller ekonomisk trygghet. Ena dagen får jag veta var i Stockholm jag löper störst risk att rånas, våldtas eller mördas, nästa dag hur den nya skatte-, bidrags- eller pensionsreformen drabbar just mig. "*Vanlig villa kan bli 2 000 KR DYRARE att värma upp efter jul – så klarar DU ELPRISCHOCKEN*" (Aftonbladet 2002-12-10).

Om pisk-metoden kan sägas skrämma människor att konsumera journalistik går morots-metoden ut på att informera, glädja, chocka, underhålla eller smickra. Rubrikerna kan handla om så vitt skilda saker som naken-Janne, flygkatastrofer, bestialiska mord, sexskandaler i amerikansk politik, svenska VM-medaljer, giriga direktörer eller fifflande kommunpolitiker.

Journalistik måste vara attraktiv, måste tillfredsställa kunders behov. De känslomässiga behoven är ofta lättare att tillfredsställa än de intellektuella, det vill säga att smickra läsaren eller bekräfta hans/hennes positiva självbild är billigare och går snabbare än att ta fram ny, relevant kunskap. Vår tids journalistik *kan* mycket väl förmedla kunskap av det slag medborgarna behöver för att fungera väl i demokratiska processer, men det är inte själva målet. När det förekommer är det en bieffekt. Ofta förmedlas ingen viktig kunskap alls, vilket medborgarna förståså kalladean leva med, men ofta förmedlar den attraktiva journalistiken information som vilseleder snarare än upplyser. *Det* kan medborgarna i längden bara leva med om mer korrekta uppgifter verkligen får spridning via andra kanaler. Det sker inte idag – inte tillnärmelsevis i den utsträckning som skulle behövas.

Det hittills sagda ska inte tolkas så att varje journalist som arbetar på kommersiella villkor sitter i ett skruvstäd, tvingad att alltid göra ett dåligt jobb. Han/hon verkar i spänningsfältet mellan yrkets ideal (oberoende, kritiskt granskande, informerande i demokratins tjänst) och dess realiteter (beroenden av flera slag, akut tidsbrist). Gränser kan tänjas. En viss frihet att förse medborgarna med viktig kunskap är möjligt för många journalister. En stor frihet är möjlig för ett fåtal, särskilt priviligierade journalister. Stor frihet för många journalister är dock omöjlig.

Nyhetens kärna

Begreppet "nyhet" är nästan lika undflyende som begreppet "journalistik", och precis som med journalistik är lustigheterna vanligare än de seriösa försöken att definiera. Lord Northcliff-citatet är en klassiker: "*Nyheter är något som någon, någonstans försöker hålla hemligt, allt annat är annonser*."

Innan jag diskuterar de försök som ändå har gjorts att precisera vad en nyhet är, måste åter understrykas hur starkt underhållningsintresset präglar nyhetsförmedlingen. Själva ny-heten, det vill säga färskheten hos informationen anses i journalistiska miljöer ha ett stort, för att inte säga avgörande värde i sig. Att debatter i etermedia om möjligt ska direktsändas anses självklart. Redigerade versioner skulle sannolikt ge deltagarna bättre möjligheter att argumentera för sin sak – att tänka innan de talar – men direktsändning skapar en spänning i programmet som i sig lockar publik. Viktigast för journalistiken är inte att informera bäst utan att skapa starkast möjliga lockelse. Däri ligger inte alltid en motsättning, men ofta nog.

Ställer man frågan "Vad är en nyhet?" till journalister och medieforskare får man olika svar. Journalisterna svarar som avsändare av budskap, forskarna vanligen som mottagare. De svarar i praktiken inte på samma fråga.

Journalisternas svar blir oftast långt och resonerande och fullt av garderingar. Poängen brukar vara att det finns vissa kategorier händelser/företeelser som räknas som "nyheter" men att här inte finns några exakta definitioner eller eviga sanningar. Att skilja nyheter från ickenyheter är ytterst en fråga om journalistisk kompetens, en särskild sortså kalladeänslighet. I Sörens Larssons värld till exempel, är saken vanligen okomplicerad men i undantagsfall lite lurig: *"Nyheter har sina traditionella kännetecken. Finns dessa i en händelse känner en rutinerad reporter igen nyheten. Men det finns nyheter som saknar dessa kännetecken. Då händer det att också erfarna reportrar missar dem*." (Larsson 2001, sid 11.)

Typiska kännetecken är enligt Larsson:

– *Närhet* det ska handla om Sverige/svenskar eller just den ort där man bor.
– *Ovanlighet* en människa dödad i landsvägstrafiken är en notis medan en älg dödad inne i staden är en stor nyhet.
– *Människor* berättelser om enskilda individer har alltid en särskild lockelse.

Den erfarne radio- och TV-reportern Erik Fichtelius resonerar i samma banor men tycks lämna större utrymme för "känslan":

"*Nyheter är lika mycket känslor som konventioner. En erfaren journalist känner i bästa fall igen en bra nyhet när han ser den. En riktig nyhet känns i mage och hjärta.*

Begreppet definieras från gång till gång av den som sprider nyheten och av den som tar emot. Identifikationen av nyheter utgår mer från beprövad erfarenhet än från vetenskap. Den bygger på känsla mer än på strikta och allmänt vedertagna kriterier." (Fichtelius 1997, sid 10)

Eva Marling skriver i sin handbok om TV-journalistik om hur svårt det är att välja ut de "human-touch"-historier – inslag som känslomässigt berör – som ska med i sändningen:

> "Själva ovanligheten, absurditeten, vansinnesmomentet, kan vara det viktigaste kriteriet.
>
> Här är det också svårt att tillämpa analyser, inte minst i bild- och känslomediet TV där ett levande ansikte, en påpasslig bildsekvens, en stämning, en färg kan göra ett udda inslag till det enda man minns från en nyhetssändning, stick i stäv med alla angelägenhetsprinciper och matematiska nyhetsvärdesberäkningar. Enigheten på redaktionen brukar vara stor, även om analysen är svag. Då tar man till yrkesjargongen: Det är GULD, det FUNKAR... Alla förstår precis, även om ingen riktigt kan klargöra varför." (Marling, 1998, sid 17)

Det journalisterna talar om är alltså kriterier för hur man på redaktionen ska identifiera den sorts berättelse som "går hem" hos en stor publik. Att "gå hem" betyder att artikeln eller inslaget är så anmärkningsvärt i något avseende att publiken minns och talar om saken efteråt. Det kan innebära att väsentlig information förmedlas, men det är snarare undantag än regel. Ny kunskap om riksdagens beslut i en skattefråga, miljöförstöringen eller sjukvårdens organisering kan vara relevant för flertalet medborgare, medan de inte har något praktiskt eller politiskt behov av kunskap om en sinnessjuk persons våldsdåd i Belgien. Likväl drabbar den senare nyheten flertalet läsare/tittare känslomässigt starkare – särskilt om det finns bilder – och "går hem" på det sätt nyhetsmedia behöver av kommersiella skäl. Publiken minns saken, pratar om den.

Forskarnas svar på frågan "Vad är en nyhet?" kan vara av två slag.

1. Antingen handlar det om resultatet av nyhetsvärderandet. Med stöd av empiriska studier av tidningar och sändningar beskriver forskarna vilken sorts berättelser nyhetsmedia faktiskt innehåller och hur dessa rangordnas. Vad berättas först? Hur stora blir rubrikerna? Hur långa är texterna eller inslagen? Forskarna beskriver här innehåll. En liknande typ av studier tar sikte på så kallade gatekeepers, de personer på redaktionerna som väljer/väljer bort material för publicering. Vad tar de in och vad hamnar i papperskorgen? Vilka värderingar har de? Hur motiverar de sina val?

2. Eller också handlar svaret om själva nyhetsvärderingsprocessen. Forskarna utgår från det uppenbara förhållandet att nyheter är konstruktioner och att konstruerandet sker i ett fortlöpande samspel med publiken. Journalister väljer att ta reda på vissa saker men inte andra, att berätta för medborgarna vissa saker men inte andra, att utforma berättelser på vissa sätt men inte på andra. Här öppnar sig flera forskningsfält. Man studerar hur journalisterna gör när de konstruerar nyhetsberättelser, hur, när och i vilken omfattning människor konsumerar dessa nyheter, och vilka sociala funktioner nyheterna fyller. Områdena journalistik och medie/kommunikationsvetenskap har som akademiska discipliner växt dramatiskt i omfattning, räknat i forskningsanslag liksom i antalet forskare och studenter, de senaste två decennierna. Orsaken är uppenbar. Makt i samhällen som det svenska utövas i allt högre grad via nyhets- och samhällsjournalistiken. Politisk framgång förutsätter ett positivt genomslag i tidningar, radio och TV. Alla som på minsta sätt vill påverka samhällsutvecklingen behöver veta hur journalistik produceras och konsumeras.

Studier av typ 1 har genomförts av Galtung och Ruge i Norge, Håkan Hvitfelt i Sverige och mängder av amerikanska forskare. Resultaten blir ungefär desamma, låt vara att vissa kulturellt betingade skillnader förekommer. (En känd politikers otrohet anses upprörande i USA men inte i Sverige. Småfiffel med tjänsteförmåner är upprörande här men inte där.) Hvitfelt utformade med sin undersökning av förstasidorna i sex större svenska dagstidningar 1985 en lång formel för nyhetsvärdering som lyder:

"Sannolikheten för att en nyhetsartikel ska produceras, publiceras, placeras på första sidan och där bli huvudartikel ökar ju mer den behandlar:

1. politik, ekonomi samt brott och olyckor
2. och om det är kort geografiskt eller kulturellt avstånd
3. till händelser och förhållanden
4. som är sensationella eller överraskande,
5. handlar om enskilda elitpersoner
6. och beskrivs tillräckligt enkelt
7. men är viktiga och relevanta,
8. utspelas under kort tid men som del av ett tema,
9. har negativa inslag
10. och har elitpersoner som källor."

(Hvitfelt 1985, sid 215-216.)

Exakt vad termerna står för – vilka som är "elitpersoner", vad som är "viktigt

och relevant" o s v – behöver vi inte fördjupa oss i här. Undersökningar som dessa är naturligtvis intressanta, men bör inte läggas till grund för långtgående slutsatser om vad journalister anser viktigt och oviktigt. Hvitfelt själv gör inte det misstaget. Som bland andra Lars Furhoff påpekat är det som hamnar i tidningen inte nödvändigtvis det som journalisterna helst vill ha där. Nyhetsarbete utförs i organisationer där medarbetarna har fasta arbetsplatser, fasta arbetsuppgifter, fasta rutiner och en snålt tilltagen budget. Vilket nyhetsstoff en redaktion har att arbeta med begränsas effektivt av yttre faktorer, främst ekonomiska. Enkelt uttryckt gör journalisterna det bästa de förmår av sådant material som finns lätt tillgängligt, det vill säga som utomstående förser redaktionen med. Egen, ambitiös research har journalister sällan tid till. Mången journalist är som målaren som drömmer om att bli konstnär men försörjer sig på att stryka plank.

Resurs- och personalbristen präglar också nyhetsvärderingen på ett mer konkret sätt. Har en reporter på morgonen fått i uppdrag att åka till en ort några mil från redaktionen därför att man fått ett intressant tips, låt säga om en skola som ofta utsätts för skadegörelse, och det visar sig att påståendena om skador varit överdrivna blir en artikel om skolan sannolikt skriven ändå. Lokalt material måste finnas i tidningen och reportern hinner nu inte leta rätt på någon annat att skriva om. Ett problem som visade sig vara litet blir så att säga befordrat till ett stort. Visar sig uppgifterna om skador helt sakna substans får journalisten hitta något annat om skolan värt att berätta.

"Nyhetssinne, kallades det" minns Göran Rosenberg från sina första år som journalist. "En särskild känsla för nyheter. Förmågan att se det uppseendeväckande i det gängse, dramatiken i det vardagliga. Det var naturbegåvningarna som framhölls. De som till synes utan att anstränga sig kunde leverera rubrikvänliga nyheter på löpande band. Skickade man en naturbegåvning till Åmål så började det hända saker i Åmål." (Rosenberg, 2000, sid 155.)

Ute i den stora världen fungerar det likadant. Placerar redaktionen en fast korrespondent i en större stad där man inte har haft någon tidigare måste vederbörande göra rätt för lönen. Plötsligt börjar "nyheterna" strömma in från den staden. Drar man istället in en korrespondenttjänst händer motsatsen. Nyheterna upphör.

Världen blir därmed högst ojämnt belyst. Fundera ett ögonblick över nyhetsmedias intensiva bevakning av Israel-Palestina-konflikten. Från detta lilla område rapporterar fler västjournalister än man hittar på hela den afrikanska kontinenten trots att nyheterna från Israel-Palestina rymmer sådant – krigshandlingar och terror, förtryck och övergrepp – som förvisso är upprörande men som det i flera afrikanska länder finns långt mer av. Rader av förfärliga inbördeskrig, ofta

kombinerade med svält- och sjukdomskatastrofer, har de senaste decennierna härjat Väst-, Central- och Östafrika. Någon jämförande siffra har jag aldrig sett, men det är ingen djärv gissning att de krigen och katastroferna tillsammans har skördat tusen gånger fler dödsoffer än Israel-Palestina-konflikten. Varför finner vi det rimligt att den senare förtjänar så oerhört mycket större uppmärksamhet?

Frågan kan besvaras på olika sätt. Ett är psykologiserande och handlar om västvärldens samvete, om skuldkänslor gentemot judarna efter hundratals år av antisemitiskt förtryck som kulminerade med nazisternas folkmord på 1940-talet. Ett annat handlar om det storpolitiska maktspelet. Oavsett varför konflikten mellan israeler och palestinier engagerar världens maktcentra så är engagemanget ett faktum, och hur konflikten än utvecklas så kan den få konsekvenser även utanför Mellanöstern. Ett tredje talar om symboliska effekter, om hur denna konflikt kan tjäna som exempel på antingen hur västvärldens moderna föreställningar om demokrati står mot outvecklade samhällens auktoritära ideal, eller på hur en självgod och fortfarande imperialistisk västvärld anser sig kunna påtvinga infödingarna sin kultur och sina värderingar i alla sammanhang.

Alla tre svaren har säkert en viss relevans. Det vore också orimligt att *endast* använda antalet dödade människor som mått på en konflikts nyhetsvärde. För beräkning av sådant värde finns ingen exakt matematik, men därmed är inte sagt att man kan strunta i räknandet. Enligt elementära humanistiska principer – där människors lika värde är centralt – borde det mänskliga lidandets omfattning väga tyngre än andra faktorer när "nyheter" ska värderas. Det kan inte vara den enda faktorn, men måste vara den viktigaste.

Israel-Palestina-konflikten är inte laddad därför att något gudomligt påbud tvingar oss att uppfatta den så – den är förblir laddad därför att våra journalister ständigt och med sådan inlevelse rapporterar om motsättningarna och våldet och de människor som drabbas. I vår del av världen "kan" vi denna konflikt, precis som vi kan fotboll men inte rugby. Har vi sett de sexton första avsnitten av en spännande TV-serie vill vi se även det sjuttonde, men hur många vill se det sjuttonde avsnittet av en serie som vi inte följt över huvud taget? För journalistikens producenter spelar det ingen roll varför Israel-Palestina-konflikten engagerar, de fortsätter att rapportera om den så länge det finns efterfrågan på just dess nyheter. Efterfrågan avgör, inte det mänskliga lidandets omfattning.

Vad är viktigt?

Ett annat sätt att beskriva medieindustrins verksamhet är att nyhetsjournalister skapar nyheter. Eftersom mängden viktiga nyhetshändelser – skeenden av verklig politisk eller samhällelig betydelse – som journalister kan skaffa kunskap om är så liten måste sändningar och tidningssidor fyllas med stoff som ter sig angeläget av andra skäl.

Begrepp som ofta återkommer när såväl journalister som forskare resonerar om nyheter är att de ska handla om något viktigt, något intressant, något för många människor relevant. Journalisterna och en del forskare stannar där, men termer som "viktigt", "intressant" och "relevant" kan ju inte stå för sig själva. Det måste vara viktigt, intressant eller relevant etc *för* något eller någon av en *anledning* som kan förklaras.

Oviljan hos nyhetsmedias ledare eller ägare att precisera vad de menar med journalistik går här åter i dagen. Att tala om vad man menar med viktigt vore att göra ett mera bestämt åtagande om journalistikens innehåll och inriktning. Det skyr nyhetsmedias ledande företrädare som pesten. Pressar man dem på svar om vad som menas med "viktigt" får man vanligen, till slut, beskedet att publiken måste avgöra saken själv. Den journalistik som människor faktiskt köper och faktiskt konsumerar är viktig. Att "viktighet" kan mätas med hjälp av läsar- eller tittarsiffror är dock inget starkt argument. I så fall skulle slasktidningar som tyska *Bildzeitung* och brittiska *The Sun* ha det viktigaste innehållet av Europas tidningar. De har störst upplagor och där dominerar kvinnobröst, sport, kändisar och skandaler av alla slag.

Man behöver bara vistas några dagar på en nyhetsredaktion för att inse att "nyhetsvärde" i vart fall inte har det minsta att göra med "värde för demokratin". Nyhetsvärde är värde på en marknad, det relaterar till vad kunder attraheras av. Charles Danas, chefredaktör för *The New York Sun* på 1880-talet, lär ha sagt att "*nyheter är allt som får människor att prata*". Just så är det.

Dramatiska skeenden får självklart stort utrymme i journalistiken, och det mest dramatiska är vanligen det mest våldsamma. Terrordåd slår ut praktiskt taget allt annat från löpsedlar och nyhetssändningar och får häpnadsväckande starkt genomslag inte bara i nyhetsmedia utan på många andra håll i samhället. Efter att terrorister i Beslan i det avlägsna Nordossetien i september 2004 hade dödat över 300 personer, varav hälften barn, arrangerades i flertalet svenska skolor en tyst minut för terrorns offer. Varje dag dör tiotusentals barn i onödan i vår värld, det vill säga av svält och/eller triviala sjukdomar, men ingen skulle komma på tanken att hedra dem med en tyst

minut. Nyhetsvärdet på ett action-dödat barn är oändligt mycket större än på ett långsamt ihjälsvultet barn.

Vad kommer först, måste man fråga sig? Är det journalisternas brinnande intresse för det spektakulära våldets offer och deras påtagliga ointresse för andra lidanden som smittar av sig på medborgarna – eller är det medborgarnas värderingar som får genomslag i nyhetsarbetet? Själv skulle jag svara att frågan är fel ställd. Medborgarna tycker inte att det ena barnets död är viktigare än det andra. När de läser en tidning eller tittar på TV-nyheter har de över huvud taget inga förväntningar på att bli informerade *som medborgare*, det vill säga som människor med politiskt ansvar. De tilltalas genom nyhetsförmedlandet som kunder, som köpare av engagerande berättelser om sådant som händer i världen. Där ska finnas berättelser om mäktiga personer, men inte nödvändigtvis om det viktiga de gör. Där ska finnas människoöden som vi kan leva oss in i, men de behöver inte vara typiska för ett större skeende eller förmedla insikter i något särskilt. Där ska finnas spännings- eller kampmoment -- goda mot onda, rättvisa mot orättvisa, sanning mot lögn. Det är lätt att imponeras av hur snabbt och lätt nyhetsfabrikerna spottar ut dessa berättelser, men att de ska fylla någon funktion i demokratins processer finns inte med i kravspecifikationen. Ingen aktör i mediesamhället känner något ansvar för att medborgarna får den sortså kalladeunskap på vilken maktutövning, folkstyre kan baseras. Därför är det mindre viktigt *hur många* barn som dör en viss dag, betydligt viktigare är vilken berättelse som lockar till läsning: 160 döda i en terroristattack eller 10 000 av svält? Om du ändå bara ska vara åskådare, vilken föreställning köper du biljett till – tragedin med action eller tragedin utan?

När man nu, som i denna bok, fokuserar just på journalistikens betydelse för demokratin blir frågan om det över huvud taget är meningsfullt att kräva att journalistik, inklusive arbete med nyheter, ska handla om sådant som är viktigt för folkstyret? Ja, visst kan man ställa krav som bortser från de marknadsekonomiska realiteterna, men särskilt meningsfullt är det inte. Man kan jämföra med andra branscher. Ingen av dem som debatterar exempelvis Volvos bilar eller MacDonalds hamburgare bortser från det självklara – att företagen behöver vara lönsamma. Varför bortser medie-debattörer från det självklara? Nu diskuterar de ofta vad medieföretag som inte finns borde göra, det vill säga medieföretag vilkas högsta prioritet är att stödja demokratiska processer, inte att bära sig ekonomiskt.

Frågan om hur journalister borde arbeta för att fullgöra sin uppgift i den demokratiska processen blir därmed hypotetisk på det sätt treåringar kan vara hypotetiska: Om det fanns röda krokodiler, skulle de vara farliga då?

Nyhetsproduktion

Journalistiken har en rad genrer, men den som idag dominerar offentligheten är nyhetsförmedlandet – ett noggrant organiserat text- och informationsbehandlingsarbete i högt tempo. Den som under några år arbetat med nyhetsproduktion och skaffat sig distans till verksamheten kan konstatera att dess inriktning bestäms av ett litet antal tvingande principer, överordnade de ofta radikala politiska ideal och sociala ambitioner so flertalet journalister faktiskt har. Dessa tvingande principer är åtminstone tre och kan sammanfattas som budord:

– Du ska dra till dig uppmärksamhet från så många människor som möjligt.
– Du ska tala sanning i åtminstone någon mening.
– Du ska inte kosta pengar.

Den sorts avsikter som chefredaktörer, tidningsägare och mediepolitiker förr gärna lyfte fram i redaktionella programförklaringar, hyllningsskrifter till kollegor och debatter på Publicistklubben – att man kritiskt granskar Makten, att man förser medborgarna med den viktiga informationen om Sverige och världen, att man skriver den moderna historien, att man har en folkbildares ansvar etc, etc – lyfts inte fram i den redaktionella vardagen. Ingen lärobok eller handbok om journalistik hävdar idag att nyhetsvärdering ska ske med utgångspunkt från folkstyret. Det vardagliga producerandet av journalistik går helt enkelt ut på att till låga kostnader åstadkomma berättelser som många människor i det egna spridningsområdet vill intressera sig för. Berättelserna ska hålla sig inom vissa anständighetsgränser – i politisk och moralisk mening – men behöver alls inte vara nyttiga ur ett folkbildnings- eller demokratiperspektiv.

Nyhetsproduktion innebär som all annan produktion bearbetning av råmaterial. Billigt journalistiskt stoff, i betydelsen spännande information till låg kostnad, finns tillgängligt för redaktionerna i överflöd. Nästan alla vill ha publicitet. Kändisar, de mäktiga institutionernas informatörer, politiker, forskare och idrottstjärnor – alla ställer de upp för journalister. En del gör det av plikt, andra i den oftast välgrundade förhoppningen att publicitet ska gynna dem, och många säkert av båda skälen samtidigt.

Därtill kommer att publicerbart stoff inflyter i rikliga mängder till redaktionerna via nyhets- och bildbyråerna. Abbonemang på byråernas material kostar visserligen en slant men den måste redaktionen ändå betala. Det är en fast avgift, ungefär som

lokalhyran, och för den får man en strid ström av krig, brott, olyckor, naturkatastrofer och rapporter om den amerikanske presidenten varje dag, året om.

Inom journalistiken används en rad olika metoder och retoriska grepp för att dra till sig storpublikens intresse. Metoden "grundlig grävande journalistik" har aldrig varit vanlig, och i dessa tider av allt starkare kostnadspress i medieföretagen tyder inget på att den blir vanligare. I den mån journalistiska rapporter över huvud taget bygger på en ambitiös undersökning av något så har den i 19 fall av 20 utförts av någon annan än journalisten – myndigheter, forskare, utredare eller intresseorganisationer. I 19 fall av 20 är det därmed någon annan än journalisten som har bestämt vad som ska undersökas, hur det ska gå till och hur resultatet ska presenteras.

Hur ser då det 20:e fallet ut? Mig veterligt finns här ingen vetenskaplig studie att luta sig mot. Den största, hyggligt pålitliga uppräkningen av "goda journalistiska undersökningar" finns sannolikt hos Föreningen Grävande Journalister (http://www.fgj.se/) som varje år sedan 1991 delar ut ett pris kallat Guldspaden. Landets journalister uppmanas att nominera god undersökande journalistik, och en jury lägger ned åtskillig tid på att bedöma det material som kommer in. Priset delas ut i flera klasser. Någon heltäckande genomgång av svensk journalistik blir det inte fråga om, och de kriterier juryn använder när den väljer pristagare är inte glasklart formulerade. Mot bakgrund av den insyn jag har haft i processen – efter fem år som föreningens kanslichef och två år som medlem i styrelsen – vågar jag ändå påstå att det är ont om mer ambitiösa journalistiska undersökningar. Det är inga stora mängder kvalificerad journalistik som juryn har att granska. Vissa år har man till och med tvingats avstå från att dela ut pris i någon eller några klasser.

Däremot är det inte ont om nyheter med anspråk på att redaktionerna har "undersökt", "tittat närmare på", "granskat" eller "kartlagt" något. Normalt visar sig ambitionerna bakom dessa undersökningar ha varit påtagligt begränsade. Att de ändå slås upp stort beror på att de är så kallade egna nyheter, ett statusladdat begrepp i den journalistiska professionen. Man har gått igenom en rejäl bunt domar eller kontokortsnotor på jakt efter något specifikt, man har läst ett större antal handlingar av annat slag eller helt enkelt talat med ovanligt många människor. Göran Rosenberg retar sig särskilt på den variant som kallas rundringning. På riksradions eko-redaktion är metoden vanlig, resultatet presenteras på morgonen och är oerhört överskattat, anser Rosenberg.

"....alla de mornar som Ekot råkar ha gjort en rundringning till ett okänt antal

länsarbetsdirektörer eller sjukhusdirektörer eller fackordföranden eller socialsekreterare eller IT-konsulter eller äldreombudsmän eller aktieanalytiker eller vilken annan tänkbar eller otänkbar kategori i samhället som helst vars sammanräknade åsikter just denna morgon kan förse oss med nyheten om någon hittills försummad statistisk aspekt av tillståndet i landet, så slår det ofelbart ut tillståndet i världen. Det finns ingen rundringningsnyhet så obetydlig att den inte slår ut världen.

Den inte bara slår ut världen. Den slår också ut stora delar av efterföljande nyhetssändningar under morgonen och dagen. Rundringning förebådar nämligen rundgång. Repriser av rundringningen. Rundringningar om rundringningen. Debatter om rundringningen. Ring P1 om rundringningen.

(...)

Jag anar naturligtvis varför det har blivit på detta viset. Rundringningar kostar lite och kräver inte mycket journalistisk bearbetning. Snabbt in, snabbt ut.″

Journalisten 2004-08-28

Själv skulle jag inte avfärda rundringningen fullt så kategoriskt, den kan ibland ge resultat av intresse för en större allmänhet, men visst brukar den lanseras som något märkvärdigare än den är, visst blir det rundgång och visst är den ofta vad som återstår av "undersökande journalistik" för redaktioner nedbantade in absurdum.

Opinionen som nyhet

Opinionsmätningar öppnar över huvud taget stora möjligheter att skapa sådant som ser ut som nyheter. De är vanskliga ur metodsynpunkt – även vetenskapsmän kan tvista om exakt vad man ska fråga, hur man ska fråga och vilka man ska fråga – men frestande för journalister av tre skäl. För det första kan en sådan undersökning riggas så att resultatet garanterat blir uppseendeväckande, för det andra blir det en statusstärkande ”egen nyhet” och för det tredje får man – oavsett hur skickligt eller undermåligt mätningen har genomförts – resultat i form av siffror. Det klingar vetenskapligt och passar nyhetsindustrins formkrav eftersom nyheten därmed kan presenteraså kalladeort, enkelt och entydigt.

Att man kan rigga en opinionsmätning har nog de flesta svenskar sett. De möjliga metoderna är många, och jag ska inte försöka mig på någon översikt. Till de vanligare hör att ställa frågor som oförberedda eller icke pålästa människor saknar förutsättningar att besvara, eller att ställa frågor där man inte klargör de centrala

begreppens innebörd. När frågorna rymmer laddade begrepp "mäter" man snarare känsloreaktioner än åsikter.

Som ett eempel på den förstnämnda metoden kan nämnas opinionsmätningar om ”personlig integritet”, ett område som ända sedan tidigt 1970-tal varit känsligt och politiskt svårhanterat. Under 1970- och 1980-talen var det föremål för upphetsad journalistik om nya personregister, farliga samkörningar och staten som Storebror, men rapporteringen har aldrig varit balanserad, fördjupande eller kunskapshöjande. Här kan, har det under åren visat sig, opinionsmätaren skaffa fram önskad opinion genom sitt sätt att formulera problemet. Frågar man "Har du någon gång känt oro för att myndigheterna samkör stora personregister för att få fram ny information om medborgarna?" så hittar man en stark opinion mot samkörningar. Frågar man istället "Tycker du att myndigheterna bör utnyttja den information de lagligen har skaffat sig om medborgarna för att få fast skattefuskare och andra brottslingar?" så hittar man en stark opinion för samkörningar.

Exempel på den sistnämnda metoden – att vara otydlig i frågan – är de numera så vanliga mätningarna av medborgarnas "förtroende" för det ena eller andra.

"*Reinfeldts popularitet fortsätter att öka*" är Dagens Nyheters huvudnyhet 2005-12-10. Företaget Temo hade på tidningens uppdrag frågat 1 013 personer om deras "förtroende" för partiledarna och nu redovisades med allsköns grafik resultatet. För Fredrik Reinfeldt hade 44% stort eller mycket stort förtroende, därefter följde Maud Olofsson 30%,Lars Leijonborg 29%, Göran Persson 28 %, Maria Wetterstrand 22%, Göran Hägglund 14%, Peter Eriksson 14% och Lars Ohly 10%. DN-artikeln är full av tillsynes vederhäftiga påståenden om statistiskt säkerställda upp- och nedgångar sedan förra mätningen i september.

Efter en likadan mätning (exakt samma frågor) som SIFO utförde på *Aftonbladets* uppdrag 2000 ringde jag Sifo och frågade vad man menade med "förtroende" i detta sammanhang. Uppenbarligen handlade det inte om sympatier för partiledarnas åsikter? Nej, svarade Sifo. Det kunde väl heller inte vara fråga om rent privat förtroende, till exempel om medborgaren kunde tänka sig att anlita partiledaren som barnvakt? Nej, svarade Sifo. Vad menas då? Det vet vi inte, svarade SIFO. Folk får lägga in vad de vill i frågan.

Med strikt vetenskaplig metod ställer Sifo och Temo med flera alltså frågor vilkas innebörd inte kan förklaras och räknar noggrant svar som inte kan tolkas, vilket resulterar i "nyheter". Denna sorts "mätningar" är lika vanliga i morgontidningar som i kvällstidningar. Dagens Nyheter beställer av företaget Temo återkommande enkäter om

huruvida regeringen "gör ett bra jobb" eller om oppositionen kunde förväntas göra ett bättre. Även här överlåts åt de tillfrågade att fylla frågan med mening. Ytterligare ettill exempelempel är de SIFO-undersökningar som publiceraså kalladering varje årsskifte och som handlar om de mest "beundrade" svenskarna. Det blir en salig blandning av idrottsmän, politiker och författare – pluså kalladeungaparet. Med "mätningar" skapar journalistikfabriken, i brist på stoff med verklighetsanknytning, rena pseudonyheter.

Riggade opinionsmätningar är heller ingen specialitet just för nyhetsredaktioner. Organisationer, företag och myndigheter beställer ständigt – *måste* i kampen om uppmärksamhet beställa – uppseendeväckande opinioner. I mars 2006 kunde Forum för Levande Historia avslöja starka men dittills väl dolda antisemitiska strömningar i Sverige. Fem procent av den vuxna befolkningen i Sverige uttryckte i en opinionsmätning "*en stark och konsekvent antisemitisk inställning*". (http://intolerans.levandehistoria.se/article/article_docs/antisemitism_print.pdf)

Trots det fullständigt absurda i påståendet – att över 300 000 svenskar skulle vara fullblodsantisemiter och många fler ha tydliga antisemitiska tendenser – behandlades det som en stor och viktig nyhet i alla nyhetsmedier 2006-03-15. Knepet var enkelt. Utan att ens precisera vad "judar" i detta fall syftade på – religiösa övertygelser? Etnisk tillhörighet? Ras? Något annat? – avskiljdes judarna genom själva frågan som *de andra*, de som *inte är som vi*. En skepsis mot *de andra* har naturligtviså kalladeunnat registreras i alla samhällen, i alla tider.

Vid närmare påseende är dock "opinionsmätningar" av detta slag bara ett normalt, för att inte säga självklart fenomen i det medialiserade samhället.

Forum för Levande Historia är en statlig myndighet av modernt snitt. Den inrättades 1 juni 2003 och har, enligt sin webbplats, "fått i uppdrag av regeringen att främja arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen." Det är således en myndighet som behöver starka antisemitiska strömningar i samhället för att över huvud taget kunna motivera sin existens. Det är inte konstigare än att nyhetsfabriken behöver Nyheter. Finns det inga tillräckligt bra Nyheter får man konstruera dem själv.

Alarmism som förhållningssätt

George Bernard Shaw lär ha sagt att pressen inte kan skilja på allvaret i en cykelolycka och världens undergång. Det må vara sant, men den kan sannerligen skilja på en säljande och en icke säljande historia.

Nyhetsfabrikens behov av säljande material kan aldrig mättas. Av detta följer att ett samhälle vars självbild främst bestäms genom journalistik aldrig *kan* bli lugnt, aldrig *kan* bli gott att leva i eftersom journalisterna behöver våld, brott, hot, mygel, konflikter och orättvisor för att bevisa att de behövs. På samma sätt behöver militären sina farliga fiender och SÄPO sina terrorister och utländska spioner. Finns inte de farliga fienderna eller terroristerna på riktigt måste man uppfinna dem.

Mot detta resonemang om journalistikens behov av våld, brott, konspirationer och andra farligheter kan naturligtvis invändas att analysen bara har akademiskt intresse. Sannolikheten för att vi inom överskådlig framtid lyckas skapa den bästa av världar, en där det inte finns något för journalister att slå larm om, är försvinnande liten.

Då missuppfattar man dock poängen. Den är att nyhetsmedias alarmism – benägenheten att ständigt ropa Varg! – inte beror av vad som sker i verkligheten. Alarmerandets omfattning och inriktning bestäms av vad som rent ekonomiskt fungerar bäst i kampen om människors uppmärksamhet. Det är därför nyhets- och samhällsjournalistiken inte duger som kunskapsbas för demokratiska processer.

Att långsamma, stegvisa förändringar blir svåra att få syn på med ett alarmistiskt förhållningssätt har redan påpekats, liksom att nyhetshändelser sällan kan ges rimliga proportioner. Ett tredje problem med alarmismen är att den ofta osynliggör en typ av moraliska val som är vanliga i vår tid.

Politiska reformer, liksom nästan alla samhälleliga förändringar av någon betydelse, har en fram- och en baksida. Det blir svårt att väga fördelar mot nackdelar när information om en reform, en teknisk nyhet eller en samhällelig trend måste lanseras i termer av ont eller gott, orättvist eller rättvist, farligt eller ofarligt. Frågan kommer att diskuteras vidare i nästa kapitel men förtjänar att uppmärksammas på principiell nivå redan här.

Låt säga, hypotetiskt, att ett läkemedelsföretag introducerar en medicinsk rådgivningstjänst på Internet, och marknadsför den med kraft. Det är fullt tänkbart, men naturligtvis omöjligt att bevisa i förväg, att en sådan tjänst skulle rädda liv. Människor med många mil till närmaste läkare kunde betydligt snabbare få den kunskap de behövde. Låt säga att fem personer under det första året räddas till livet tack vare den nya webbplatsen. Det finns samtidigt en risk för att informationen misstolkas eller blir direkt felaktig i något avseende och att människor till och med avlider sedan de försökt använda rådgivningstjänsten. Låt säga att två personer avlider det första året. Hur kommer detta att se ut i nyhetsförmedlingen?

Att människor har räddats till livet kommer troligen inte att berättas alls. För det första är det inte självklart att de räddade förstår hur allvarligt deras tillstånd var och hur viktigt det var att de följde webbplatsens råd. För det andra kommer de sannolikt inte, även om de inser vilken avgörande betydelse informationen hade, att själva kontakta nyhetsredaktioner för att berätta om saken. För det tredje kommer de, även om de ringer en nyhetsredaktion för att berätta sin historia, få svårt att övertala en journalist att ta sig an ämnet. Ur journalistens synpunkt är det fråga om en solskenshistoria, inte en skandal, vilket per definition innebär ett lägre nyhetsvärde. Vidare kräver historien en hel del researcharbete. Den person som berättar saknar normalt medicinsk utbildning och kan antingen vara en stolle eller helt enkelt ha missuppfattat situationen. Läkare eller annan medicinsk expertis måste engageras i fallet. Ju mer tid och pengar det kräver av redaktionen, desto mindre sannolikhet för att researcharbetet blir utfört. Och för det fjärde – minst lika viktigt – känner varje journalist instinktiv skepsis mot hela historien därför att den luktar textreklam. Av yrkesetiska skäl bör artiklar eller inslag inte utformas så att de entydigt hyllar en viss produkt eller ett visst företag, vilket måste bli fallet när just denna solskenshistoria ska berättas.

Nyheterna om de två avlidna däremot, har goda förutsättningar att slå igenom som nyheter. Sannolikheten är hög för att åtminstone någon nyhetsredaktion får nys om saken. Om anhöriga till den avlidne eller läkare i efterhand har skäl att tro att dödsfallet har direkt samband med felaktig, missvisande eller oklar information på en webbplats ska saken utredas. Om inte de anhöriga (som är förbittrade) kontaktar en nyhetsredaktion är det stor sannolikhet att någon inom sjukvård eller polisväsende (som hoppas på belöning för nyhetstipset) gör det. Myndigheter gör nu research åt redaktionen: Vad hände? Vem är ansvarig? Journalisterna får all grundläggande information om en skandal, och till låg kostnad. Ansvariga kommer att ställas mot väggen. Efterspelet är lätt att föreställa sig med upprörda opinionsbildare som kräver allt möjligt från förbud mot medicinska informationssajter till höga skadestånd åt anhöriga och den ansvariga ministerns avgång.

Det grundläggande politiskt-moraliska dilemmat – ska vi offra det mindre för att vinna det större? – kommer över huvud taget aldrig att bli synligt för nyhetskonsumenterna.

Kunden köper journalistik i tron att journalister värderar händelser eller företeelser efter angelägenhetsgrad. Att kunna göra sådana värderingar uppfattas av kunden som centralt i den journalistiska kompetensen. De normer journalisterna använder vid värderingen kan diskuteras och kritiseras, men de finns där. Här har

kunderna fel. Journalisterna bedömer inte hur viktig en händelse eller företeelse är, de bedömer om den kan sälja. Journalistisk kompetens i nyhetsvärdering består inte i att avgöra en händelses betydelse för människor, företag eller samhället som helhet. Den består i kunskap om kunden.

Eftersom den alarmistiska attityden är grundläggande för all nyhetsverksamhet blir det näst intill omöjligt att skildra det som är lagom eller normalt. Att en samhällelig utveckling – oavsett om det gäller löner, brottslighet, miljöförstöring, folkhälsa eller något annat – är den väntade eller den rimliga kan aldrig bli en nyhet. Som etablerade mediekritiker ofta påpekar är journalisterna antingen "på" eller "av". I sin bok om börsbubblan, *Dansen kring guldkalven*, konstaterar Björn Elmbrant att IT-entreprenörerna genomgående skildrades med beundran så länge aktiekurserna steg under 1990-talet, och att de därefter, när spekulationsbubblan spruckit 2000, plötsligt beskrevs som tokstollar eller pratmakare – eller inte beskrevs alls. Att åtskilliga IT-entreprenörer var stollar kunde inte sägas före år 2000. Att åtskilliga var skickliga kunde inte sägas efter 2000. Inte i något skede lyckas journalisterna få det rätt.

Alarmismen är för övrigt något mer och större än ett journalistiskt fenomen. Sociologer och kriminologer pekar på att risker och hot – och därmed behovet av säkerhet – blir alltmer centrala begrepp inom politik och samhällsdebatt. Det är en internationell trend som varit tydlig i decennier men som 11 september 2001 fick en extra skjuts. Intresset för demokratiska fri- och rättigheter har minskat lika mycket som intresset för det som kallas "säkerhet" har ökat. Forskaren Magnus Hörnqvist skriver i antologin *Laglöst land* 2003 hur det ser ut med ett militärt och polisiärt perspektiv:

> "Vita husets hemsida visar en barometer över terroristhotet för dagen med samma självklarhet som om det handlade om vädret. En hel industri har vuxit fram runt hot och risker i våra liv. Det finns knappt ett område som inte berörs av omsorgen och säkerheten. Hur kan de senaste årens utveckling sammanfattas? Går det att tala om ett nytt paradigm? Ja det ligger nära till hands. Tendensen är att våldsanvändningen inte längre begränsas av tydliga lagar och rättigheter. 1900-talets rättsstat håller på att ge vika för ett säkerhetstänkande utan gränser. Istället etableras ett nytt politikområde bestående av en serie hotbilder, åtgärder och institutioner som organiserats runt säkerhet i snäv mening och drivs av sin egen dynamik." (sid 98)

Här ska vi dock koncentera oss på nyhetsförmedlandet. Medan svenskarna rent fysiskt klarar sig bättre än någonsin, det vill säga lever längre och är friskare än någonsin, har nyhetsmedia aldrig sålt så mycket på nyheter om det som fysiskt hotar oss. Nazister och

terrorister, kamphundar och fästingar, strålning, våldsamma män, cancer, fetma, fågelvirus och datavirus. Det tar aldrig slut.

Visst kan det framstå som en viktig journalistisk uppgift att varna för ondska och dolda risker, men hur många känner ansvar för de långsiktiga effekterna av ett ständigt larmande om alltings farlighet? Det skapar ett debatt- och samhällsklimat i vilket demokratins grundläggande element förlorar i värde. När samhället framstår som tillräckligt farligt vinner ju säkerhetsargument alltid över rättighetsargument. Rätten att yttra sig, rätten att delta i beslutsprocesser måste komma i andra hand. Vad ska man med yttrandefrihet till sedan man dödats av en nazist? Vilka organisationer kan man gå med i sedan terroristen har sprängt ens flygplan?

När säkerhets- och sårbarhetsfrågorna flyttas upp så att de framstår som viktigare än rättighetsfrågorna (som yttrandefrihet, mötesfrihet och personlig integritet) händer något viktigt. De måste inte betraktas som motstående intressen, även om rättigheterna att röra sig och kommunicera fritt ofta inskränks med hänvisning till allas behov av säkerhet och skydd, men det nya sättet att prioritera får effekter för demokratin. Säkerhets- och sårbarhetsfrågor är något för statens och kommunernas organisationer – för samhällsplanerare, tekniker, poliser, tull, räddningstjänst och sjukvård. Medborgarna har ingen aktiv roll, snarare tvärtom. Samhällelig säkerhet förutsätter att medborgarna uppträder disciplinerat och lyder direktiv från säkerhetsansvariga personer och myndigheter.

Ensidig fokusering på säkerhet underförstår passiva, lydiga medborgare. Fokus på rättigheter underförstår ansvariga, aktiva medborgare. Det är olika kulturer, som med nödvändighet genererar olika uppfattningar om vad som är viktigt för medborgarna och därmed olika typer av journalistik. Även om det inte endast är förändringar i journalistiken som bestämmer människors fokus så spelar den uppenbarligen en viktig roll.

Om journalistiken utnyttjas av samhällsintressen som gynnas av att säkerhetstänkandet dominerar, eller om journalistiken själv, av kommersiella skäl, behöver detta säkerhetstänkande kan diskuteras.

Hursomhelst anlägger nyhetsmedia nu säkerhetsperspektivet på praktiskt taget allt som människor gör. Vilken mat ökar respektive minskar risken för cancer eller annan ohälsa? Var är risken störst att bli misshandlad? Vilka leksaker är farligast för dina barn? Var är risken störst att fästingarna ger dig TBE? Var finns det flest ficktjuvar? Vilka bilar har sämst bromsar? I vilka bostäder är radonstrålningen starkast? och så vidare i det oändliga. Ju starkare risktänkandet får genomslag, desto starkare

utvecklas också den (i ett historiskt perspektiv) nya symbiotiska relationen mellan journalister och forskare. Journalister behöver forskare som slår larm om hittills okända faror och forskarna behöver uppmärksamhet kring sin forskning och den status som följer av att vara känd och ofta stå i rampljuset. Här finns också i många fall ett underliggande tryck från forskningsfinansiärer som kräver att forskningsresultaten ska få spridning i samhället – ännu en problematisk effekt av "medialiseringen". Syns man inte i "medierna" finns man inte, har man misslyckats. Kring detta förs en tidvis infekterad debatt vetenskapsmän emellan, både i och utanför etablerade nyhetsmedier. Under rubriken "Forskare som pratar strunt" varnar fem professorer:

> "Majoriteten av forskarna är ärliga, pålitliga och omdömesgilla. En liten del av kåren tullar dock på sin ärlighet eller uttalar sig i medier mot bättre vetande. Drivkraften kan vara önskan att få uppmärksamhet och berömmelse, mer forskningsmedel eller annan bekräftelse. I denna strävan kan de presentera ogrundade spekulationer, felaktigt värderade resultat eller till och med rena falsifikationer." (Adami/Ahlbom/Ekbom/Hagmar/Ingelman-Sundberg, Svenska Dagbladet 2001-09-03)

Vintern 2005/2006 skakades forskarvärlden av en serie avslöjanden om fuskande forskare. Sydkoreanen Hwang Woo-suk (stamcellsexpert) och norrmannen Jon Sundbö (cancerforskning) väckte särskilt stor uppmärksamhet. Det visade sig att forskare inte bara hade lyckats dupera anslagsgivare och journalister utan också de mest prestigefyllda tidskrifterna, de som publicerar artiklar först sedan de har granskats av andra kvalificerade forskare inom samma fält. (*Science, Lancet, New England Journal of Medicine* med flera.)

Det är svårt att se hur journalistkåren skulle kunna komma till rätta med detta problem ens om den kunde enas om att något måste göras. Visserligen finns ett litet antal kvalificerade vetenskapsjournalister med kompetensen att kritiskt värdera åtminstone vissa "utspel" och "larm" från forskare, men de är alldeles för få och sysslar sällan med nyhetsförmedling. Därtill kommer att en kritisk diskussion om hur väl underbyggt det ena eller andra vetenskapliga larmet är knappast kan pressas in i nyhetsförmedlandets former.

Kombinationen av medialisering – alltfler människor och samhälleliga intressen bara *måste* få god publicitet för att lyckas – och hård kostnadspress på redaktionerna är förödande. Den journalistik som bygger på egna undersökningar, kritisk reflexion och genomtänkta bedömningar är inte bara sällsynt utan direkt utrotningshotad.

Framåtskridandet yttrar sig inte i att folk ljuger mindre utan i att de tvättar sig mer.
Arnold Ljungdal

4. Ljugandets former

Att "medierna" i praktiken inte fyller sin demokratiska funktion, har mediekritiker hävdat i decennier. De har ofta valt att jämföra journalistiska produkter med de mest högstämda idealen för journalistisk verksamhet och konstatera diskrepanser av olika slag. De finner sådant som att män oftare än kvinnor släpps fram i medierna, att samhällets starkaste ekonomiska intressen hävdar sig på bekostnad av de svagare, att den majoritet av världens befolkning som består av fattiga i tredje världen knappt syns i nyhetsmedier över huvud taget medan de rikaste får breda ut sig, att vissa grupper (bestämda etniskt, religiöst, yrkesmässigt eller på annat sätt) framstår i orimligt positiv eller orimligt negativ dager, att spektakulära men för medborgarna oviktiga händelser tränger ut rapportering om de viktiga och så vidare.

Journalistikprofessorn Håkan Hvitfelt konstaterade dock 1985 i rapporten *På första sidan - En studie i nyhetsvärdering* att det fanns ytterst få ambitiösa studier inriktade på sanningshalten i journalistik. Han refererade till en svensk undersökning (från 1974) och tre utländska (från 1967, 1970, 1972) och konstaterade:

"*De samlade resultaten är negativa vad gäller nyhetsmediernas prestationer att korrekt återge den reella verkligheten. Nyhetsmedierna överdriver och förvränger verkligheten genom att överbetona sensationella, dramatiska och negativa händelser. Dessutom förekommer ofta rena sakfel.*
Sammanfattningsvis bör ett rimligt antagande vara att händelser och skeenden i verkligheten ger ett slags ram för nyhetsrapporteringen. Detta innebär att nyhetsmedierna endast speglar verkligheten i ganska begränsad utsträckning. Detta i sin tur har många orsaker. En av dessa är att den nyhetsvärdering som praktiseras och villkoren för denna nyhetsvärdering, gör att vissa typer av händelser föredras framför andra. Saknas lämpliga händelser omformar nyhetsmedierna verkligheten till att passa det mönster de önskar. Dessutom uppsöker nyhetsmedierna de delar av verkligheten som passar mot bakgrund av exempelvis nyhetsförmedlingens ekonomiska villkor och publikens förväntningar. Men detta innebär naturligtvis inte att nyhetsmediernas bild av verkligheten helt igenom är falsk. Snarare är det så att betydande delar av

verklighetsbilden är korrekta samtidigt som andra delar inte är det. Mediernas förvrängning av verkligheten bör vidare vara systematisk i betydande utsträckning snarare än slumpmässig. Om denna systematik eller lagbundenhet vet vi allt för lite. (...)

Nyhetsmediernas förhållande till verkligheten kan också beskrivas som att deras bundenhet till denna är liten." (sid 93-94)

I ett senare arbete (*Nyheterna och verkligheten. Byggstenar till en teori*, 1989) går Hvitfelt systematiskt igenom sådana faktorer som man på goda grunder kan anta leder till att nyhetsförmedlarnas bild av verkligheten avviker från verkligheten själv. Det är, såvitt jag kan bedöma, en kompetent genomgång vars enda svaghet är att den befinner sig på, och stannar vid, teoristadiet. Den skulle kunna användas som utgångspunkt för närmare studier av sanningshalten i nyheter, men möjligheten har aldrig realiserats. Hvitfelt konstaterar (i samtal med författaren 2004) att han under de senaste decennierna inte har sett några undersökningar av det slaget. Det finns alltså ingen anledning att omvärdera slutsatserna från 1985.

Att det inte på flera decennier har bedrivits kvalificerad forskning på temat sanning och journalistik är egendomligt, särskilt som den totala mängden forskning kring medierna har ökat under samma tid. Jag har själv ingen förklaring utan nöjer mig med att konstatera faktum.

Ljugandets natur

Att journalister ljuger, i ordets enklaste mening, är ovanligt. Står det i tidningen att en 42-årig man knivskars till döds igår kväll, att Databolaget AB har lämnat in konkursansökan och att en jordbävning har skakat östra Turkiet kan läsaren nästan alltid lita på det.

Rena faktafel förekommer visserligen, men utgör inte huvudproblemet. Jag bortser således från de vanliga men bagatellartade misstag, till exempel felstavade namn, som journalister ofta gör men som i praktiken inte påverkar tidningsartikelns relation till verkligheten. En amerikansk branchorganisations studie från 1980 visade att ungefär 50% av alla nyhetsartiklar innehöll fel av något slag. (Meyer 2004, sid 85) Det finns ingen anledning att tro att svenska tidningar skulle vara bättre än amerikanska i detta avseende, och med tanke på att arbetstempot har höjts på redaktionerna och att korrekturläsandet successivt avskaffades i Sverige under 1980- och 1990-talen kan antalet bagatellfel mycket väl ha ökat.

Värre är dock att journalister förmedlar så många uppgifter som är sanna var och en för sig, men som likväl ger en missvisande bild av den helhet i vilken uppgifterna hör hemma. Själva berättargreppet känns igen från reklamen, den politiska propagandan och partsinlagor av alla slag.

Man kan, för att välja ett övertydligtill exempelempel, med användande av endast sakligt korrekta uppgifter skildra den sovjetiska kommunismens politik som byggande av sjukhus och daghem, sociala reformer som sjukförsäkring och betald semester samt avskaffande av arbetslösheten. Det är sant i de enskilda delarna men lögn när just dessa delar får bilda helheten. Att det exemplet blir så tydligt beror på att vi har en omfattande kunskap om den sovjetiska regimens politik i dess helhet. Det finns ett allmänt känt facit att jämföra med. Nyhetsproducenternas ljugande med sanna uppgifter är, i brist på sådant facit, oftast svårare att genomskåda.

Omöjligt är det dock inte. Många gånger är skevheten i dagens journalistiska rapportering uppenbar och faktorerna som skapar den lätta att peka ut. Varför är inte kunskaperna om dessa faktorer bättre spridda, kan man fråga sig?

Mäklare och bilhandlare har, precis som journalisterna, både juridiska och etiska regelverk att följa. Likväl förhåller vi oss sunt skeptiska till vad mäklaren och bilhandlaren säger eftersom vi inser hans eller hennes underliggande behov av att sälja. Sådan skepsis, som bygger på förståelse för verksamhetens drivkrafter, riktas nu sällan mot journalister. Yrkeskåren möter visserligen ofta fientlighet eller till och med förakt, men frågar man efter anledningen får man i nio fall av tio svar som handlar om att så många journalister har "fel" åsikter, är okunniga eller lata, har fula slipsar eller störande inslag i själva personligheten. Man ser individuella brister, inte strukturella.

Att så många journalistikkonsumenter förbiser det starka kommersiella draget i verksamheten måste sannolikt förklaras med att de ogärna vill se sig själva som en del av problemet. En lagom förljugen bild av verkligheten känns helt enkelt angenäm för flertalet konsumenter och säljer därför bäst. Nyhetsförmedling fyller dubbla funktioner – att informera mottagarna och att bekräfta dem som hyggliga och förnuftiga människor. Så länge den i viktiga avseenden vilseledande journalistiken lönar sig mest för producenten kommer den att fortsätta dominera.

Detta kapitel handlar om ljugandets – vilseledandets – former.

Det är rimligt att tala om fem olika sorters ljugande i journalistiska sammanhang. I uppräkningen nedan överlappar sorterna 2–4 varandra i stor utsträckning, men de principiella skillnaderna är viktiga och det finns anledning att skilja dem åt av pedagogiska skäl.

1. Rena sakfel. De är relativt ovanliga och kan, när de trots allt förekommer, dyka upp i journalistisk rapportering av olika anledningar. Journalisten kan slarva, missförstå intervjusvar eller helt enkelt bli lurad av sin källa. Här är problematiken svartvit. En duktig journalist slarvar inte, kontrollerar och dubbelkontrollerar viktiga uppgifter och markerar om en i sammanhanget viktig uppgift är obekräftad eller på annat sätt osäker. Även om konsumenterna av nyheter inser att misstag förekommer i en verksamhet så tidspressad som journalistikens, förväntar de sig att redaktionerna gör sitt bästa, och att de verkligen rättar/dementerar felaktigheter så snart de uppdagas. Sakfel förekommer men situationen får på det hela taget anses vara acceptabel.

Med den satsning på mer och tätare nyhetsrapportering som skett under 1980- och 1990-talen i främst radio och TV – eftersom den visade sig locka en växande publik – har dock behovet av "råmaterial" till nyheter ökat i motsvarande grad. Sändningar måste alltid fyllas med innehåll, och frestelserna för journalistikproducenter att tänja eller överskrida yrkesmoraliska gränser blir allt starkare.

Därför är det inte förvånande att enskilda reportrar faller för frestelsen att fabricera. De svenska exemplen är dock inte särskilt många eller särskilt spektakulära. I Grävande Journalisters tidskrift *Scoop* nr 4-2004 går JMK-studenten Sophia Genitz igenom en rad av vår tids "nyhetsankor". Hon finner visserligen ett försvarligt antal sådana, men det är också en lång period hon har undersökt och det är svårt att urskilja något mönster i dumheterna. 1987 hittade en reporter på kvällstidningen *GT* på historien om en konfirmand som HIV-smittades av prästen. 1991, när Aftonbladet stort slog upp nyheten om ett aggressivt medborgargarde i skånska Hörby, fick reportern inte ihop mer än två deltagare i "gardet" på bild. För att det inte skulle se alltför ynkligt ut ställde Aftonbladets reporter själv upp framför kameran, maskerad och beväpnad med basebollträ.

Man får gå till amerikansk press för att hitta praktexempel på medvetet ljugande, möjligen därför att pengarna är så mycket större där. En stjärnreporter i USA tjänar miljonbelopp varje år och frestelsen att fabricera eller fuska på annat sätt är uppenbar. Ett antal skandaler har drabbat landets mest prestigefyllda tidningar och därmed fått internationell uppmärksamhet. Det mest omskrivna fallet i modern tid handlade om Janet Cooke, reporter på Washington Post, som 1981 fick det prestigefyllda Pulitzer-priset för sitt reportage om en 8-årig heroinmissbrukare, "Jimmy". Några år senare uppdagades att det knarkande barnet och hela historien var påhittad av Cooke. På senare tid har avslöjanden av detta slag kommit allt tätare:

– Stephen Glass hade redan vid 25 års ålder hunnit etablera sig som stjärnreporter på tidskriften *New Republic* när det avslöjades att mängder av hans artiklar var plagiat och att de källor han hänvisade till ofta var påhittade. Bubblan sprack 1998.

– Jayson Blair, bara 27 år, hade gjort en snabb karriär på *The New York Times*. 2003 avslöjades även han med att ha plagierat och ljugit i stor skala.

– Jack Kelley på *USA Today* ertappades 2003 med fusk och fejk av samma slag. Då hade han varit anställd i över 20 år, de senaste 10 med anseende som en av tidningens tyngsta reportrar.

Sverige har alltså få exempel av detta flagranta slag. Det närmaste man kommit här är kanske *Aftonbladets* nyhet 1998 om att en välbeväpnad nazistisk terrorliga planerade attentat i Sverige. Ligan visade sig småningom bestå av några asociala tonåringar utrustade med en kolsyrepistol, vilket snarare är en leksak än ett riktigt vapen. (I tidskriften ETC berättas historien. Se: http://www.etc.se/arkivet/textarkiv/Dans_artiklar/dj_991209_abaffaren.html)

Skandaler som dessa illustrerar två saker. För det första att nyhetsmedia utvecklar ett allt starkare behov av det spektakulära och därför blir alltmer beroende av samhällets asociala och våldsamma element. Redaktionerna behöver "häftiga" händelser eller företeelser hela tiden eftersom nyheter ska produceras oupphörligt i kamp om konsumenternas uppmärksamhet. Gruppen pedofiler, nazister, kriminella, psykopater och dårar av alla slag exploateras allt hårdare. "Våldsmännens egna bilder på sina brott" var Aftonbladets stora nyhet 2005-06-16. Ingenting nytt har hänt, men tidningen har med polisens hjälp kommit över några riktigt obehagliga bilder – det räcker. Trycket på reportrarna att hitta det häftiga är starkt, frestelsen att göra en höna av varje fjäder är närmast oemotståndlig och belöningen – såväl löne- som känslomässigt – för journalister som ständigt kan ta fram nytt, häftigt material är så stor att allt fler får allt svårare att hålla sig på rätt sida sanningslinjen. Det anmärkningsvärda i *Aftonbladets* fall var att tidningen både framkallade och publicerade de bilder som "terrorligan" använde för att hota kända personer som Alexandra Pascalidou och Claes Cassel. Drivande kraft bakom publiceringen var också här en ung karriärsugen reporter, men i det redaktionella klimat som uppstått framstod det som acceptabelt även för annan personal på *Aftonbladet* att samarbeta med "nazisterna" för att säkra en bra nyhet.

För det andra är frestelsen att börja fejka starkast för skrivande journalister, helt enkelt därför att deras påståenden är svårast att kontrollera. En TV-journalist kan inte

bara hitta på en 8-årig knarkare. Mediet kräver att barnet ifråga visas upp för publiken och får prata. När en tidningsreporter som Jack Kelley, efter ett självmordsattentat i Jerusalem 2001, påstod sig ha sett tre lösslitna huvuden rulla nedför en gata – ett rent påhitt av Kelley – var det ingen som krävde bildbevis. Därtill kommer att TV-team oftast består av minst två personer. Det räcker inte att en av dem faller för frestelsen att fejka, de måste bli överens om det.

TV-journalister har å andra sidan större möjligheter att ljuga i formerna 2–4 (se nedan) därför att deras medium medger en effektivare känslomässig manipulation av publiken. Sedan minityarisering av kameratekniken har gjort det möjligt för journalister att arbeta med dold kamera har det också blivit allt vanligare att i TV provocera fram klandervärda beteenden hos människor som inte anar att de talar med en journalist. Det faktum att man i efterhand redigerar materialet – antingen det har filmats med öppen kamera eller dold – skapar ytterligare möjligheter/frestelser att manipulera publiken. (Likväl anser jag – det bör påpekas – att arbete med dold kamera under vissa omständigheter är motiverat.)

I kategorin sakligt ljug bör också placeras felaktiga rubriker. Flödet av missvisande rubriker är konstant, och jag väljer ett exempel ur högen. När Expressen 17 augusti 2004 (då OS i Athen just har börjat) toppade med:

EXTRA

Svenske dopingexperten

Arne Ljungqvist avslöjar:

GREKERNAS

BLOD–

BLUFF PÅ

SJUKHUSET

Nyheten handlade det om två av Greklands största medaljhopp, sprinterlöparna Kostaså kalladeenteris och Ekaterina Thanou. De hade i flera år omgärdats av rykten om doping och under sommaren 2004 flera gånger flytt från dopingtester som de borde ha underkastat sig. Efter att ha "missat" ett test omedelbart före OS påstod de sig ha varit med om en motorcykelolycka, och lades in på sjukhus.

Inne i tidningen finner man mycket riktigt en artikel i vilken Arne Ljungqvist, ordförande i Internationella olympiska kommitténs särskilda medicinska kommitté,

uttalar sig om fallet. Det är dock omöjligt att tolka hans uttalanden som att han skulle "avslöja" någon "bluff". Kenteris och Thanous agerande blev efter OS föremål för utredning av grekiska myndigheter och vad som egentligen hände är i skrivande stund (våren 2006) fortfarande okänt för alla utomstående. Även för *Expressens* journalister.

Det vore enkelt att fylla en hel bok med exempel på uppenbart vilseledande rubriker. Även om kvällstidningarna är värst, sett över en längre period, finns sjukan spridd på alla större nyhetsredaktioner. "Tioårig elev hotade lärare med pistol" är nyheten som toppar *Metros* förstasida 2005-05-31, avsedd att vinna dagenså kalladeamp mot den konkurrerande gratistidningen *City* om stockholmarnas uppmärksamhet. Av artikeln framgår att "pistolen" var en så kallad soft airgun, det vill säga en leksak som skjuter plastkulor och som i värsta fall kan skada ögat på en människa.

En specialvariant inom kategorin rubrik-ljug har Dagens Nyheters debattredaktion uppfunnit. Normen för hur citat ska presenteras varierar mellan olika länder, men den i svensk journalistik allmänt accepterade principen är att så kallade pratminus (–Jag är jätteglad, sade vinnaren) är journalistens tolkning eller sammanfattning av vad någon yttrade. Det ska vara sant men inte nödvändigtvis ordagrant sant. Man kan till exempel ändra den talade meningen så att den i skriftlig form blir grammatiskt korrekt eller lättare att begripa, man kan ta bort svärord eller förvandla meningar som kan uppfattas rätt endast av den som ser den talandes gester eller kroppsspråk till något som är begripligt i en text. Citattecken däremot, markerar att något är ordagrant återgivet. DN Debatt använder dock i rubrikerna cittatecknen friare än de flesta journalister använder pratminus. Chefredaktören för *Pressens Tidning,* Torbjörn von Krogh, gick på våren 2004 igenom samtliga 50 rubriker som publicerades med citattecken på DN Debatt mellan 9 februari och 8 mars det året. Inte i något fall var det fråga om ordagranna citat. (Pressens Tidning 2004-03-11) Sakinnehållet i de påhittade citaten är vanligen tillspetsningar snarare än osanningar, och framför allt oroande som symbolhandling. Om Dagens Nyheters viktigaste redaktion, politiskt sett, tar sig rätten att lägga ord i andras mun – hur noga är tidningen då med vakthållandet vid journalistikens övriga moraliska gränser?

2. Ljug genom ombud. Impulsen att påbörja arbetet med denna bok fick jag en sommardag 1996. Jag satt i bilen – vi hade just påbörjat semestern – och läste *Expressen*. Rubriken den 24 juni: "TONÅRSFLICKOR SÄLJER SEX på sommarlovet" täckte hela första sidan. Något belägg för påståendet, utöver ett citat från en dansk, ej

namngiven polis, fanns inte i tidningen. Det var ingen ovanlig eller särskilt uppseendeväckande kvällstidningsjournalistik. Jag lade den på minnet därför att det slog mig hur typisk den var. Normen för nyhetsvärdering har förskjutits dithän att man publicerar de häftigaste påståenden som inte omedelbart kan bevisas vara falska. Förr – åtminstone till och med 1970-talet, vågar jag påstå – var huvudregeln att man publicerade sådant som man hade goda skäl att tro var sant. Skillnaden blir betydande.

Ljugande genom ombud är inte fråga om "misstag" eller bristande omdöme hos enskilda reportrar utan om grundläggande funktioner i nyhetsfabriken och hos dess råvaruleverantörer. Hittar journalisten en människa som påstår något spännande är det – så länge gällande journalistisk norm innebär att uppgifter bara behöver vara sanna *i någon mening* – bara att citera. Om X har gjort det uppseendeväckande påståendet Y behöver Y inte vara sant för att komma i tidningen. Huvudsaken är att X har sagt Y – *det* är ju sant. Eftersom det inte råder någon brist på publicitetssugna människor finns alltid spektakulära påståenden att vidarebefordra. Här återfinns utan tvekan merparten av de osanningar som nyhetsjournalistiken förmedlar. Att journalister lever efter devisen "Kolla aldrig en bra nyhet, den kanske spricker" brukar uppfattas som ett skämt, men det är många gånger bokstavligen sant.

Ett illustrativt exempel på detta var nyheten om systematiska mord på gatubarn i Brasilien. Socialantropologen Örjan Bartoldson berättar i ett kapitel i boken *Antropologi/Journalistik: Om sätt att beskriva världen* – en antologi med professor Ulf Hannerz som redaktör – om hur först journalister och sedan antropologer hanterade saken.

Nyheter och reportage om skoningslösa "dödspatruller" som nattetid rensade storstäderna på hemlösa barn i Brasilien återkom gång på gång i västerländsk press under början av 1990-talet. Den internationella nyhetsvågen vällde fram efter att den brasilianske journalisten Gilberto Dimenstein 1991 publicerat boken *Krig mot barn*. Dimenstein hävdade att 7 miljoner brasilianska barn levde och sov på gatorna, att de i praktiken inte tillerkändes människovärde och ständigt utsattes för övergrepp samt att dödspatruller systematiskt dödade dem.

Trots att Dimenstein inte hade något stöd för sin uppgift om antalet gatubarn återkom sedan siffran 7 miljoner år efter år i rapporteringen. När ordentliga undersökningar började genomföras – av exempelvis forskningsinstitutet Ibase vars folk bokstavligen gick skallgång genom brasilianska storstäder – visade sig den korrekta siffran vara i storleksordningen 40 000–200 000 gatubarn. (Definitionen av "gatubarn" är inte given och sätten att räkna varierar en del.)

Mördandet då? Jo, visst förekom det att barn mördades. Men den bild som förmedlades till västvärlden och Sverige var vilseledande i flera avseenden. Så här beskrev författaren Maj-Gull Axelsson situationen i sin egen larmrapport från 1991, boken *Dom dödar oss*:

> "Jakten i Latinamerikas storstäder börjar sent om kvällarna. Gatubarnen gör tafatta försök att gömma sig. De kryper in i parkernas skuggor, kurar i mörkret under broar och viadukter eller trevar sig fram i kloakernas svarta hål. Varje natt misslyckas några av dem. Morgonen därpå hittas de skjutna, strypta eller misshandlade till döds."

Det intryck som förmedlas är att gatubarn betraktas som råttor, något man försöker utrota av det enda skälet att de är gatubarn. Axelssons reportagebok om barnen saknar inte kvaliteter, hon är en skicklig och engagerad skribent, men vad gäller problemets omfattning går hon i samma journalistiska fälla som alla andra. Hon åberopar inte Dimenstein utan "antaganden (…) som verkar ganska sannolika" om att Brasilien har 25 miljoner gatubarn. (Eftersom de båda böckerna utkom samma år hade Axelsson sannolikt inte tillgång Dimensteins när hon skrev.)

Bartholdson vistades vid mitten av 1990-talet själv i Brasilien, där han följde ett antal kvinnor i kåkstaden Peixinhos utanför Recife. Han läste den ström av rapporter om gatubarnens situation som publicerades efter att larmartiklarna hade väckt förvåning och vrede världen över. En undersökning som den amerikanska människorättsorganisationen Americas Watch – rapporten publicerad 1994 med titeln *Final Justice* – fann han särskilt väldokumenterad. (Rapporten kan beställas via: http://store.yahoo.com/hrwpubs/braz.html.) Slutsatserna är bl a följande:

– Den ständigt upprepade siffran sju miljoner gatubarn härrör från UNICEF och avser i själva verket antalet arbetande barn.

– De mördade är ytterligt sällan barn utan ungdomar och merparten av offren för denna sorts våld levde med sina familjer. Endast två procent av de mördade var under fjorton år.

– Grupper av vuxna har nattetid mördat ungdomar och i undantagsfall barn, men någon slags allmän jakt har det aldrig varit tal om. Motiv har funnits bakom brotten. I *Final Justice* räknar man upp tre. 1) Ungdomar undanröjs därför att de är (eller antas vara) kriminella. Särskilt i de fattigas områden är normal polisiär verksamhet närmast obefintlig och brottsligheten omfattande. Rädslan för ungdomsgäng är utbredd. En opinionsundersökning i Rio de Janeiro 1993 visade att 81 procent av de tillfrågade ansåg att de skyldiga till morden inte borde straffas om de avslöjades. 2) Ungdomarna

var verkligen kriminella och mördades av vuxna gäng därför att de uppfattades som konkurrenter. 3) Ungdomarna mördades därför att de var potentiella vittnen till brott som begåtts av vuxna kriminella.

Under vissa förutsättningar tenderar källkritiken att helt enkelt stängas av. Här var själva storyn – om en veritabel jakt för att utrota flera miljoner hemlösa, utfattiga barn – så fenomenalt bra, så upprörande och därmed säljande, att den inte ifrågasattes. När nyheten/storyn har tillräcklig upprördhetspotential (för att låna ett uttryck av min före detta lärarkollega på JMK, Mats Nörklit) och redaktionerna samtidigt vet att eventuella felaktigheter inte kommer att avslöjas är journalistikkonsumenterna illa ute. I fallet med de brasilianska gatubarnen utspelade sig händelserna i ett fattigt land långt borta vars kultur och sociala förhållanden var svenskarna främmande. Man visste att det förekom mord på unga människor nattetid, men nästan ingenting om sammanhangen eller problemets omfattning. I det läget fick obelagda påståenden av Dimenstein med flera ett enormt genomslag.

Den redaktionella instinkten resulterar i att varje skandal skruvas upp maximalt. Att många ungdomar mördades var upprörande i sig, men eftersom fakta och de sociala omständigheterna verkade så oklara fanns utrymme att beskriva skandalen som än större. Om man kallade dem barn och påstod att de behandlades som råttor – något som skulle utrotas – kunde man locka fram ett än starkare engagemang hos publiken.

Bartholdson är visserligen kritisk till denna journalistik, men han har också som före detta journalist förståelse för den process genom vilken felen uppstår. Han pekar framför allt på de många välgörenhets- och aktivistorganisationer (så kallade NGOs = Non-governmental organizations) som i praktiken låg bakom mycket av rapporteringen om gatubarn. Organisationerna hade ett starkt intresse av att underblåsa engagemanget för fattiga och utsatta barn. De försåg journalister med information och hjälpte dem hitta "rätt" gatubarn, det vill säga de som hade värst historier att berätta, att intervjua och fotografera. Även om NGO-företrädarna insåg att uppgifterna om antalet gatubarn var våldsamt överdrivna och påståenden om urskiljningslöst mördande felaktiga kunde man inte räkna med att just de skulle klaga på journalistiken.

> "*Redan före morden vid Candelériakyrkan* (som 1993 blev en slags höjdpunkt i rapporteringen om mord på gatubarn, min anm) *påpekade kritiska journalister och forskare att det hade skapats en gatubarnsindustri, det vill säga mängder av olika organisationer som alla hävdade att de arbetade med utsatta gatubarn och konkurrerade om biståndsbidrag och andra former av sponsring*" skriver Bertholdson. (sid 150)

Samspelet mellan aktivister – som vanligen drivs av ett äkta engagemang för en god sak – och sensationstörstande journalister ter sig naturligt och självklart för alla som tittar närmare på aktörerna och den miljö i vilken de arbetar.

> "Gatubarnsbegreppet fick en väldig sprängkraft i västvärldens medier och bland människorättsorganisationer för att det var en metafor som var ´good to mobilize with and collect resources for´(...) Inom biståndsvärlden används flitigt ett cyniskt uttryck: ´survival of the cutest´ (de sötaste är de som överlever). (...) Gatubarnen kom att fylla samma mobiliserande funktion för många NGOs som de norska sälarna för miljörörelsen." (Bertholdson sid 170–171)

Några försök av svenska redaktioner att i efterhand korrigera felaktigheterna i rapporteringen om gatubarnsmördandet har veterligen aldrig förekommit. Att exponering i nyhetsmedia och givarländers eller givarorganisationers snäva intressen, snarare än de mänskliga behoven, bestämmer hur biståndspengar fördelas är välkänt för alla inblandade parter. "Mediebilder styr biståndet fel" var DN Debatts rubrik 2003-07-17 på en artikel av Svenska röda korsets ordförande Anders Milton. (På DN Debatt-manér en sammanfattande tolkning förklädd till citat.)

Den form av journalistiskt ljugande som här uppstår – och som blir särskilt vanligt genom samspel mellan aktivistorganisationer och journalister – finner man inte bara i utrikesrapporteringen. De rätta förutsättningarna (information med stor upprördhetspotential och liten risk för snabbt avslöjande om den är felaktig) infinner sig med jämna mellanrum även inrikes. Medieforskarna talar om "ideala offer", med vilket menas brottsoffer som väcker vår starkaste sympati och våra beskyddarinstinkter. I första hand är det barn, i andra hand kvinnor, i tredje hand sjuka eller av andra skäl "svaga" grupper, alltså människor som är eller kan framställas som hjälplösa. Trots att fler män än kvinnor mördas och utsätts för misshandel får våldet mot kvinnor oerhört mycket större publicitet än våldet mot män.

Barn är dock oöverträffade som offer. Påståenden om att upp till 50 flyktingbarn hade rövats bort från sina förläggningar och ritualmördats gavs stor spridning i nyhetsmedier på vintern 1992/93. Polisen letade efter massgravar i en skog nära Södertälje. Påståendena saknade all grund, men var helt enkelt alltför "bra" för att kunna behandlas enligt normala källkritiska principer.

När barnrättsorganisationer och enskilda poliser vid mitten av 1990-talet fick med sig stora delar av journalistkåren på något som kunde kallas antingen ett korståg mot barnpornografi eller ett korståg mot tryckfrihetsförordningen, beroende på vilket perspektiv man väljer, blev genomslaget enastående. Framställning och spridning av

barnporr var redan strängt kriminaliserat och kampanjen som drogs igång på vintern 1993/94 syftade till att kriminalisera också innehav – själva ägandet av filmer och bilder. (En av organisatörerna bakom kampanjen, Helena Karlén vid barnrättsorganisationen Ecpat, fick senare pris som "årets lobbyist" för sina insatser.) Barnporr av den grövsta sorten och pedofiler tycktes plötsligt föreligga i häpnadsväckande mängder. En typisk nyhetsartikel i ämnet kunde berätta om en eller flera gripna, misstänkta för spridning av barnpornografi, och att polisen hade gjort ett "rekordbeslag" av videofilmer. Rekordet i antalet beslagtagna filmer höjdes successivt vid tillslag i Huddinge, Norrköping och Helsingborg. När det visade sig, efter att åklagaren väl hunnit titta på filmernas innehåll, att endast en bråkdel av dem faktiskt innehöll barnporr och att det då ofta rörde sig om kopior av samma film, rapporterades det vanligen inte alls.

Historien om hur barnrättsaktivister och journalister tillsammans drev fram principiellt viktiga förändringar i tryckfrihetsförordningen – det absoluta förbudet mot statlig förhandscensur avskaffades – är ett utmärkt exempel på hur det inte får gå till, det vill säga hur journalister och aktivister i förening driver politikerna framför sig och tvingar dem att vidta åtgärder innan de skaffat tillräcklig kunskap.

Just när en fiende är rejält demoniserad tenderar källkritiken alltså att upphöra. Att någon pedofil skulle kritisera journalisterna för vilseledande rapportering om mängden tillgänglig barnporr, om hur den framställdes och spreds och hur den typiskt sett såg ut var uteslutet, det visste alla. Risken för dementier i en nära framtid var obefintlig. Utgångsläget är ofta sådant när journalistiken handlar om samhällets värsta element. Också om svenska nazistyngel, porrkungar, skandalvärdar, psyksjuka, knarkhandlare, barnmisshandlande fäder och dopade idrottsmän kan det mesta påstås. I utrikesrapporteringen är det ännu vanligare, vilket förklarar hur så många obekräftade rykten och andra dumheter kan vidarebefordras om till exempel Usama bin Ladin och Saddam Hussein. Även om journalisterna har fel behöver rättelser aldrig införas.

De publicitetssugna individer som förser journalister med sensationella upplysningar är vanligen parter i något mål, det vill säga företrädare för det ena eller andra politiska, yrkesmässiga eller ekonomiska intresset, men här förekommer också narcissister och rena stollar. Kvällstidningarna är förstås värst, och när upphetsningen är som störst kan det slå över i rena vanvettet:

"Uppgifter till underrättelsetjänsten:
SADDAM SKICKAR
kvinnliga
MÖRDARE
TILL SVERIGE"
(Expressen förstasida 2000-07-31)

Normalt är ljugandet genom ombud naturligtvis svårare att genomskåda. Det kan bero på att nyheterna inte framstår som helt orimliga och/eller att det är svårt att värdera trovärdigheten hos journalistens källor. Ljugandet genom ombud kan i sin tur delas upp i olika kategorier. Som så ofta är fallet ser man mekanismerna som tydligast när upphetsningen är som störst – när det är krig, tex.

Den internationellt erkände auktoriteten på journalistiskt ljugande i krigssituationer är britten Phillip Knightley. Hans bok "*The First Casualty*" – titeln syftar på det gamla talesättet att "krigets första offer är sanningen" – är en modern klassiker och utkom i sin första upplaga 1975. Sedan dess har ständigt nya upplagor tryckts allteftersom författarens grundläggande teser har bekräftats med varje nytt krig som västvärldens nyhetsmedier har funnit viktigt att rapportera om: Afghanistan 1979 (Sovjets invasion), Falklandsöarna 1982, Irak 1991, Kosovo 1999, Afghanistan 2001 (USAs invasion), Irak 2003. Varje gång förtigs och censureras mängder av viktiga uppgifter, varje gång matas omvärlden med lögner via nyhetsrapporteringen.

Krigssituationer skapar, särkilt för länder som är direkt inblandade i krigshandlingar men tidvis också för utanförstående som Sverige, ett slags journalistiskt undantagstillstånd. Krig är inte bara företeelser i den fysiska världen, de förs sedan mer än 100 år parallellt på det ideologiska planet, det vill säga i massmedia. Journalistkåren får därmed svårt att upprätthålla något som liknar en opartisk hållning. Den enskilde reportern kan själv vara engagerad för eller emot en stridande part, eller arbetar i en nationell stämning som är så starkt för eller emot att en neutral rapportering uppfattas som direkt anstötlig.

Modern erfarenhet visar också att de reportrar som har ambitionen att behandla båda parter likvärdigt tämligen effektivt kan kontrolleras med hjälp av de nationella propagandaapparaterna. En statlig censur och ett statligt ljugande som skulle anses oacceptabelt under fredliga förhållanden är inte bara tillåtet utan en del av kriget medan det pågår. Matas journalisten konsekvent med tillrättalagd eller direkt osann information av ett slag som inte enkelt kan kontrolleras, samtidigt som hans/hennes

möjligheter att självständigt söka kunskap är små hjälper det inte med ett kritiskt sinnelag. Journalisten kan inte göra mer än att vidarebefordra det han/hon får se och höra. Även om det sker med ständiga påminnelser om att uppgifterna är osäkra eller kommer från källor som är partiska kommer mycket av det som förmedlas till nyhetskonsumenterna att vara propaganda.

Påpekas bör att de svenska grundlagar som ska skydda yttrandefriheten – tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen – påtagligt ändrar skepnad i krigslägen jämfört med fredliga förhållanden. Grundlagarna anses utgöra ett starkt skydd för medborgarnas rätt att publicera information och åsikter, men när Sverige är i krig eller står på gränsen till krig blir plötsligt regler om ytterligare sex yttrandefrihetsbrott tillämpliga. Särskilt med tanke på hur brotten "Landsförräderi" och "Ryktesspridning till fara för rikets säkerhet" definieras kan man fråga sig om det över huvud taget blir möjligt för journalister att ostraffat återge motståndarsidans argument/uppgifter den dag nationen går i krig. (Se Axberger 1984.) Innan Sverige blev medlem i Europeiska Unionen 1995 framstod det som osannolikt att landet verkligen skulle hamna i krig inom överskådlig tid. Vi hade trots allt inte gjort det sedan 1814.

Allteftersom unionen nu utvecklar ett militärt samarbete som även inkluderar möjligheten att, i de ädlaste syften, givetvis, skicka stridande förband till andra delar av världen har förutsättningarna dock ändrats. En så kallad snabbinsatsstyrka med namnet "Nordic Battle Group" med soldater från Sverige, Finland, Estland och Norge ska vara upprättad 2008. Sverige har "sammanhållande ansvar" för styrkan, en ledande funktion. När EU sänder dess soldater till Afrika, Mellanöstern eller Centralasien, för att tvinga fram fred, demokrati eller jämställdhet, måste Sverige rimligen anses vara i krig. Då är det också avsevärt sämre ställt med yttrandefriheten för svenska journalister.

Phillip Knightleys historiska genomgång av visar att USA under Vietnamkriget, som första krigförande land, medgav en tämligen fri rapportering och att erfarenheterna den gången övertygade politiska och militära ledare om att det inte fick ske igen. Visserligen hävdar få bedömare att den samlade journalistiska rapporteringen från Vietnam gav en rättvisande bild av kriget. Flertalet USA-journalister var patrioter och accepterade i stor utsträckning den egna militärens officiella beskrivningar av händelseförloppet. Det var visserligen tillåtet men samtidigt farligt att följa med de egna trupperna ut i terrängen för att se vad som hände i verkligheten. Journalister som vågade göra det hade ändå ingen möjlighet att skaffa sig överblick. Att i någon rimlig mening "bevaka" ett sådant gerillakrig var (och är) ogörligt.

Möjligheten för journalisterna att röra sig i landet och att ställa frågor till såväl enskilda soldater som deras befäl resulterade dock i att USA:s propagandaversion av krigsförloppet gång på gång avslöjades som falsk och att rader av fruktansvärda övergrepp mot civila vietnameser (män, kvinnor och barn) avslöjades. Massakern på invånare i Song My den 16 mars 1968 blev den mest omskrivna. Vid ett tillfälle samlades enligt Knightley mellan 90 och 130 personer ihop och mejades ned med handeldvapen. (Det sammanlagda antalet mördade i Song My denna dag uppgick enligt flertalet trovärdiga källor till omkring 500.) Liknande brott begicks både före och efter Song My-massakern. Trots att berättelser om sådana övergrepp aldrig dominerade rapporteringen i Nordamerikanska medier anser de flesta bedömare att journalistiken urholkade USA-befolkningens tro på krigets rättfärdighet. Tillsammans med de stora amerikanska förlusterna bidrog rapporterna om de egna truppernas brutalitet till att skapa ett inre motstånd som i längden omöjliggjorde krigsansträngningen.

När Argentina ockuperade Falklandsöarna och Storbritannien gick i krig för att återta dem visade sig Margaret Thatcher och hennes regering ha lärt läxan. I 1989 års upplaga av sin bok sammanfattar Knightley på sista sidan:

> "Det står nu klart att bland vår tidså kalladerig utgör Vietnam en avvikelse. Den frihet som krigskorrespondenterna fick att resa vart de ville, se allting och skriva vad som helst kommer inte att beviljas fler gånger. Och Falklandsöarna erbjuder en modell för hur en regering ser till att dess politik inte undermineras genom journalisters rapportering. Reglerna visade sig vara tämligen enkla: kontrollera när och hur journalisterna får bevittna krigshandlingar; utestäng neutrala korrespondenter; censurera de egna; mobilisera stöd i patriotismens tecken, både hos de egna trupperna och befolkningen hemma, och stämpla alla med avvikande åsikter som förrädare." (Knightley 1989, sid 438, egen övers.)

Om utvecklingen efter 1989 kan man säga att förhandscensuren har försvårats – modern kommunikationsteknologi gör det mycket svårt att hindra en journalist från att kommunicera fritt med sin redaktion – men att starka, krigförande stater ändå lyckas väl med att via journalistiken pådyvla världen sin version av såväl krigets orsaker som dess händelseförlopp.

De mest skandalösa propagandalögnerna har i efterhand ägnats en del uppmärksamhet. I Irakkriget 2003 handlade det naturligtvis om Saddam Husseins påhittade massförstörelsevapen, men också om hur amerikansk militär fejkade sin "räddning" av den 19-åriga Jessica Lynch ur mordiska irakiers klor. Där handlade det om lögner i enkel mening, men särskilt vad gäller nyhetsrapporteringen från själva

kriget sker manipulerandet med mer sofistikerade metoder än så. Den som efter USA:s invasion 2003 följde debatten i irakiska tidningar kunde finna åtskilliga inlägg som på olika sätt stödde den amerikanska insatsen. År 2005 avslöjades att USA:s försvarsdepartement hade tecknat avtal med konsultföretaget Lincoln Group om att skriva och leverera sådana artiklar, undertecknade av irakier, till irakisk press.

En propagandateknik som den brittiska militären hade framgång med redan under första världskriget visade sig fungera utmärkt för USA i Afghanistan 2001 och Irak 2003. Journalisterna "bäddas in" i militära enheter. De får specialutbildning inför avfärden och tillstånd att bära uniform. Under själva kriget reser, bor, äter och arbetar de tillsammans med utvalda soldater i en med nödvändighet tät social gemenskap. De har i praktiken inga möjligheter att skaffa trovärdig information från oberoende källor och erfarenheten visar att ytterligt få av de "inbäddade" journalisterna klarar att bibehålla ett kritiskt förhållningssätt. Samtidigt har just de det mest spännande materialet eftersom de kommer närmare fronten, de riktiga striderna, än några andra. Utan tvekan, skriver Knightley, kommer inbäddningsstrategin att användas även i kommande krig. Segraren skriver alltid historien, och nu kan man till och med låta "oberoende" journalister göra det i direktsändning.

Att detta accepteras även i vår tid och våra samhällen, där behoven av yttrandefrihet och en allsidig upplysning antas vara allmänt erkända, kan inte nog understrykas. Vår civiliserade och demokratiska kultur visar sig, när den utsätts för verkliga påfrestningar, i viktiga avseenden vara fernissa.

En aspekt på rapporteringen som Knightley nämner men inte fördjupar sig i är nyhetsmedias formkrav. Tempot i nyhetsförmedlandet höjs år för år. Själva rapporterna blir fler men kortare. Det fordrar i sin tur mer förenklingar och en allt flitigare användning av schabloner. Förspelet till krig är ofta komplicerat, i flera avseenden, och dess själva förlopp vanligen förvirrat med ständiga misstag från de stridande parterna. Det militära våldet är ju i verkliga livet inte tillnärmelsevis så behärskat och välriktat som politiska ledare och Hollywoods manusförfattare gärna vill få oss att tro. Krig har alltid varit vidriga och svårkontrollerade skådespel, men förr utkämpades de i första hand mellan soldater. För hundra år sedan var 90 procent av de dödade i krig soldater, konstaterar Knightley. I vår tids krig är det 90 procent civila.

Där bombmattorna nu läggs och där unga män härjar – lika adrenalinstinna som vettskrämda och utrustade med fruktansvärda vapen – finns nyhetsreportrar sällan med. Likväl måste sådana, utsända för dyra pengar, rapportera "det senaste" hem i korta snuttar. Just detta täta, sönderhackade rapporterande skapar i sig problem för

journalister som vill hålla sig till sanningen. Till och med när de faktiskt har någon information med trovärdighet och substans att vidarebefordra måste de – när inslagen mäts i sekunder – skala bort bakgrund och sammanhang och klumpa ihop olika aktörer i etniskt, religiöst eller moraliskt avseende. Endast en värld förenklad in absurdum låter sig skildras i sådana former. Krigförande militärer, propagandamakare och mediestrateger kan ofta utnyttja det faktum att nyhetsmedia väljer bort det komplicerade och dubbelbottnade därför att en verklighet befolkad av enbart onda, goda och offer är den enda som riktigt passar journalistikens moderna uttrycksformer.

Demoniserandet av vissa politiska ledare – som Slobodan Milosevic och Saddam Hussein – har tidvis gått så långt att verkliga politiska och sociala skeenden görs obegripliga. Verkligheten pressas in i en slags sagomall där aktörerna måste tillhöra en av ytterligt få kategorier.

Även den grövsta schablonisering har blivit accepterad eftersom den journalistiska normen inte kräver mer än att påståenden ska vara sanna i någon mening. Att Saddam Hussein är ond och Nelson Mandela god må vara rimliga omdömen när sådana måste rymmas på en rad. Att beskriva skeenden i Mellanöstern eller Afrika med utgångspunkt från sådan kategorisering av de politiska ledarna garanterar dock att journalistikens konsumenter inget förstår.

Nyhetsjournalistikens uppdelning av mänskligheten i ett fåtal kategorier syns tydligast i utrikesrapporteringen men är inte begränsad dit. Schabloniseringen är både uppenbar och lättbegriplig och att människor som söker få genomslag i nyhetsmedia anpassar sig till den borde inte förvåna någon. Här är det uppenbart att kommersiellt arbetande nyhetsmediers normer påverkar olika aktörers beteende och präglar den verklighet som journalisterna ska "bevaka". Precis så fungerar medialiseringen av samhället. Magnus Linton gick i en artikel år 2000 igenom ett antal stora demonstrationer för global rättvisa på 1990-talet och sammanfattade:

> "*I Genéve i juni samlades lika många* (12 000 personer, min anm) *som i Prag. Inget slogs sönder. Så inget skrevs. I Köln förra året var det likadant. Över 35 000 människor samlades. Men inget slogs sönder. Så knappt något skrevs. Seattle, Washington och Prag har däremot ackompanjerats av strategiskt våld, därför blivit oändligt mycket mer omskrivna och därför också spelat en oändligt mycket större roll för den debatt och den opinionsbildning i frihandelsfrågor som i dag är ett faktum*." (Arena nr 6/2000)

I vår medialiserade värld är lugna och lagliga demonstrationer närmast meningslösa som medel att påverka politiska beslutsfattare. Sådana demonstranter –

tänkande och politiskt aktiva medborgare – passar inte nyhetsjournalistikens arbets- och berättarformer och hamnar i så kallade medieskugga. Våldsamma demonstranter däremot, har nyhetsvärde och får uppmärksamhet. Den specialintresserade rekommenderas att gå tillbaka till tidningar, radio- och TV-nyheter från juni 2001. Vid EU-toppmötet i Göteborg hölls stora och breda demonstrationer (15 000– 20 000 personer) mot svenskt deltagande i EU-projektet, vilka knappt uppmärksammades i nyhetsmedia över huvud taget. Mindre grupper av våldsamma demonstranter ägnades däremot en omfattande och upphetsad rapportering.

Här blir de destruktiva dragen hos en kommersiellt präglad journalistik särskilt tydliga. Praktiskt taget alla nyhetskonsumenter blir spontant förbannade på "demonstranter" som går till verket med masker över ansiktet och påkar i händerna. Denna upprördhet kan exploateras, det vill säga den kan användas till att sälja tidningar/sändningar. Linton har rätt. Endast till ett högt pris – att förknippas med meningslöst våld och skadegörelse – kan de riktiga demonstranterna nå ut med åtminstone några av sina åsikter via nyhetsmedia. (Hur många slagskämpar i Seattle och Göteborg som bara tyckte det var kul att leva rövare och hur många som motvilligt använde våld för att gynna "saken" undandrar sig min bedömning.)

Medialiseringen är skadlig för demokratin. Verkligheten antar med medialiseringen sagans form. Sedd genom ett sagofilter blir världen möjligen rubrikvänlig men samtidigt förvriden och omöjlig att förstå. Det som gäller i sagorna – och alltmer i journalistikens värld – gäller nämligen inte i verkligheten:

Sagovärldens sanning (1)

Världen befolkas av människor som är Goda eller Onda, och Goda människor kan inte göra ont. De kan inte heller avstå från att rädda andra Goda.

I själva verket innebär all maktutövning att man ständigt måste offra ett mindre för att vinna ett större. I krig ställs det på sin spets och det “mindre” som offras är då människoliv. Makthavare kan helt enkelt inte undvika att göra ont, hur moraliskt högtstående de än är. Det gäller också företagsledare som lägger ned enheter – avskedar duktiga och lojala medarbetare – när det framstår som nödvändigt för att stärka koncernen som helhet. Det gäller läkare som på grund avvårdens begränsade resurser avstår från att ge patienter en potentiellt livräddande behandling därför att den är dyrbar, patienten har nått en viss ålder och/eller chansen att lyckas är för liten. Denna aspekt på maktutövning förekommer praktiskt taget aldrig i journalistisk rapportering.

Sagovärldens sanning (2)

Ondskans folk kan inte göra gott.

Är man ond så är man ond, och ingen militärdiktator eller korrupt president i tredje världen kan någonsin misstänkas för att ha goda avsikter mot någon.

Om USA:s president beslutar skicka sina trupper till ett fjärran land för att starta ett krig i vilket hundratusentals människor dödas är det mest negativa man kan rapportera om saken att presidenten varit ideologiskt förblindad eller att han gjorde en felbedömning av läget. Saddam Hussein däremot, kan aldrig göra en felbedömning. Skickar han sina trupper någonstans för att starta krig är det självklart av ren ondska, ett utslag av det råa maktbegäret.

I verkligheten föredrar alla ledare – också de mest egoistiska och hänsynslösa – att vara älskade framför att vara fruktade. Även en psykopat på presidentposten inser att han sitter säkrare och får färre problem så länge han är populär hos flertalet. Inte ens de ledare som västmedia anstränger sig mest att demonisera brukar ha en nattsvart meritlista. Också en irakisk diktator är begriplig i sitt sociala och historiska sammanhang, och för de betraktare i väst som inte förstår sammanhanget blir det omöjligt att tänka eller agera rationellt gentemot den irakiska regimen.

Demonisering fördummar. Den förstärker människors känslor av hjälplöshet. Kan de inte genomskåda de bestämmande journalistiska normerna för nyhetsvärdering och vinkling – om de börjar tro på demoner, det vill säga personifierad ondska – blir deras reaktion att ropa på skydd. Samhällets enda rationella reaktion på demoner är ju kraftfullast möjliga motvåld: polisiära och militära insatser, medborgargarden, dödsstraff och censur.

Med sitt sagoperspektiv får västvärldens korrespondenter ständiga svårigheter att förklara hur en Mugabe, en Milosevic, en Hussein eller en Castro kan vara populär hos stora delar av sitt eget folk när han av nyhetsbyråerna och CNN har stämplats som Ond. I praktiken har den Saddam Hussein som begått förfärliga brott, mot bland andra kurderna, fört en helt annan politik mot den arabiska befolkningen. Politisk frihet var det förvisso inte fråga om och den som opponerade behandlades skoningslöst, men irakierna såg länge levnadsstandarden stiga, landet moderniseras, möjligheter till högre utbildning öppnas etc, etc, och den hade under 1990-talet inga svårigheter att identifiera dem (USA och NATO) som slog sönder det irakiska samhället. FN:s rapporter visar att hundratusentals barn dog på grund avhandelsblockad, sönderbombad infrastruktur, smutsigt vatten och medicinbrist. Att några människor i väst kunde tro att amerikanska ockupationsstyrkor 2003 skulle tas emot av irakierna som *befriare* säger åtskilligt om

övertalningskraften hos sagoberättande journalister. Tidvis, men särskilt i krigs- och konfliktsituationer, är just de propagandamaskinernas viktigaste redskap.

Officiell retorik efter terrordåden i USA 2001 var också direkt baserad på sagovärldens logik. Detta var, sa statsminister Göran Persson med instämmande från rader av ledarskribenter "...det största angrepp på det öppna demokratiska samhället som vi har upplevt." Ett år senare vidhöll han denna uppfattning:

> Terrordådens udd var riktad mot det öppna samhället, mot det demokratiska samhälle som människan så länge försökt bygga i olika länder och världsdelar. Det var ett angrepp mot alla oss som tror på demokratin och det öppna samhällets möjlighet till frihet och trygghet.
> (Svenska Dagbladet 2002-09-11)

Att terrorister reser över halva jorden till New York för att begå massmord borde alltså inte tolkas som en reaktion på USA:s politik mot terroristernas hemländer utan som reaktion på västvärldens yttrandefrihet och parlamentariska styre. Eftersom de är onda angriper de oss för det goda vi har/gör.

Sagovärldens sanning (3)

Någon måste vara god. Det är nästan alltid den som vinner.

Efter viss tvekan vid mitten 1990-talet beslöt nyhetsmedia i väst att utse Slobodan Milosevic till Balkans ende store skurk. "Vem är det som ytterst har satt igång hela det för miljoner människor på Balkan katastrofala händelseförloppet under hela 90-talet? Alla vet vi svaret: Slobodan Milosevic..." skrev Olof Dahlberg, redaktör för SvT:s Dokument Utifrån. (*Journalisten* 00-05-25) När skuldfrågan så enkelt och kategoriskt hade avgjorts föll övriga bitar automatiskt på plats. Var man fiende till Milosevic så gick man säker för kritik. Kroatiens ledare Tudjman till exempel, en lika hänsynslös maktspelare som Milosevic, slapp i allt väsentligt undan.

En rad skeenden och faktiska förhållanden som, om man tagit upp dem i den journalistiska rapporteringen, skulle störa sagoperspektivet måste man helt bortse från: Stormakternas cyniska spel om maktsfärer före och under Jugoslavens sönderfall – då Slovenien och Kroatien enligt sekelgamla mönster återknöts till Tyskland/väst och Serbien åter till Ryssland – tillmättes ingen betydelse trots att det så uppenbart gynnade extrema nationalister och krigshetsare på båda sidor. Att NATO mot slutet av 1990-talet backade upp UCK-gerillan i Kossovo trots att den var hela Balkans mest uttalade anhängare av etnisk rensning och lät den, som enda representant för albanerna, delta i de så kallade förhandlingarna i Rambouillet 1999 om Kosovos framtid kunde inte

ifrågasättas i den journalistiska rapporteringen. Att vid dessa "förhandlingar" i Rambouillet kräva Milosevics namnteckning på ett avtal där Serbien gav upp sin nyvunna nationella suveränitet och godtog NATO-ockupation av hela landet (inte bara av Kosovo) – i medvetande om att ingen serbisk ledare kunde skriva på ett sådant papper och överleva på sin post – beskrevs i nyhetsmedierna som ett seriöst försök till konfliktlösning. När bomberna föll över Serbien senare samma år kunde det bara skildras som ett rimligt straff för att Milosevic inte hade gjort det man egentligen visste att han inte kunde.

Slobodan Milosevic var förvisso en hänsynslös politiker som kanske direkt men i vart fall indirekt fick många liv på sitt samvete. Han var likväl bara en av ganska många. När propagandaoffensiverna i västvärlden drogs igång för att skapa opinionsstöd för militärt våld mot Serbien bekräftades än en gång Philip Knightleys teser. Rapporteringen inför/om NATO:s bombkrig 1999 mot Serbien gick ut på att det blev nödvändigt för att få slut på serbernas redan påbörjade etniska rensning av albaner i Kosovo. Redan då var det emellertid påståendena om systematisk fördrivning av albaner uppenbart felaktiga. Som många påpekat, bland andra överste Bo Pellnäs i *Dagens Nyheter* 2004-02-08, påbörjades massfördrivningarna i Kosovo en vecka efter att de första bomberna fallit. Pellnäs beskriver ett cyniskt spel där folkrätten omtolkas utifrån stormakternas, särskilt USA:s, politiska intressen. Milosevic har gjort sig skyldig till grova brott, sannolikt även krigsförbrytelser, påpekar han. ”Men när man påstår att bombkriget är en följd av den etniska rensningen, så är detta en propaganda som medierna borde ha genomskådat och tagit avstånd från” skriver Pellnäs.

Men det kunde inte berättas. Rollistan med onda och goda var redan besatt. Att "goda" skulle börja bete sig illa eller att "onda" skulle kunna vara oskyldiga till något som de anklagades för var uteslutet. Själva tanken att USA, liksom alla andra supermakter genom historien, oavsett om de haft valda ledare eller icke valda, bedriver sin egen kallt cyniska geopolitik kunde inte – kan fortfarande inte – tänkas av utsända från sagoberättande nyhetsmedia. Hela förspelet till Balkankrigen måste skildras som om västmakterna i allt väsentligt hade de ädlaste avsikter. Vi ska tro på att krigens slutresultat – att det försvagade Rysslands enda allierade i regionen (Serbien) har krossats militärt och ekonomiskt och att NATO på dess mark kunnat upprätta en strategiskt viktig militärbas – bara är en ödets slump.

Sagor ska handla om gott och ont, inte om hur två brutala och hänsynslösa aktörer utkämpat en strid där en av dem segrar. Sådana skeenden kan inte heller återges i radio, TV eller större tidningar.

Sagovärldens sanning (4)

Normaltillståndet är gott, det vill säga inte värt att rapportera om.

När sagans normaltillstånd störs beror det på att draken eller häxan gör något brutalt eller elakt, det vill säga ondskan stör det lugn som annars råder i världen. I den riktiga världen mördas eller misshandlas brutalt tiotusentals – förmodligen hundratusentals men ingen kan ju räkna med någon exakthet – daglönare och fattigbönder i tredje världen varje dag. Det är normaltillståndet. De tillhör den stora andel av jordens befolkning som lever under ett närmast feodalt förtryck, en kombination av ekonomiskt beroende och rättslöshet under storgodsägare eller klanledare som i kraft av sina pengar och kontakter med en korrupt regim kommer undan med det mesta oavsett vad landets lagar säger. Alla mer ambitiösa försök från de förtryckta att opponera, att organisera sig fackligt eller att hindra den lokale maktägarens folk från att utnyttja fattiga/beroende kvinnor och barn bemöts med våld. Alla människor med makt beter sig naturligtvis inte lika förfärligt, men feodala förhållanden – där makt ytterst vilar på ekonomiskt tvång och våld – är det normala på landsbygden i Asien, Sydamerika och Afrika.

Om detta våld och förtryck mot världens fattiga, hårt arbetande människor kan man läsa i små vänstertidskrifter, enstaka fackliga publikationer eller medborgarrättsorganisationers statistik. I större tidningar, radio eller TV blir det aldrig en nyhet.

När de fattiga för ovanlighets skull sluter sig samman och slår ihjäl storgodsägaren kan de stora medierna däremot reagera. Normaltillståndet har rubbats och en Nyhet har uppstått. Var storgodsägaren därtill gift med en svenska, som David Stevens i Zimbabwe år 2000, blir det rena krigsrubriker. Då påbjuds stor upprördhet över brott mot de mänskliga rättigheter som aldrig – i praktiken – tillerkänns de fattiga. (Om hur just Stevens agerade innan han mördades eller om hans moraliska kvaliteter vet jag nu ingenting.)

Enigheten kring sagojournalistiken är större och bredare än man tror. Den präglar inte bara utrikesrapporteringen utan stora delar av det som brukar kallas undersökande journalistik. De oerhört kritiska reportrarna på SVT:s Striptease-redaktion, småningom omdöpt till Uppdrag Granskning, underordnade sig under många år den så kallade TUB-modellen för sina program. (I vilken utsträkning den fortfarande styr programproduktionen har jag inte kunnat få klarhet i.) De skulle rymma:

Tes – att något djävligt har hänt eller händer.

Utpekande – av ansvarig, det vill säga skurk.

Bevis – som naglar fast skurken.

Åtskilliga problem i och utanför Sverige kan naturligtvis med fördel skildras enligt den mallen. Det finns skurkar. Striptease gjorde många bra reportage. Men flertalet samhällsproblem kan inte – inte på ett intellektuellt hederligt sätt – pressas in i TUB.

Kritiken mot schabloniseringen har funnits länge. Alla kritiska analyser, alla varningsord rinner dock av journalistkåren som vatten hällt över en gås. När forskaren Kari Andén-Papadopoulos recenserar mediekritiska böcker av Susan D Moeller och David D Perlmutter sammanfattar hon:

> "Båda författarna hävdar att nyhetsrapporteringen egentligen döljer mer än den visar av världen. Deras slutsatser bekräftas av i stort sett all forskning om västerländska mediers utrikesbevakning; såväl press som TV förenklar, överdriver, rycker händelser ur sitt historiska sammanhang och tolkar dem genom ett etnocentriskt (stundom rasistiskt) filter." (Dagens Nyheter 2000-11-30)

Varför pressa in verkligheten i så primitiva schabloner när effekten blir att man i praktiken ofta döljer och ljuger? Därför att slutmålet för journalistiken inte är att nå fram till en sanning om en helhet utan om att skapa en säljande berättelse. Säljande berättelser kan inte rymma sanningar som stör konsumenterna eller komplicerar bilden. De måste vara lättsmälta och lättbegripliga, som vår tids sagor, för att sälja bra. Därmed blir de ofta, för att citera Lars-G Holmström i *Pressens Tidning* 15/97, "blott en krydda i en jäsande underhållningsbulle".

3. Enskilda beskrivningar av en händelse, företeelse en person blir felaktig genom faktaurvalet

Här finns flera olika varianter. De flesta och allvarligaste behandlas under ljug-kategorierna 2 och 4 och handlar om demonisering av individer eller grupper, det vill säga att man obegripliggör människors handlingar eller samhälleliga skeenden genom att pressa in dem i en schablon (till exempel religiös fanatism) och redovisa endast sådana fakta som passar schablonen.

För att ta ett exempel ur högen – nyhetsmedias agerande efter mordet på Anna Lindh, hösten 2003. Relativt snabbt greps och häktades den så kallade 35-åringen, som visserligen inte namngavs i svenska nyhetsmedia men vars identitet enkelt kunde återfinnas på Internet. Journalisterna exponerade genast hans tidigare leverne, med betoning på allt negativt, för svenska folket. Han visade sig vara oskyldig, men skadades allvarligt genom publiciteten. Den pressetiska diskussionen hade just kommit

igång och redaktionella ledare erkände att man gått för långt, när exakt samma sak hände igen. Nu var det en 24-åring som greps. Innan han ens var häktad hängdes även denne man ut med sina brottsliga gärningar – stora som små – sina psykiska problem och sin trassliga bakgrund. Den gången hade man faktiskt hittat mördaren (Mijailo Mijailovic), men det visste inte nyhetsredaktionerna när uppgifterna publicerades.

Söker man i en 35-årings förflutna med utgångspunkt från att han har mördat en ledande politiker "upptäcker" man helt andra saker än om man söker med utgångspunkt från att han skrivit en intressant bok eller har räddat människor till livet. (Det människan ser är i hög grad det hon väljer att se. Om man en sommardag betraktar spridda moln på himlen kan man, liggande i hängmattan, upptäcka moln som liknar bilar, elefanter eller svampar. Tittar man på samma moln för att få veta om man behöver paraplyet när man går ut ser man inga former alls.) Lägger man mördarrastret över en människas liv framträder en bild, använder man författarrastret eller hjälterastret framträder helt andra bilder. Valet av raster bestäms i sin tur genom nyhetsfabrikens produktionsvillkor, vilket innebär att man ibland inte hinner ta reda på vad som är sant innan man publicerar. Då chansar man, i förvissningen om att alla andra gör likadant. Det *kan* bli en hyggligt sann bild, men blir det ofta inte.

Att ljuga om enskildheter genom orimligt urval av fakta behandlas alltså utförligare under den föregående och den efterföljande punkten. Låt mig avsluta ljug-kategori 3 med några exempel på mer lättviktigt ljugande.

Till de mer kuriösa hör att presentera något som inträffat för länge sedan som en färsk nyhet. Den 20 juli 2003 täcktes *Aftonbladets* förstasida med textraderna

Badflotten blev dödsfälla
AGNETHA, 9

DOG
I VATTNET
– FAMILJEN BLEV VITTNE Badsommarens svarta facit: 26 drunknade

Den som köpte och läste tidningen fick dock veta att Agnethas olycka hade inträffat för sju år sedan.

Samma dag fylldes Expressens förstasida av

TV4:s nyhetsankare
LOTTA
MOSS-
BERG
på väg in

I KOMA
– akut till sjukhus i ambulans

Den "nyheten" var då sex månader gammal. Båda tidningarna fick en del kritik för dessa rubriker i tidningen *Journalisten*, men den tycks inte ha fått någon effekt. 2005-05-31 fylldes hela Expressens löpsedel med "RAPPORT-REPORTERN Sara Boethius HITTAD DÖD". Det var då en 79 dagar gammal "nyhet".

Sådant småljug – där tidningen visserligen luras men inte om något som ur demokratisk synpunkt är viktigt – finns i andra varianter. Det är till exempel inte ovanligt att tidningar låtsas ha intervjuat personer som dess reportrar i själva verket aldrig fått ett ord ur.

MORDET PÅ PASTORSFRUN
30-ÅRINGEN
BERÄTTAR
från sjuksängen om barnflickan och
MORDNATTEN
"Hon knackade på dörren"

...berättade *Expressen* på sin förstasida 2004-01-15. Det gällde mord och mordförsök bland medlemmar i en pingstförsamling i Knutby. Artikeln inne i tidningen ger på samma sätt intryck av att reportern suttit vid sjuksängen tills, en bra bit in i texten, formuleringen "berättar han via vänner" skjuts in helt diskret. I praktiken släpptes Expressen aldrig in till sjuksängen. Reportrarna försökte lirka ur 30-åringens bekanta och anhöriga vad han hade sagt och kokade sedan en soppa på den spiken.

Om sådant är vilseledande men relativt harmlöst är smutskastning av individer allvarligare. Som tidigare konstaterats finns det människor om vilket vad som helst kan påstås, riskfritt, eftersom de aldrig kommer att dementera. Varken Usama bin Ladin eller den för ögonblicket mest uppskrivne seriemördaren i USA kräver rättelse. Frestelsen att smutskasta kan dock straffa sig, som när *Expressen* i november 2001

försökte slå i läsarna att dåvarande vänsterledaren Gudrun Schyman skulle medverka i porrfilm. (GUDRUN SCHYMAN spelar in EROTISK FILM med sin ex-man: "MAN SKA BLI KÅT″ stod det på löpsedeln.) Till skillnad från bin Ladin och amerikanska seriemördare läser Schyman emellertid *Expressen*, och därtill har hon både viljan och möjligheterna att försvara sig. Hon stämde tidningen för förtal och den tvingades efter en serie rättegångar betala ett rejält skadestånd.

Småljugandet har många former. Det går inte att beskriva dem alla. Det kan handla om allt från statistiska tabeller till bildval. Diagram kan tryckas ihop eller klippas av på mitten för att en liten statistisk förändring ska se stor ut. En bild på en minister som just utsatts för kritik kan ge intryck av han han/hon är skakad eller bedrövad, men sådana bilder är vanligen hämtade ur arkiven och tagna långt tidigare.

4. Ljug genom faktaurval om sociala förhållanden, främmande kulturer eller mer utdragna skeenden

Hur det kan se ut ska illustreras med två exempel: rapporteringen om våldsbrott och rapporteringen om muslimer.

Som tonåring, det var i slutet av 1960-talet, köpte jag ibland *Veckans Brott* och *Kriminaljournalen*. De publikationerna ansågs inte riktigt rumsrena och återfanns längst ned i hörnet i tobaksaffärens hylla, intill porrtidningarna. Där berättades om våldsbenägna psykopater och deras offer, med blodpölar, sönderslagna ansikten, avhuggna kroppsdelar och framgrävda lik sida upp och sida ner. Civila massmördare var då liksom nu en bristvara, varför stoff måste samlas in från hela världen. En del var rätt gammalt.

Aktuellt, Dagens Nyheter och andra finare redaktioner ägnade inte den mordiske psykopaten något större utrymme på den tiden. Han ansågs sjuk – en beklagansvärd varelse att stoppa undan på slutenvården, möjligen intressant för filmmakare som Roman Polanski men inte för seriösa nyhetsförmedlare. Det var, med utgångspunkt i en riskkalkyl, en rimlig bedömning. Risken att råka ut för en olycka eller allvarligt våld måste vi alla leva med, men sannolikheten för att man ska falla offer för just en seriemördare kommer långt, långt ner på listan över sådant som kan drabba oss.

Sedan dess har psykopatkåren inte vuxit. Våldet i samhället må ha ökat en aning – mer om det nedan – men dess karaktär har inte förändrats. Nästan allt våld kan förklaras i termer av alkohol, förnedring och rädsla. "*Undersökningar visar att uppskattningsvis 70–80 procent av alla våldsverkare, och hälften av offren för våld, är*

alkoholpåverkade då brottet begås" skriver sociologiprofessorn Eckart Kühlhorn. (Tidskriften *BRÅ apropå* 2/2001) Offret kännar vanligen gärningsmannen. Ytterligt få våldsmän är direkt psykiskt sjuka, det vill säga har någon inre drift att skada andra.

Men vad de säljer numera, dessa få i statistikens marginal! Psykopaten är inne och Veckans Brott-journalistik är på modet även hos Dagens Nyheter och Aktuellt. Redan i början på 1990-talet fick ryssen Shikatilo mycket press för något slags europarekord i lustmördande: 52 personer på tio år. Spaltmil har skrivits om Thomas Quick, trots att det visat sig ytterligt svårt att med teknisk eller annan bevisning binda honom till något av de mord han själv har erkänt. (Det förefaller inte säkert att han har mördat någon över huvud taget.) Och med belgiern Detroux fick psykopaterna sin första megastjärna sedan Jack the Ripper, som härjade på 1880-talet. Demoniserandet är ett journalistiskt grepp. Sveriges Televisions dokumentärredaktion sände 2005-04-28 ett "Porträtt av en av vår tids mest beryktade seriemördare", som det hette i programtablån. Mördaren ifråga var den fransk-vietnamesiske Charles Sobhraj som misstänktes – detta underbara term som medger publicering av vilka spekulationer som helst – för 50 mord. När han porträtterades satt han i fängelse i Nepal, dömd för två. Någon koppling till Sverige eller svenskar fanns inte. Han ansågs av SvT värd 70 minuter på god sändningstid (22.00--23.10) en torsdag.

När kritiken mot våldsfixeringen blir hård inom journalistkåren – och det blir den med jämna mellanrum – brukar även så kallade gatekeepers hålla med, till en viss gräns. Inte ens inom public service-företagen kan man dock undvika att följa "vissa spelregler":

> "Som redaktör har Christian Catomeris stort inflytande över vilka nyheter som kommer med i Aktuellts sändningar. Även om han ibland är kritisk till den vedertagna nyhetsmallen säger han att det kan vara svårt att gå emot den gällande ordningen.
>
> – Ofta tar redaktionerna reflexmässigt upp olycks- och brotts-nyheter bara de är tillräckligt dramatiska. Tidigare i år hittades en pojke i Södertälje mördad med en sax i huvudet. Utifrån de uppgifter som kom fram de första dagarna var det omöjligt att se något principiellt intressant i fallet, enda anledningen att rapportera var att det var snaskigt. Jag valde att ta med nyheten, men tonade ner den. Hade jag helt gått förbi den hade jag ansetts som extremt konstig. För att kunna ha det här jobbet måste jag acceptera vissa spelregler."
>
> (Journalisten 2001-09-04)

I praktiken ser våldet i Sverige – det typiska, det som vi alla löper större eller mindre risk att råka ut för beroende på hur vi väljer att leva – helt annorlunda ut. Svensk våldsbrottslighet, där offren är män, kvinnor och barn, stinker av alkohol. Tiotusentals alkoholistbarn misshandlas fysiskt och psykiskt varje dag av supande/drogberoende vårdnadshavare. Av detta våld – lika otäckt som hedersrelaterat våld eller psykopatvåld men mycket, mycket vanligare – görs endast sällan och motvilligt journalistik. De allra flesta av oss är en del av brännvinsbältets kultur, antingen vi själva brukar ta oss en bläcka eller bara accepterar det som normalt. Ämnet är skuldtyngt och publikavskräckande.

Fördel demonerna, vid en strikt kommersiell bedömning. Fördel sådant avskum som journalistikkonsumenterna kan förbanna och fördöma utan att den starka och rena känslan grumlas av någon misstanke om egna brister eller eget ansvar. Perifera grupper som pedofiler, nazister och motorcykelåkande gangsters får därmed en uppmärksamhet som inte på något sätt motsvarar deras samhälleliga betydelse. Att chocka mediepubliken med det udda eller extrema är kommersiellt rätt, att förmedla sammanhang och ge våldsbrott rimliga proportioner är kommersiellt fel.

Att journalisters intresse för hot- och våldsbrott har ökat kraftigt sedan 1970-talet har belagts av medieforskare i både Sverige och andra västländer. Att exakt mäta ökningen visar sig dock svårt. Olika forskare använder olika definitioner och mätmetoder, och ökningen varierar mellan olika sorters tidningar och olika medier. (Den som vill fördjupa sig i problematiken rekommenderas Ester Pollacks avhandling från 2001: "*En studie i medier och brott*".)

För att praktiskt synliggöra journalistikens förändring gjorde jag en enkel jämförelse mellan artiklar i *Dagens Nyheter* under en vecka 1974 och samma vecka 2004. Hur många och långa texter skrevs om hot- och våldsbrott för 30 år sedan jämfört med idag? En sammanfattning för de sju första numren i juni visar följande nyhetstexter. (När inget annat anges om artikelns storlek rör det sig om enspaltiga notiser.)

<u>1974.</u>

1 juni:

Två omkom i anlagd brand

Pyromanen i Arboga: Hotbrev om gift i barnmat

2 juni:

(inga hot- eller våldsnyheter)

3 juni pingstdagen, ingen tidning.

4 juni:

–Strupgrepp på domaren. (Domare misshandlad vid fotbollsmatch i lägre division.)

–Rökfackla skadade fyra

5 juni:

–Nynazister erkände rökdåden (om rökfacklan – en spalt på sid 1, två spalter inne i tidningen)

–Kriminalen granskar flera barnmatsburkar (tre spalter)

–Rånare fast efter sex minuter

–Lena-målet inom lyckta dörrar (om en mordrättegång, två spalter)

6 juni:

–Justitieministern begär Säpobesked om nazi-attentaten

–Ännu fler hot från pyromanen om farlig barnmat (Två artiklar om samma sak, sannolikt ett misstag.)

–Ryckte väskor från sju kvinnor

7 juni:

–Rövade bort sitt eget barn. (Föräldrar som fråntagits vårdnaden kidnappar barnet.)

–Barnmat innehöll blyspån (En spalt på förstasidan, tre spalter inne i tidningen.)

8 juni:

–Tre anhållna för rökdådet

<u>2004.</u>

1 juni:

–Artikel om att tingsrätten ska provskjuta med pistol i det uppmärksammade Knutby-målet (5 spalter)

–Slagsmål vid fotbollsmatch på Stadshagens IP

–Videobutik på söder rånades

–Sex personer rånade i Tumba

–Skottlossning i Rinkeby

–Väpnat rån mot Vivo-butik i Tensta

2 juni:

–Provskjutning med pistol har ägt rum i Knutby för att rätten

ska kunna bedöma rimligheten i den åtalade pastorns påstående att han inte vaknade av skotten. (6 spalter på förstasidan, en helsida exklusive notisspalten inne i tidningen)

–Två dömda för dödsmisshandel

3 juni:

–Den så kallade älskarinnan i Knutby-målet begär 200 000 kr i skadestånd

–I utredningen om en 16-åring som häktats misstänkt för att planera massmord på en skola har utdrag ur den misstänktes dagbok blivit offentligt. (5 spalter)

–Man skottskadad i huvudet

-Husrannsakan genomförd hos högerextremist misstänkt för brott

–Polisbil voltade under biljakt

–Syster polisanmälde sin 16-årige bror för barnporrbrott

–Planerat värdetransportrån förhindrades

–MC kraschade under polisjakt (bild på MC:n)

–Brand anlagd i café/restaurang

4 juni:

–F d elitidrottsmän misstänkta för planerat värdetransportrån

–Nya förhandlingar i Knutby-målet (helsida exklusive notisspalten)

–Höga skadestånd utdömda för dubbelmord

–Telefonterror gav inte fängelsestraff

–Hand på låret inte sextrakasseri, beslut i länsrätt om att avstängning från studier ska hävas

–Rasande man slog munkar i kloster

–Våldtäkter på väg att klaras upp

–Tre häktade för dubbelmord

5 juni:

–Mera om det förhindrade värdetransportrånet (2 spalter på första sidan, en halv sida inne i tidningen)

–"Tennispappan" dömd till fängelse, slog sonen när denne förlorade matcher

–10 års fängelse för mord på exmake

–Fällande dom för dubbelmord överklagas

–Lärare åtalas för övergrepp

6 juni:

–Man i Lund allvarligt knivskuren

–Tvättstugemord leder till vård

–Upplopp på Hällby-anstalten, inga personskador

–Personal stoppade butiksrånare

–18-årig kvinna överfallen och våldtagen

–Slagsmål utbröt mellan höger- och vänsterextremister

–Man misshandlad med yxa

–Man rånad och svårt misshandlad

–Pojke knivhöggs i ryggen

7 juni:

–Tolv anhölls för våldsamt upplopp (första sidan)

–15-åringar stal vapen och bil

–Kvinna överlevde skott i bröstet

Denna jämförelse mellan 1974 och 2004 är alltså bara avsedd som illustration till det forskarna redan har visat – att journalister rapporterar om våld betydligt mer idag än för 30 år sedan. När man lägger dessa tidningssidor bredvid varandra slås man framförallt av några saker:

– Artiklarna 2004 är fler och större.

– Tonen i berättandet har förändrats. 1974 är den torrt redovisande och/eller har drag av lustig anekdot. Inlevelse i brottsoffer eller gärningsmän saknas helt. 2004 finns en starkare fokusering på våldet som hot mot oss alla. 1974 var det udda brott som rapporteras. Att bankrånet kom i tidningen den 5 juni berodde på det komiska faktum att rånaren åkte fast direkt – annars hade det sannolikt inte blivit någon notis. Våldet var något läsaren förväntades ha distans till, en perifer företeelse som visst kunde vara obehaglig men som bara i undantagsfall förtjänade vår uppmärksamhet eller vårt engagemang. Nyhetsvärdet för våldsbrott låg 1974 på ungefär samma nivå som nyhetsvärdet för trafikolyckor ligger 2004. Bara det allra grövsta eller konstigaste uppmärksammades. 2004 var våldsbrotten, av journalistiken att döma, en företeelse mitt ibland oss, en potentiell fysisk och psykisk katastrof som vi alla riskerar att drabbas av. "Här är det störst risk att våldtas" utbrister *Dagens Nyheter* den 20 juni 2004 som dagens toppnyhet, och förtecknar i en stor artikel alla anmälningar om "försök och fullbordade våldtäkter" i Storstockholm sommaren 2003. Sammanlagt är det 78 anmälningar. (Hur många som är försök respektive fullbordade våldtäkter preciseras inte.) I en artikel intill får 18-åriga Anna berätta om hur hon utsattes för vidrigast möjliga gruppvåldtäkt och hur svårt hon har att leva med minnena. (Påpekas bör väl här

att *Dagens Nyheter* har fel i sak. Överlägset störst risk att våldtas löper kvinnan i hemmet – det egna eller någon annans – där gärningsmannen är någon hon känner.)

– Uppgifter om brott 2004 publiceras på ett tidigare stadium. Själva anmälan räcker nu. Journalister väntar inte på att uppgifterna ska styrkas med teknisk eller annan bevisning. Åter bekräftas principen att uppgifter kan publiceras bara de är sanna i någon mening. Har personen X sagt att ett visst brott är begånget är det sant att X har sagt så. Huruvida X har rätt behöver inte bekräftas, i vart fall inte om det rör sig om en särskilt avskyvärd gärning.

Vissa typer av brott – främst sexuella övergrepp på barn, så kallat hedersrelaterat våld och våldtäkt – är numera störst som nyheter redan på polisanmälningsstadiet, det vill säga innan rättsväsendet eller någon journalist har börjat undersöka vad som egentligen inträffat.

"Kvinna våldtagen i trappuppgång" kan det stå i tidningen som ett resultat av nattreporterns obligatoriska rundringning till polisstationerna inom utgivningsområdet. I normalfallet får uppföljande artiklar baserade på mera kunskap om vad som egentligen hände mindre utrymme – när det alls blir några.

"Ännu ett hedersmord misstänks" slog *Dagens Nyheter* upp över sex spalter 2002-07-24. Förundersökning pågick, kunde man läsa i artikeln, och huruvida den 21-åriga flickan hade begått självmord eller mördats var fortfarande oklart. Artikeln bygger på uppgifter från poliser och åklagare – yrkesgrupper vilkas prestationer mäts genom antalet fällande domar. I rättsfall med stort publicitets- och symbolvärde läcker dess företrädare regelmässigt till nyhetsmedia, tack vare meddelarsskyddet, alla uppgifter som tycks graverande för den misstänkte. I Dagens Nyheters artikel får, vid sidan av de anonyma läckorna, en "hedersmordsexpert" på rikspolisstyrelsen berätta att "Arrangerade olyckor och självmord är vanliga sätt att begå ett hedersrelaterat mord". De flesta nyhetsmedier av betydelse slog upp historien på samma sätt som DN. Några månader senare lades förundersökningen ned. Några belägg för att det verkligen var ett mord fanns inte. Svenska Dagbladet tillämpar samma normer för nyhetsvärdering. "Polisen misstänker nytt hedersmord. Försvunnen kvinna kan ha bragts om livet av släktingar" är rubriken över en stor artikel 2003-12-15.

Särskilt påståenden om gruppvåldtäkter har visat sig oemotståndliga för nyhetsmedia. I ett antal fall har begreppen "våldtäkt" och "gruppvåldtäkt" använts genomgående i rapporteringen, från anmälningsdagen till dess förundersökningsledare eller domstol kommit fram till att något sådant brott inte har begåtts – eller i vart fall inte kunnat styrkas. Det som fem grabbar (två norrmän, tre svenskar) gjorde mot en

flicka på ett hotelrum på Cypern den 13 augusti 1999 kallades således "våldtäkt" och "gruppvåldtäkt" i rader av stort uppslagna svenska nyhetsrapporter. En cypriotisk domstol kategoriserade en vecka senare gärningen som (översatt till svenska) "sexuellt ofredande" och utdömde böter. Samma scenario – upphetsat rapporterande om en gruppvåldtäkt i Rissne utanför Stockholm som småningom visade sig vara något mindre allvarligt – upprepades en tid senare. Sådana nyhetsvågor, liksom de som förekommit om "misstänkta hedersmord", förekom inte 1974.

Att obekräftade uppgifter och spekulationer om våldsbrott publiceras i mycket större omfattning 2004 är i sig ett problem, det vill säga att man inte kollar historier innan man publicerar dem. Men bortsett från det – varför står det så mycket mera om brott och övergrepp i tidningen på 2000-talet? Närmast till hands ligger förstås förklaringen att så många fler våldsbrott begås numera. Formuleringar som "det ökande våldet" och "det allt grövre våldet" återfinns numera ständigt i tidningstexter, ytterst sällan med hänvisning till någon källa. Hur förhåller det sig egentligen?

Det är svårt att få fram tillförflitliga fakta i ämnet. Den enda typ av våldsbrott där vi har tillgång till mer exakta uppgifter är våld med dödlig utgång. Just det brottet kommer praktiskt taget alltid till myndigheternas kännedom och offret gör ingen egen bedömning av om det ska anmälas. Den så kallade dödsorsaksstatistiken publiceras i samarbete mellan Socialstyrelsen och Statistiska Centralbyrån och visar att detta det grövsta våldet inte har ökat över huvud taget sedan 1975. Det ligger stabilt runt 100 fall om året, trots folkökningen, och försöker man ändå urskilja en trend är det snarast en minskning sedan ett par toppar åren kring 1990.

Annan våldsbrottslighet är svår att mäta, men de flesta forskare i kriminologi tycks hålla för sannolikt att det skett en svag ökning under de senaste 30 åren. Att ökningen skulle vara dramatisk, motsvarande den ökande mängden journalistik om våldsbrott, finns det dock inget stöd för.

Tre typer av statistik brukar åberopas som grund för påståenden om våldsutvecklingen. Den första visar helt enkelt *polisanmälningar* om våldsbrott, där uppgången verkligen är dramatisk de senaste 30 åren. (Uppgifter hämtas lättast från Brottsförebyggande Rådet, BRÅ.) Den andra bygger på årliga enkäter där människor får svara på om de har utsatts för våld, och visar en högst måttlig ökning. (Uppgifter finns på nätet hos Statistiska Centralbyrån, www.scb.se.) Den tredje bygger på uppgifter från sjukvården om vilka skador patienter behandlas för och visar inte på någon ökning över huvud taget. (Se Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab. Årgång 92, nr 3, December 2005.)

Att bara räkna anmälningar om brott visar sig vid närmare betraktande leda fel. Det beror inte bara på att befolkningen ökar – med knappt 10 procent på 30 år vilket vid oförändrad våldsanvändning i samhället borde ge 10 procent fler anmälningar. Det finns viktigare faktorer än så.

Det som idag kallas misshandel har – åtminstone i sina mindre allvarliga former – alltid varit något tämligen vanligt, för att inte säga normalt. Först på 1960-talet blev det straffbart att aga barn i uppfostringssyfte. Våldtäkt inom äktenskapet blev förbjöds inte i lag förrän 1965. Föreställningarna om vad som är godtagbart i umgänget mellan människor har alltså i en långt utdragen process förskjutits i riktning mot mindre acceptans för våld. Denna i sig positiva utveckling innebär samtidigt att fler människor som utsätts för våld polisanmäler det.

Här handlar det inte bara om att utsatta kvinnor, barn och män möter större förståelse och får mera stöd, och därför vågar anmäla våld och övergrepp, utan om fackliga och politiska åtgärder. Anställda på daghem och skolor, inom socialtjänst och sjukvård uppmanas idag – i många situationer föreligger numera skyldighet enligt lag – att anmäla misstänkta fall till polis eller sociala myndigheter.

I början av 1990-talet beslöts att skolorna i Stockholm skulle polisanmäla elevers våld och hot i betydligt större utsträckning än de dittills gjort. Avsikten var att snabbare och effektivare markera för ungdomar som tar till våld att de gör fel. Det som hade varit ett slagsmål på skolgården – ett problem för lärare och annan skolpersonal att lösa – förvandlades plötsligt till misshandel och polisärende. Använde man bara statistiken som kunskapskälla såg det ut som om "skolvåldet" formligen exploderade vid denna tid. På samma sätt har poliser tidvis, som en följd av kollektiva beslut, valt att polisanmäla gripna för "våld mot tjänsteman" när de gjort motstånd. Plötsligt visar statistiken en kraftig ökning av antalet anmälda våldsbrott – utan att människors beteende i verkligheten har förändrats över huvud taget. Även rent praktiska omständigheter påverkar mängden anmäld våldsbrottslighet. Ju lättare det blir att göra en brottsanmälan – via telefon, fax eller e-post – desto större andel av den faktiska brottsligheten blir registrerad hos polisen.

Att antalet polisanmälningar om misshandel har nu tredubblats mellan 1975 och 2004 – från ungefär 22 000 till 65 000 – är alltså ett dåligt mått på den egentliga våldsutvecklingen. Samma sak gäller för våldtäkter, där antalet anmälningar också har tredubblats – från knappt 800 till ungefär 2 600 under samma period. (Själva termen "våldsbrott" finns ju inte i lagboken utan får sammanfatta en rad olika gärningar. Exakt vad som ska kallas "våld" är dock inte självklart. Den som fördjupar sig i statistiken

måste därför söka på specifika brott, flertalet hemmahörande i brottsbalkens tredje kapitel.)

Den andra källan till kunskap om våldet, de så kallade brottsofferundersökningar som Statistiska Centralbyrån genomför varje år, förefaller mer tillförlitlig. Sedan 1980 har människor mellan 16 och 84 år fått svara på om de under året har utsatts för 1) våld som resulterat i kroppsskada (om än liten, det räcker med blåmärke eller litet sår), eller 2) våld utan kroppsskada. Den statistik som när detta skrivs finns tillgänglig på nätet sträcker sig till 2004 och uttrycks i procent av befolkningen, det vill säga man har kompenserat för folkökningen. Ett mått av osäkerhet finns naturligtvis även kring dessa siffror, men det är rimligen den metod som för oss hyggligt nära sanningen.

Utvecklingen över hela perioden visar en svag ökning. SCB redovisar i tvåårsintervaller.

Enkätsvar om hur många som har utsatts för våld. Andel av befolkningen, uttryckt i procent:

	Våld med kroppsskada %	Våld med eller utan kroppsskada %
1980–81	1,9	2,8
1982–83	2,1	3,2
1984–85	1,6	2,6
1986–87	1,6	2,5
1988–89	1,7	2,5
1990–91	2,4	3,6
1992–93	2,1	3,5
1994–95	2,6	3,9
1996–97	2,2	3,4
1998–99	2,5	3,8
2000–01	2,7	3,9
2002–03	2,5	4,0
2004	2,4	3,7

Slutligen måste påpekas, vilket sällan sker i nyhetsrapportering om våldet i samhället, att risken att utsättas för brott är starkt kopplad till vilka miljöer man väljer att vistas i. Formuleringarna om "det ökande våldet" eller "det allt brutalare våldet" ger intryck av

att vi alla numera löper större risk att misshandlas oavsett hur och var vi lever. Så är det alltså inte. Det finns högriskmiljöer, och de förändras över tid.

Den som rör sig på/mellan storstädernas krogar på sena kvällar och nätter löper en avsevärt förhöjd risk. Statistiken från Folkhälsoinstitutet visar inte bara att alkoholkonsumtionen i Sverige har ökat – det är väl belagt att ökad alkoholkonsumtion leder till en ökning i våldsbrottsligheten – utan också att antalet krogar som har beviljats utskänkningstillstånd har tredubblats i landet de senaste 20 åren. Betydligt fler berusade människor rör sig nu utomhus i stadskärnorna på kvällar och nätter. Delvis är de farligare miljöerna alltså skapade medvetet, av politiska beslutsfattare.

En person som väljer att ofta dra runt i gäng med skränande fotbollssupportrar löper också hög risk att utsättas för våld. På 1980-talet kunde man inte göra det. Fotbollshuliganer var ännu inte uppfunna i Sverige. Denna högriskmiljö är inte politiskt beslutad.

Avsikten med påpekanden som dessa är inte att skyla över det faktum att den sammanlagda mängden våld har ökat något, utan att det har uppstått – delvis därför att det har beslutats politiskt – miljöer i vilka människor är mer benägna att ta till våld än de är på andra platser och i andra sammanhang. Accepterar vi högre konsumtion av alkohol och andra droger så accepterar vi samtidigt en höjd våldsnivå.

Att nyheter så ofta handlar om våldsbrott har sannolikt flera förklaringar. Att våldsbrotten har blivit något fler, främst som ett resultat av ökande alkoholkonsumtion, kan ha betydelse. För den som har erfarenhet av nyhetsarbete framstår dock en annan faktor som viktigare. Nyhetsmedia har ett outtömligt behov av spektakulära och/eller känslomässigt engagerande berättelser. De finns bara lätt tillgängliga inom en samhällssektor – hos rättsväsendet i allmänhet och hos polisen i synnerhet. Journalister skulle lika gärna slå upp andra sorters nyheter, så länge de är spektakulära och låter sig beskrivas enkelt, men sådana är svåra att producera utan kvalificerad research. Den har journalister inte tid med. Polisen däremot, gör researcharbetet i tjänsten och delar gärna med sig av resultatet till journalister.

Samarbetet mellan de båda yrkeskårerna är helt naturligt. Polisen vill skapa opinion för att få större resurser och journalisterna behöver dramatik. När Carin Götblad, länspolismästare i Stockholm, skriver en artikel på *DN Debatt* 2005-06-07 börjar hon med att konstatera att den icke våldsrelaterade vardagsbrottsligheten – bostadsinbrott, bilstöld, inbrott i bil – har minskat rejält sedan 1990. Här är överensstämmelsen mellan antalet anmälda brott och faktiskt begångna brott hygglig eftersom de drabbade måste polisanmäla för att få ersättning från försäkringsbolaget,

konstaterar Götblad. När det gäller den anmälda våldsbrottsligheten sker däremot en ökning, vilket är ett av flera skäl till att hon mot slutet av artikeln hyser "stora förhoppningar om att Stockholm ska tillföras fler poliser".

Götblad är hederlig nog att erkänna att man inte kan dra några säkra slutsatser av en ökning i antalet anmälda våldsbrott. (I citatet nedan räknar hon anmälda brott per 100 000 invånare.)

> "Forskarna är inte helt överens om all ökning beror på att drabbade i högre grad polisanmäler eller om det dessutom skett en faktisk ökning. Men för vissa typer av våldsbrott har det onekligen skett en ökning.
> **Statistiken visar att antalet anmälda våldsbrott år 1975 var 514 och till 1990 hade ökat till 1 042, det vill säga en ökning med 100 procent.**
> **Från 1990 ökade antalet anmälda våldsbrott med ytterligare 291, alltså till 1 333. Det är en ökning med 28 procent."** (fetstilen i original)

Götblad skriver alltså att hon inte vet om den sammanlagda, faktiskt våldsbrottsligheten har ökat i Stockholm de senaste 30 åren. När redigeraren på normalt DN-Debatt-maner förfalskar ett citat för att sammanfatta Götblads budskap blir det nu en ren lögn:

> "Våldsbrotten har ökat
> dramatiskt i Stockholm"

Vid de sällsynta tillfällen då en ledande företrädare för nyhetsfabriken tvingas (i muntliga debatter – skriver gör de aldrig) bemöta kritiken för att journalistiken är fixerad vid våld och ständigt vilseleder om problemets omfattning brukar svaren gå ut på att 1) människor är bevisligen rädda för att utsättas för våld och vill ha offentlighetens ljus på problemet, samt att 2) våldet måste för begriplighetens skull skildras som enskilda fall, inte som statistik. "Våldsbrotten har ökat med 0,4 procent" säger läsaren ytterst lite, men berättelsen om Oscar, 17, som har sparkats i huvudet och fått men för livet klargör vad det egentligen handlar om.

Det är argument värda en närmare analys. Vad beträffar 1) framstår det som uppenbart att det är just nyhetsmedias ständiga, upphetsade rapportering om våldshandlingar som är den främsta orsaken till människors ökade rädsla – inte någon kunskap om faktiska risker. Det behov av journalistik om våld som nyhetsmedia nu tillfredsställer är således skapat av nyhetsmedia. Vad beträffar påståendet 2) att syftet med engagerade skildringar av enskilda våldshandlingar skulle vara att ge allmänheten en bättre bild av samhällsproblemet är det helt enkelt inte sant. I 19 fall av 20 beskrivs våldshandlingar utan några ambitioner att sätta in dem i något sammanhang, de utgör

nyheter i sig själva, och i det 20:e fallet används våldsskildringar för att illustrera påståenden om att våldet ökar. Själva nyheten består då i att det kommit färska (men som vi sett notoriskt opålitliga) uppgifter om våldsbrottslighetens utveckling, eller att någon polisman eller anställd vid akutmottagningen på ett sjukhus anser sig veta att våldet ökar. I en normal dagstidning går det säkert 1 000 nyheter om brott på varje försök att reda ut för nyhetskonsumenterna vad man egentligen kan säga, med stöd i seriös forskning, om våldsutvecklingen.

Förvisso är det ett gammalt berättartekniskt grepp att skildra större skeenden med hjälp av små, till exempel att skildra en större samhällsförändring genom att berätta om en individ. En miljon döda i en etiopisk svältkatastrof är en statistisk uppgift. Berättelsen om Said, 5 år, som under sex månaders fruktansvärda umbäranden har förlorat först pappa, sedan det ena syskonet efter det andra och till sist även mamma, är ett gripande och därför slagkraftigare sätt att skildra katastrofens innebörd och omfattning.

Det som fortfarande för ett par decennier sedan var just en berättarteknisk metod – att skildra det stora genom det lilla, att göra svältkatastrofen begriplig genom att skildra en svältande – är idag vanligtvis ett rent säljknep.

Numera är de flesta gripande berättelser som journalister snubblar över prioriterat stoff, oavsett om de illustrerar ett större skeende eller inte. De säljer ju. När *Dagens Nyheter* 2003-12-18 över sex spalter rapporterade "Ingen vill hjälpa flicka andas i sömnen" var det en historia som uppmärksammades i alla rikstäckande nyhetsmedier. En tioårig flicka i Umeå som lider av den ovanliga sjukdomen Ondines syndrom – hon slutar andas när hon somnar och måste därför sova i respirator – hamnade i en strid mellan myndigheter. Eftersom ansiktsmasken kunde glida av om flickan rörde sig i sömnen måste hon ha en person vid sängen hela natten. Landstinget ansåg att kommunen borde betala, och kommunen hävdade att det var landstingets sak. Efter några dagars ståhej i olika tidningar och nyhetssändningar löstes frågan. Den illustrerade ingenting, såvitt framgick av den journalistiska rapporteringen, men den lockade till läsning.

Att "Man biter hund" är en mer säljande nyhet än att "Hund biter man" är allom bekant. Den amerikanska allmänhetens intresse för O J Simpsons rättegång framstod som absurt ur svensk synvinkel, men det dröjde inte länge förrän rättegången mot en dittills okänd pingstpastor i Knutby kunde exploateras lika effektivt i Sverige. Det journalistiska intresset för dessa udda händelser eller företeelser är skadligt på två sätt. Det mindre problemet är själva prioriteringen – att redaktionerna ständigt lägger ned tid

och möda på research i "man biter hund"-ämnen när resurserna för undersökningar i viktiga frågor redan är så små. Det större problemet är att fascinationen för det udda och bisarra ofta har sina rötter i fördomar och i praktiken bekräftar och befäster sådana.

Att de enda nyheterna om pingstkyrkan handlar om en mordmisstänkt pastor gör nog inte så stor skada – de flesta svenskar vet genom andra kanaler ungefär vad frikyrkan sysslar med och står för. Trots journalisters ihärdiga försök att skildra pingstkyrkan som en "sekt" – ett begrepp som numera förknippas med allehanda ruskigheter från hjärntvätt till ritualmord – lär det inte lyckas. Att de enda nyheterna om katolska kyrkan handlar om prästers pedofila övergrepp är kanske inte heller så farligt. Tillräckligt många svenskar reser i katolska länder för att ha en egen bild av katoliker. Med muslimerna är det värre, eftersom nyheter här är den helt dominerande kunskapskällan.

I decennier har rapporteringen om muslimer handlat, med ytterst få undantag, om deras våldshandlingar. Journalistikprofessorn Håkan Hvitfelt är en av dem som kartlagt hur det ser ut. (För en sammanfattning, se "Den muslimska faran. Om mediebilden av islam." i Brune, 1998.) En annan undersökning i ämnet presenterades i *Pressens Tidning* 3/99 och sammanfattades: "Krig, terrorism och förföljelse av oliktänkande – det är mediernas bild av islam. 85 procent av TV-nyheternas inslag om islam skildrar våld i någon form."

Att den majoritet av världens befolkning som lever i fattigdom vanligen också lever under förtryck är lätt att ta reda på för den som söker kunskap, och att detta förtryck ytterligt sällan uppmärksammas vet varje tidningsläsare och TV-tittare. Det saknar nyhetsvärde, kan inte säljas, men i undantagen från regeln finns ett mönster. När en mulla på den nigerianska landsbygden dömer en kvinna att – med en synnerligen ovanlig tillämpning av muslimernas sharia-lagar – stenas till döds har plötsligt ett förtryck värt uppmärksamhet uppstått. Historien om den 31-åriga Amina Lawal, som dömdes till lagens strängaste straff för att ha fött ett barn utom äktenskapet, gick genom västvärldens, inklusive Sverige, tidningar på sommaren och hösten 2003. Oprah Winfrey engagerade sig starkt i saken. Det slutade med att dödsstraffet upphävdes. Dessa historier om enstaka utslag av muslimskt barbari återkommer närmast regelbundet i svenska nyhetsmedier, som hämtar dem ur den ström av uppseendeväckande stoff om världen som de västägda nyhetsbyråerna producerar.

Spektakulärt våld som har sina rötter i föreställningar som är oss obegripliga, gärna men inte nödvändigtvis från den muslimska världen, säljer som smör. Fadime Sahindal mördades 2002 av sin far. Upprördheten svallade över helsidor i de stora tidningarna, från ledare över kulturartiklar till nyhetsrapportering och insändare. Vreden

över brottet och medkänslan med offret – liksom med andra flickor och kvinnor som lever under samma sorts hot som Fadime – var stark och levande. Ett av flera tänkbara mått på nyhetsvärdet är antalet tidningsartiklar. I en studie av hur händelsen behandlades i massmedier räknade Eva Reimers till 79 artiklar i *Dagens Nyheter* och 91 i *Aftonbladet* enbart under den första månaden efter mordet. (Se boken "Olikhetens paradigm" från 2005.) När Dagens Nyheter i en bilaga 2002-12-31 skulle sammanfatta nyhetsåret bestod hela första sidan av en bild på Fadime.

Trycket i upprördheten var så starkt att ettårsdagen av mordet 2003-01-21 blev huvudnyhet i sig, med stora bilder på de rikstäckande tidningarnas förstasidor. Statsminister Göran Persson skrev själv om Fadime i *Aftonbladet*. Den barnsligt enkla fråga som ingen ställde var naturligtvis varför just detta mord ansågs så mycket viktigare eller mer upprörande än alla andra?

Att en förälder tar livet av sitt barn är tyvärr inte unikt. Mäns "behov" av att kontrollera "sina" kvinnor ligger bakom åtskilligt våld även bland svenskar. Enligt en forskningsrapport från BRÅ – Dödligt våld mot kvinnor i nära relationer, *BRÅ-rapport* 2001:11 – dödades under 1990-talet i genomsnitt 16 kvinnor per år av sin make, sambo eller pojkvän. Andelen alkoholpåverkade gärningsmän är visserligen ovanligt låg i denna kategori våldsbrott, men ändå 44 procent. BRÅ-statistiken är inte konstruerad för en sådan jämförelse, men påstår man att det för varje "Fadime-fall" finns åtta kvinnor ihjälslagna av svenskfödda män på fyllan så överdriver man inte.

Varför är fyllemord notisstoff – eller som mest en tvåspaltare i lokaltidningen – medan Fadimes död chockar nationen? Varför är vår medkänsla så selektiv? Svaret ligger i öppen dag. Massmedier och publik lever i symbios. Det som på ytan framstår som en rak, opartisk nyhetsförmedling är ofta ett socialt spel vars huvudsyfte inte är att fastställa sanningar utan att vårda goda relationer. Svenska nyhetskonsumenter, liksom alla andra, söker visserligen kunskap om det viktiga som händer men vill också ha sin självkänsla stärkt. Den spontana och självklara empatin med flickor som Fadime bekräftar oss som moderna, förnuftiga och civiliserade. Inte konstigt att kommersiella nyhetsmedier exploaterar detta behov maximalt. Journalisten står, heter det i högtidstalen, på den svages sida. I Fadime-fallet pekade journalisterna med ett finger darrande av återhållen vrede ut det onda och förvridna – det främmande! – i vårt annars anständiga folkhem. I en dialektisk process mellan journalister och publik upprätthåller båda illusionen om sin egen svenska förträfflighet.

Onda gärningar fascinerar och engagerar, men bara när ondskan är oss verkligt obegriplig. Att det förekommer att svenska män också slår ihjäl sina kvinnor vet vi,

egentligen. Vi vill bara inte hålla upp vårt eget barbari i ljuset. En tidning som konsekvent – inte bara punktvis eller i förbigående – och med indignation beskrev avigsidorna med vår alkholindränkta kultur skulle framstå som absurd. (De flesta av oss har ju kul med alkohol. Att vissa inte kan hantera spriten är väl deras problem?) Tråkmånsar från nykterhetsrörelsen skulle kanske prenumerera på en sådan tidning, inga andra.

Rasism är alltså inte förklaringen till att vi tuggar fradga över just svartskallens mord, även om jordmånen för den sortens idéer naturligtvis förbättras med rapportering av Fadime-typ. Etnocentrism är ordet. Avigsidor med främmande kulturer – barnarbete, kvinnoförtryck, könsstympning, religiös fanatism och våldsutbrott av alla slag – det vill vi höra mycket om. Rysa och förfasa oss. Det kontrasterar så skönt mot oss själva, mot oss som är goda och civiliserade.

Slutsatsen är att Fadimes far borde ha bytt sin förlegade, kurdiska föreställningsvärld mot en modern svensk när han flyttade hit. Då hade han sluppit demoniseras. Han skulle ha bytt Sahindal mot Johansson. När han sedan fann situationen outhärdlig skulle han ha börjat supa, det hade vi ju förstått. Om han *då* i desperation och förtvivlan, en Johansson med 3 promille, hade slagit ihjäl sin dotter hade han visserligen åkt in – men ingen hade brytt sig. Åtminstone ingen journalist.

Nyhets- och samhällsjournalistikens selektiva medkänsla, detta engagemang som är noggrant utvalt och odlat för att sälja tidningar och sändningar, illustrerar kanske tydligare än något annat hur det går snett med en kommersiellt bestämd journalistik. Cynismen i denna procedur (att välja och välja bort föremål för engagemang) är uppenbar för varje iakttagare som har någon distans till nyhetsfabrikens verksamhet. Jag måste åter instämma med Arnold Ljungdal: "Till och med likgiltighet inför orättvisan kan till nöds förlåtas. Men jag har svårt att fördra stanken av en lukrativ moralisk indignation."

Att man inte får ha fördomar mot muslimer påpekas farbroderligt, gång på gång, på tidningarnas ledarplats. I nyhets- och featureartiklar har, särskilt efter 11 september, otaliga muslimer fått förklara sig vara motståndare till massmord på oskyldiga. Journalisten Ira Mallik skriver i en kolumn i journalistförbundets tidning:

> "Många journalister skulle säga att det har ett nyhetsvärde att berätta om islam och dess utövare. Jepp, indeed. Men handen på hjärtat... Efter alla dessa spaltmeter där snälla muslimer förnekat att de är terrorister, hedersmördare, slöjfanatiker eller gillar bin Ladin, där de tvingas definiera sig själva i förhållande till en grundläggande negativ bild – vad har du då lärt dig om islam?

> Tänk efter, som individ eller journalist-svensk. Vet du något om hur ett muslimskt bröllop går till? Vet du vad halal är? Vet du hur sekulära muslimer förhåller sig till religion? Nämn en annan högtid än Rahmadan." (Journalisten 2002-10-29)

Fördomar fördöms på ledarsidorna men får så mycket effektivare näring på nyhetsplats. Medieforskaren Ylva Brune granskar i sin avhandling "*Nyheter från gränsen*" hur nyhetsrapporteringen delar upp i "dom" (invandrare) och "vi" (svenskar). I en intervju i tidningen Journalisten sammanfattar hon hur mönstret ser ut:

> "– Att 'vi' beskriver, 'dom' blir beskrivna och att ett jämlikt förhållande utesluts. Att relationen ska bygga på skillnader och möjligen även konflikt. Att de egenskaper som tillskrivs 'dom' är oönskade hos 'oss' och därför utgör hot. Vi är moderna – dom är traditionella. Vi är jämställda – dom är förtryckande." (Journalisten 2004-06-02)

Att rapporteringen ska skilja "oss" svenskar från "de andra" är så grundligt internaliserad i journalistkåren, en så given norm att nyhetsurval och formuleringar liksom rinner fram av sig själva. Att nyfödda barn överges på sjukhus eller hos sociala myndigheter av mödrar (eller möjligen fäder) som inte kan eller vill ta ansvar för dem är ovanligt i Sverige, men det händer och brukar inte behandlas som en nyhet. Först när ett barn överges i en *moské* blir det nyhet. (Flertalet rikstäckande medier uppmärksammade den 2006-03-10.)

Det är naturligtvis inte journalistiken som har skapat främlingsrädslan och fördomarna. Att vår del av världen är den civiliserade, att vår kultur är värdefull, djup och sofistikerad medan infödingarnas är primitiv, att vi vet bättre än svartingar, araber och indianer vad som är bra för dem – det är föreställningar med flera hundra år på nacken. De började inte utmanas på allvar förrän vid mitten av 1900-talet. Problemet är att det visat sig lönsamt för nyhetsfabriken att exploatera dem.

5. Ordval.

"Sexköpsdomare kan ha lagt ner sexmål" är en rubrik i *Aftonbladets* nätupplaga 2004-09-22. En domare som själv dömts för brott mot sexköpslagen har beslutat lägga ned ett mål mot en annan sexköpare. Det kan förstås ha varit fel, men det har *Aftonbladet* inte tid eller tålamod att ta reda på. Kolla aldrig en bra grej, den kanske spricker. Att X "misstänks" för hemska brott är lika mycket en nyhet som att X faktiskt har begått dem.

Som påpekats i tidigare avsnitt publiceras nu mycket som kan vara sant men inte behöver vara det. Påståenden om brott vidarebefordras närmast med självklarhet om brottet är särskilt upprörande eller historien uppseendeväckande på annat sätt, men hittar journalisten ingen som gör "säljande" påståenden blir alternativet att göra dem själv – med en gardering. Det lilla ordet "kan" i en nyhet signalerar ofta att journalisten egentligen inte alls vet vad som är sant men skriver "nyheten" ändå. Kvällstidningsrubrikerna som ropar ut att det till synes harmlösa kan vara farligt är numera vardagsmat: "Svullen mage kan vara svamp", "Halsbränna kan ge cancer", Huvudvärk kan vara ett tecken på stroke″. Exemplen är hämtade från ett reportage i *Journalisten* 2005-08-16.

Kan-varianterna är många. Flera nyhetsvågor har sedan 2001 handlat om flickor som "riskerar" att könsstympas i Sverige. Belägg för att könsstympning verkligen förekommer saknas – tvärtom tyder de seriösa studier som gjorts på att människor som kommer till Sverige från länder där sådana övergrepp förekommer inte tar med sig sedvänjan hit. Eftersom indignationspotentialen är så stor (barn som stympas) och budskapet känslomässigt passar oss så väl (*dom andra* gör det, inte *vi svenskar*) fungerar även de mest substanslösa spekulationer som nyhetsstoff. *Dagens Nyheter* lyckas i december 2005 hitta ytterligare en anledning att krama indignation ur företeelsen: "Religiösa ledare enas mot könsstympning" är den rubrik som toppar förstasidan 2005-12-09. Att ett antal ledare för religiösa samfund i Sverige tar ställning mot något som av allt att döma inte förekommer här blir dagens viktigaste nyhet.

Rubrikordet "kan" legitimerar i praktiken publicering av vilka spekulationer eller icke-nyheter som helst. "636 stockholmare kan bli tungt kriminella" är *Svenska Dagbladets* förvånansvärt exakta uppgift 2005-05-17. Av texten framgår att en tjänsteman på länskriminalen i Stockholm har upprättat en lista över ungdomar som i unga år har figurerat som misstänkta i brottsutredningar. Listan har 636 namn. Ingenting har hänt, ingen ny kunskap har genererats, och varken polisen eller journalisten en aning om hur många stockholmare som blir tungt kriminella i framtiden. Allt som kan skrivas om den förfärliga brottslighet som hela tiden hotar läsarna är dock värt publicering, nyhet eller inte nyhet.

Kan-journalistiken är samtidigt en effekt av den kostnadspress som alla redaktioner utsätts för. Att ta reda på om uppgiften X är sann kräver ofta arbetstid av journalisterna, det vill säga det kostar pengar, medan en artikel på temat *″X kan vara sann″* bara tar några minuter att svänga ihop.

Det lilla ordet "kan" har alltså många synonymer. Påståenden om att någon som aldrig kommer att kräva dementier "planerar" att utföra onda handlingar bör också mottas med största skepsis. "Två män planerar att kidnappa Madeleine" i *Expressen* 2002-12-10 kan vara sant men behöver inte vara det. Tidningen har fått tips från polisen som i sin tur har fått tips från okänt håll om "en konkret öststatsrelaterad hotbild riktad mot den 20-åriga prinsessan." *Expressen* vet i stort sett ingenting. "Enligt vad Expressen erfar ska identiteterna på två av gruppens medlemmar eventuellt vara känd av polisen." De icke-identifierade brottslingarna från öst kommer inte att kräva rättelse. Poliser kommer naturligtvis aldrig att protestera mot tidningsartiklar, sanna eller osanna, som berättar att de sköter sitt jobb. Publiceringen är riskfri alldeles oberoende av sanningshalt.

En annan signal om okunskap är det också när nyheter formuleras som frågor. "Var det på den här skogsvägen som Marie mötte sin mördare?" kan rubriken vara (över en bild på en tom vägstump) när den utsände reportern måste skriva en text om det uppmärksammade mordet trots att han/hon inte har lyckats få fram ett dyft mera information i saken sedan föregående artikel skrevs. Ytterligare andra signaler om okunskap är att uppgifter saknar källhänvisningar eller att de är intill meningslöshet vaga med formuleringar som "enligt uppgift" eller "enligt en uppgiftslämnare". Låter journalisten en källa till intressanta upplysningar vara anonym kan det naturligtvis bero på att någon med verklig kunskap har velat utnyttja sin rätt till meddelarskydd, men vanligare är att "upplysningarna" är gissningar som ingen vill stå för offentligt.

Att man inom journalistiken självklart väljer de slagkraftigaste och mest drastiska uttrycken har redan påpekats. Tendensen att "skruva upp" motsättningar och tonlägen för att om möjligt överrösta alla andra som pockar på människors uppmärksamhet är ett vilseledande i sig. Om A till en journalist säger något kritiskt om B kan A i tidningen få läsa att han/hon "rasar" eller "går till attack". Den som är ledsen är "förtvivlad". Den som är orolig är "skräckslagen". När tullen hittar knark kan det kallas ett "rekord-beslag" om det så bara är veckans största.

Under rubriken "ordval" kanske också bör påpekas att den politiska och sociala kampen i hög grad handlar om att prägla den allmänna debatten med rätt ord och att det då inte är fråga om ljugande i denna boks mening. Ord bär laddning, det vill säga budskap. Ord som "avundsjuka" och "rättvisesträvan" kan betyda detsamma men har helt olika laddning. Ska arbetsrätten "bli flexibel" eller "urholkas"? Om mina ord uppfattas som normala/neutrala – så att till exempel journalister kan använda dem utan

att anklagas för partiskhet – så har jag i praktiken vunnit ett slag i det ideologiska kriget. (Se bl a Thurén 1995.)

Särskilt om vinkling

Att vinkla är inte att ljuga. Varje föremål eller företeelse som betraktas måste betraktas ur *någon* vinkel, om den ska betraktas alls. (En annan sak är att man som journalist ofta har anledning att växla mellan olika perspektiv i samma reportage, att skildra något ur två eller tre olika vinklar för att klargöra till exempel hur en konflikt ser ut i olika människors ögon.) Den ovinklade artikeln finns inte.

Föreställningen att journalistik kan vara ovinklad har sannolikt uppkommit därför i att vi så ofta är överens i värdefrågor. Om flygplanet har störtat vill vi alla veta samma saker: Hur många omkom? Vad berodde det på? Vad gör man för att det inte ska hända igen? Med självklarhet söker alla journalister svar på samma frågor. Vi är överens om vinkeln, men rapporteringen är inte "ovinklad".

Att välja vinkel är många gånger detsamma som att bedöma nyhetsvärdet. Om ministern X har gjort ett uttalande som är kontroversiellt eller kan tolkas så – till exempel som om han/hon vore motståndare till jämlikhet, homosexuella eller abort – så måste redaktionen bestämma sig för om indignationsvinkeln håller. Håller inte vinkeln så finns ingen nyhet. När finansminister Pär Nuder på hösten 2004 i en mening i ett långt tal kallade den snabbt ökande gruppen pensionärer för "köttberg" valde nyhetsmedia indignationsvinkeln. Den höll, men det var inte alldeles givet. När Nuder hävdade att han bara ville använda ett mustigt språk ansågs det vara en dålig ursäkt, men en i nyhetsmedia populärare politiker kunde mycket väl ha sluppit kritik.

Även om vinklande i sig är nödvändigt måste påpekas att ett ensidigt vinklande, när det behövs flera perspektiv, försvårar ett förnuftigt politiskt handlande. Inte minst gäller det inom samhällsjournalistiken, vilket delvis har berörts i avsnittet om demonisering av personer eller grupper. I journalistik om brott används vanligen indignationsvinkeln (den oskyldige X har utsatts för något otäckt eller kränkande) som från moraliska utgångspunkter är lätt försvarad. Läsarnas sympati brukar naturligtvis ligga hos offren för brott, antingen de är fysiskt misshandlade eller lurade på pengar. Den vinkeln är också enklast för journalister att använda, eftersom den "goda sidan" – brottsoffren eller polisen eller båda – oftast uttalar sig. Brottslingen däremot, är antingen på fri fot eller gripen av polisen och hur det än förhåller får journalisten inte tala med honom. Nyheterna handlar därför vanligen om onda handlingar lyfta ur sitt

sammanhang, om brottslingar som saknar ansikte, personlighet och bakgrund. De är inget annat än sina onda handlingar.

Olika vinkelval spelar på olika behov hos journalistikenså kalladeonsumenter. Om den som förlorade slagsmålet var den som provocerade fram det har busen redan fått vad han förtjänade. I en sådan historia finns ingen upprördhetspotential. Om busen däremot vinner slagsmålet rör det sig om misshandel av allvarligt slag. Då är indignationsvinkeln närmast självklar. I det tredje fallet, som är mycket vanligt eftersom man i nyhetsarbetet sällan hinner göra några efterforskningar över huvud taget, vet man inte vem som började slagsmålet. Man skriver då bara att "en man misshandlades på Stora Torget igår kväll". Så länge inte mer information än så presenteras hamnar sympatierna automatiskt hos den misshandlade – man kan säga att konsumenterna själva väljer indignationsvinkeln. Den spelar på människors rädsla för våld och deras längtan efter rättvisa, antingen det formuleras som "hämnd" eller "straff".

Brott måste naturligtvis många gånger skildras ur offrets perspektiv, men att ensidigt välja den vinkeln är uppenbart olämpligt. Man borde också återkommande välja att skildra den som slår eller den som luras så att beteenden och sammanhang blir begripliga. Det handlar inte om att ursäkta illgärningar utan att förstå dem. Bara med kunskaper om hur människor som begår onda handlingar tänker och fungerar – och varför – kan medborgarna på ett intelligent sätt arbeta för ett samhälle där färre människor blir brottslingar. Ju mer journalisterna väljer den billiga och snabbtillverkade indignationsvinkeln på brott, desto mindre kunskap förmedlar de till publiken om det egna samhällets sociala problem – och vad man kan göra åt dem.

Mot en ondska som är ansiktslös och obegriplig kan man ju inte göra mer än skydda sig. Mot privat våld kan man kräva samhälleligt motvåld, det vill säga hårdare polisiära tag. Mot tjuvar kan man skydda sig med större lås, övervakningskameror och fler väktare. Flera trender i samhället tyder också på att brottslighet alltmer uppfattas som ett säkerhetsproblem och allt mindre som ett socialt misslyckande, det vill säga ett politiskt problem. Fängelsestraffen har blivit längre och övervakningskamerorna har blivit fler på både privat och offentlig plats. Lås-, larm- och säkerhetsföretagen blomstrar. Ännu byggs i Sverige inga så kallade *gated communities*, - hela bostadsområden för välbeställda människor där murar och taggtråd håller obehöriga borta och där vakter noga kontrollerar vem som passerar in och ut, men det ligger i farans riktning. Skulle utvecklingen nå dithän är det naturligtvis inte bara journalistikens fel, men den är en bidragande orsak.

Eftersom det fordras ett tidsödande arbete är det alltid dyrt att ta fram kvalificerad kunskap om de svåra samhällsproblemen, och med den kostnadspress som präglar medieföretag i hård konkurrens är det bara billiga kunskapsprodukter som journalistiken kan förmedla. Valet av vinkel är alltså i dubbel mening en ekonomisk fråga. Man måste tillverka en maximalt säljbar journalistisk produkt, det vill säga välja en vinkel som verkligen upprör eller verkligen roar, och man måste tillverka den till lägsta möjliga kostnad.

Vinkling och sensationslystnad

Om man definierar "sensation" som att något inträffar som människor behöver veta så mycket som möjligt om så fort som möjligt, är journalister naturligtvis sensationslystna. Med sensationen får de människors uppmärksamhet och känslan av att göra något viktigt. Sensationslystnad utesluter dock inte journalistisk integritet.

Vad som är sensationellt och *varför* är inte givet. Mången händelse är sensationell endast för den okunnige. Våldsutbrott eller övergrepp mot människor i avlägsna länder är sällan överraskningar för dem som med något intresse följer utvecklingen där. Svenska journalister kan med tårögd indignation skildra hur kedjade åttaåringar tvingaså kalladenyta mattor i Pakistan – det är en vinkel – men man kan också välja att med utgångspunkt från dessa åttaåringarnas tillvaro beskriva den grymt orättvisa världsordning som tvingar fram – för familjers överlevnad – barnarbete i hela tredje världen. Det är en annan vinkel. Den första har sina uppenbara fördelar ur kommersiell synpunkt. Journalisten kan fokusera helt på den indignationsalstrande berättelsen om plågade barn, särskilt tacksamt i TV, och slipper svårigheterna med att själv förstå och beskriva en ekonomisk världsordning. Varje "ekonomisk ordning" måste beskrivas med siffror och statistiska tabeller – särskilt svårt i TV.

Därtill kommer den kulturella faktorn. Berättelsen om de fastkedjade åttaåringarna bekräftar indirekt människor i den rika världen som förnuftiga och humana. ("Sådant skulle aldrig tillåtas här!") Sätter man in den i ett sammanhang av storpolitiskt maktspel och globala orättvisor grumlas den rena, för att inte säga heliga indignation människor annarså kalladeunde känna. Det är ju vi i de rika länderna som i praktiken dikterar ekonomiska villkor för de fattiga länderna. Väljer redaktionerna med konsekvens den enkla, indignationsdrivande vinkeln på förhållanden i tredje världen blir helhetsintrycket naturligtvis missvisande. Så är fallet idag. Nyheterna från fattiga

länder handlar anmärkningsvärt ofta om grymheter, religiös fanatism eller konstiga företeelser över huvud taget.

Som prenumerant på *Svenska Dagbladet* får man sällan veta något om vad som händer i det väldiga Indien. Den 25 januari 2001 domineras dock tidningens förstasida, färgbild över fyra spalter, av en bild på nakna indiska män med långa störar i händerna. (Man ser dem snett bakifrån, annars hade bilden av anständighetsskäl varit omöjlig.) Rubriken är "Renade efter det heliga badet" och den korta texten berättar bara att bilden tagits i staden Allahabad och att sammanlagt 70 miljoner hinduer de senaste veckorna har tagit rituella bad i Ganges. Konstighetsvinkeln på Indien alltså.

Den 11 februari 2003 har Svenska Dagbladet för ovanlighets skull en längre artikel om Indien. Den handlar om en tidvis blodig konflikt i Nagaland, ett mindre bergsområde vid gränsen mot Burma, som äntligen tycks gå mot sitt slut. Texten illustreras med samma nakna indiska rumpor. Denna gång är bilden ännu större, uppdragen över halva sidan. Allahabad ligger ungefär 140 mil från Nagaland och männen på bilden saknar varje samband med konflikten.

Hur skulle det se ut i Indiens motsvarighet till *Svenska Dagbladet* om tidningen "bevakade" Sverige på samma sätt? Bäst nyheter och bildmaterial skulle man sannolikt få från midsommarfirandet. Bilder på vuxna som först gör rituella hopp runt en trästång (små grodorna) och sedan ligger i drivor i gräset, drogade till medvetslöshet med alkohol, kunde bekräfta indiers föreställningar om nordeuropéer som primitiva och allmänt obegripliga. Samma bilder kunde sedan användas vid nyhetsrapportering om det svenska riksdagsvalet.

En intressant – och allvarligare – demonstration av hur främmande nyhetsfabriker kan fungera när deras sökljus fastnar på något i vår del av världen fick vi i februari 2006 när nyheten om Mohammed-teckningar i den danska tidningen *Jyllandsposten* spreds i den muslimska världen. Uppståndelsen blev enorm. Den genomsnittlige muslimen kunde säkert lika lite om danska samhällsförhållanden som den genomsnittlige svensken kan om förhållandena i Jordanien eller Malawi, men de visste att i Danmark publicerades bilder som kränkte muslimer. Det var en säljande nyhet i muslimskt dominerade länder och effekterna i form av upplopp, brända ambassader och ekonomisk bojkott av allt danskt blev dramatiska. Nyheten var säljande därför att den på ett slående sätt bekräftade muslimers föreställningar om de rika kristna samhällenas hänsynslösa och förtryckande natur.

Att många kunniga och respekterade muslimer släpptes fram av de främmande nyhetsfabrikerna för att kommentera, att de manade till lugn och förklarade att

Jyllandspostens islamfientliga teckningar inte alls var typiska för massmedier i vår del av världen, hade bara begränsad verkan. Det fungerar lika dåligt i Indonesien och Syrien som det gör i Sverige att först slå upp Nyheten om De Andras barbari, och sedan i eftertänksamma kommentarer förklara att "Det är inte så farligt som det verkar …" Det är ju ändå Nyheten, och bara den, som är värd uppmärksamhet.

Det kanske ska påpekas att själva fenomenet – att både nyheter och illustrationer till nyheter väljs ut av känsloskäl snarare än förnuftssskäl eftersom det "går hem" hos publiken – är vanligare i TV än i tidningar. I TV kan en naturkatastrof med 1 000 döda hamna utanför nyhetssändningen helt och hållet om det saknas bilder. Finns det spektakulära bilder eller filmsekvenser behöver inte enda människa ha dött av jordbävningen, vulkanutbrottet, skogsbranden eller översvämningen – det blir en nyhet ändå.

För att hitta exempel på att journalister väljer vinkel av känsloskäl snarare än förnuftskäl räcker det för övrigt att öppna en svensk tidning med regionalt perspektiv. (En diskussion om detta finns i Lars J Hulténs bok *Orden och pengarna. Om kamp och kapitulation inom journalistiken* från 1999.) Varje tidning "håller" på sin region i vått som torrt. Ingen tidning kan på nyhets- eller ledarplats driva uppfattningen att någon annan region än den egna bör prioriteras vad gäller investeringar i vägar, järnvägslinjer eller telekommunikationer, lokalisering av militära förband och så vidare. Att en tidning måste "ställa upp" för sin bygd, det vill säga sina prenumeranter, är självklart av kommersiella skäl.

Den lates kunskapsbegär heter nyfikenhet.
(Arnold Ljungdal)

5. Tidspress

Under mina år som lärare vid journalisthögskolan i Stockholm (1989–1995) betonade jag ständigt för studenterna att nyhetsreportern har en omöjlig uppgift. Som nyhetsjägare är man i orimligt hög grad i händerna på mer eller mindre skickliga, mer eller mindre cyniska nyhetsskapare ute i samhället. Därtill kommer att man under varje arbetspass ställs inför kravet att på några timmar ta fram mer information om händelser, människor eller samhällsförändringar än vad som är möjligt på veckor eller månader. Man gör alltså gång på gång ett dåligt jobb. Man förmedlar ständigt uppgifter vilkas sanningshalt och relevans man inte hunnit kolla ordentligt. Man förmedlar bitar av verkligheten som må vara sakligt korrekta men som, eftersom de inte ger ett helt sammanhang, likväl ofta är missvisande. Man ställer frågor utan tillräcklig kunskap och vidarebefordrar intervjusvar som man inte kan värdera. Och den soppa man kokar på dåliga råvaror ska sedan med tyngd och auktoritet serveras medborgarna. För många av dem blir det också dagens huvudmål, deras viktigaste och kanske enda intag av samhällelig kunskap.

Nyhetsjournalistikens realiteter utforskades under 1990-talet av Mats Ekström och Stig Arne Nohrstedt vid Högskolan i Örebro. 1997 publicerade de slutrapporten i projektet "Journalistikens normer". Det var en pionjärinsats genom att den konkret beskrev vad/hur journalister gör när de producerar journalistik. Efter att på plats ha följt nyhetsarbetet på ett flertal redaktioner kunde forskarna konstatera att avståndet mellan journalisternas yrkesideal och yrkespraktik var betydande:

> "Ett av professionens viktigaste ideal är journalistikens integritet och självständighet (...). Samtidigt är det snarare beroendeförhållandena än självständigheten som präglar de flesta reportrars arbete. I synnerhet i den dagliga nyhetsrapporteringen är man starkt beroende av uppgiftslämnare och utspel. Till presskonferenser kommer reportrar ofta oförberedda. De som bjudit in till presskonferenserna bestämmer inte bara vilken fråga som skall tas upp, utan också vilket perspektiv som skall anläggas och vilken sakinformation som presenteras. Reportrarna väljer naturligtvis att ta upp vissa saker men inte andra. De är dock vanligen starkt beroende av de halvfärdiga nyheter som de här kan få, detta för att kunna producera en viss mängd nyheter. Det görs mängder av

reportage som gränsar till textreklam där olika organisationer och verksamheter får publicitet genom nyhetsjournalistiken. Problemformuleringsinitiativet ligger mycket ofta hos dessa uppgiftslämnare." (sid 121)

Ekström och Nohrstedt definierar ett antal journalistiska idealtyper, det vill säga de renodlar olika förhållningssätt till den journalistiska uppgiften, som de har mött i sina undersökningar. Där finns bland andra journalister av typen "skjutjärnet" som är ute efter stora avslöjanden, "hantverkaren" som framförallt strävar efter balanserad, saklig och rak journalistik, och "dramatikern" som koncentrerar sig mera på reportagets form än på sakinnehållet. En typ som blir allt vanligare, framförallt i etermedia, är "nyhetstillverkaren".

"Kännetecknande för detta handlingsmönster är att själva produktionen av nyheter är det helt överordnade målet med arbetet. Professionalitet är att snabbt kunna göra nyheter på vilket ämne som helst. (...) Nyhetstillverkaren hämtar mycket av sina nyheter från andra nyheter och från telegrambyråer. Dessa ´fakta´kombineras då och då med kommentarer. Till skillnad från dramatikern identifierar sig tillverkaren inte alls med de nyheter som produceras.
Vi möter denna rationalitet framför allt på redaktioner där de enskilda reportrarna har stort ansvar för att sändningen (eller tidningen) ska fyllas med innehåll, där kraven på produktivitet är mycket stora. Detta representerar ett förhållningssätt till journalistiken som tenderar att bli allt vanligare i takt med att allt fler små i första hand radiostationer sänder nyheter utan några egentliga resurser för detta och utan några större krav på att journalisterna skall vara utbildade journalister." (sid 134)

Ekström/Nohrstedt återkommer flera gånger till tidspressens konsekvenser för journalistiken.

"Effektiviteten och förmågan att kunna göra det oförutsägbara och komplicerade till något enkelt och förutsägbart är A och O i ett arbete där tidsramarna är snäva. Att välja bort en mer allsidig behandling av ett ämne på grund av tidsbrist tillhör vardagen för många nyhetsreportrar." (sid 152)

Alla nyhetsrapporter eller bakgrundsartiklar till aktuella händelser är inte lika undermåliga, visst händer det att journalisten kan ämnet, men undermålighet gäller alla rapporter om sådant som är "nytt" även för journalisten.

För en nyhetsjournalist som ser hur dåligt han eller hon egentligen klarar sin uppgift finns det bara en insikt som kan motivera till fortsatta ansträngningar i yrket: att de flesta andra gör jobbet ännu sämre. Nyhetsrapportering fyller ett viktigt behov. Den

måste inte se ut precis som den gör idag men den måste finnas. En självkritisk, erfaren yrkesman misslyckas sannolikt inte fullt så ofta och åstadkommer sannolikt mindre skada än hans/hennes potentielle ersättare skulle göra. (Själv stod jag alltså ut som nyhetsjägare i sex år.)

Journalistik tenderar, som jag hoppas har framgått, ständigt att urarta till något annat än en sansad rapportering om det viktiga. Orsakerna är flera och delvis sammanhanhängande, men tidsfaktorn är ett av de viktigaste hindren för journalister som har ambitionen att göra ett demokratiskt angeläget arbete. Redaktioner som har få journalister anställda i relation till den mängd sidor eller sändningar som ska fyllas – det vill säga alla redaktioner – koncentrerar sig självklart på de ämnen/skeenden som är minst tidskrävande, och lockas eller till och med tvingas att ta genvägar av olika slag. Man hinner skriva minst 30 nyhetstexter om brott på den tid som krävs för att åstadkomma en bra (alltså för läsaren kunskapshöjande) text om kommunens ekonomi. Brottstexten bygger normalt på ett kort telefonsamtal med polisen: typ av brott? Plats? offrets kön? Ålder? Bostadsort? Någon misstänkt eller gripen? Polisen svarar gärna på frågorna, artikeln eller nyhetstelegrammet skrivs på några minuter och resultatet ser ut att uppfylla alla rimliga krav på god journalistik. Informationen ter sig relevant och intressant för många läsare, lyssnare och tittare. För medborgaren är dock kunskapen om kommunens ekonomi betydligt mera värd än alla detaljerna om inbrott och misshandel.

Den underliggande princip som präglar allt nyhetsarbete kan sammanfattas som "nytt är viktigare än bra". Särskilt problematiskt blir det när "nyheten" är en större mängd information eller en uppsättning förslag till lösningar på komplicerade samhällsproblem. När en statlig utredning i något uppmärksammat ämne är färdig presenteras den vanligen vid en presskonferens i regeringskansliet. I god tid skickas inbjudningar ut, och när dörrarna till sammanträdesrummet öppnas sitter utredarna på plats. Journalisterna strömmar in, får var sittill exempelemplar av en utredning på mellan 300 och 800 sidor och ett pressmeddelande som sammanfattar det man vill att journalisterna ska vidarebefordra till allmänheten. (Har utredningen tagit ställning i kontroversiella frågor brukar pressmeddelandet ha starka drag av partsinlaga.) Utredningens ordförande pratar i 30 eller 45 minuter, och inbjuder sedan journalisterna att ställa frågor. Efter någon timme är evenemanget över. Dagstidningsjournalister går hem till redaktionen och skriver en artikel för publicering på tidningens webbplats och i papperstidningen påföljande dag. Radio- och TV-journalister bandar korta intervjuer med ordföranden i utredningen. Inslagen sänds samma dag. Ingen journalist hinner,

innan han/hon rapporterar, läsa själva utredningen eller på annat sätt fördjupa sina kunskaper i frågan.

Att journalisten skulle läsa ordentligt, kontrollera viktiga uppgifter och reflektera över materialet innan han/hon rapporterar är uteslutet i nyhetsarbete. För medborgaren spelar det naturligtvis ingen roll om utredarnas förslag till omorganisering av kriminalvården eller en ny forskningspolitik presenteras i måndagens tidning eller tisdagens. För journalisten är dock måndagen enda alternativet. Eftersom alla konkurrenter har haft nyheten på måndagen är den enligt gällande journalistiska normer gammal, det vill säga omöjlig att publicera som nyhet, på tisdagen.

I takt med att nyhetsjakten blir allt intensivare måste också allt fler journalistiska rapporter baseras på ett minimum av kunskap. Tidningssidor och sändningar måste fyllas. Spekulerandet har följaktligen blivit en genre i sig med stort utrymme i alla nyhetsmedier. Journalisterna vet inte vilka som låg bakom bombattentatet, vad som orsakade olyckan, vad som egentligen händer vid krigets fronter, vad som sägs i de viktiga förhandlingar som pågår bakom lykta dörrar. Att spekulera själv, att berätta om hur andra spekulerar eller att intervjua experter som spekulerar har därför blivit en allt vanligare journalistisk uppgift. Många journalister och experter är goda berättare och deras spekulerande kan ha ett högt underhållningsvärde – men sällan mer än så.

Det skulle bespara oss åtskilliga förödmjukelser i livet om vi alltid höll i minne att inga faktiska brister i vår utrustning kan göra oss så löjliga som våra låtsade förtjänster.
(Arnold Ljungdal)

6. Hur kan modern journalistik försvaras?

Som påpekades i inledningen finns det åtskilligt gott att säga om en journalistik som arbetar med strikt kommersiella förutsättningar. Detta goda är också vad journalistikbranschens företrädare ständigt – och högst förutsägbart – lyfter fram när den så kallade mediekritiken stormar som värst. Personligen är jag beredd att skriva under på åtminstone följande positiva omdömen:
Journalistiken är bra på att snabbt sprida kunskap om olyckor, naturkatastrofer och andra konkreta händelser. Att något har hänt som rymmer ett mått av dramatik – statskupper, valresultat, konkurser, ministermord och liknande – är nyhetsfabriken väl lämpad att sprida kunskap om.
Journalistiken bidrar ofta till att upprätthålla en anständig samhällsmoral. Det finns god grävande journalistik som avslöjar fiffel, korruption eller inkompetens i maktens korridorer. Journalister som Jan Guillou, Hannes Råstam och Trond Sefastsson har kunnat visa att människor på felaktiga grunder dömts för grova brott. Den scoop-inriktade journalistiken är dock svår och tidskrävande och därför sällsynt. Det finns också exempel på att den har gått överstyr och vållat människor, företag eller myndigheter skada. Reportrar på jakt efter Det Stora Avslöjandet kan inte alltid motstå frestelsen att använda moraliskt oacceptabla metoder i sina undersökningar. En annan påtaglig risk är att journalisten bara ser det han vill se – det vill säga sådana fakta som utgör stöd för den egna tesen, inga andra. Icke desto mindre är det viktigt att människor med stort inflytande – de må vara politiker, domare, direktörer, ämbetsmän eller fackföreningsledare – ständigt påminns om att de *kan* hängas ut om de avviker från den smala vägen.

Den Jantelag (Du-ska-inte-tro-att-du-är-något) som svenskar ofta beskylls för att ha i ryggmärgen är enligt min uppfattning ett socialt fenomen som vi kunde leva bättre utan men som inte enbart är av ondo. Vår väl utvecklade skepsis mot girighet till exempel, bör inte kastas ut med Jantelagens badvatten. När journalistdrevet gick mot ABB-chefen Percy Barnevik därför att han fick pension och förmåner värda 900 miljoner kunde man möjligen fråga sig varför den som *gav bort* företagets pengar

(Marcus Wallenberg) kom så mycket lindrigare undan än den som *tog emot* dem, men att historien väckte upprörda känslor var sunt. Girighet är en stark och moraliskt korrumperande mänsklig drivkraft och behöver alltid problematiseras. För den breda majoritet av befolkningen som aldrig är i närheten av de riktigt feta inkomsterna framstår det nog som obegripligt att, för att ta ett 2004–2005 omdiskuterat exempel, Skandia-direktörer som fullt lagligt kan tjäna tiotals miljoner om året och därmed leva i lyx ägnar tid och kraft åt den ena tvivelaktiga manövern efter den andra för att tjäna ytterligare lika stora belopp. Penningen urholkar själen.
Konsumentjournalistikens värde är uppenbart. Att företag som försöker vilseleda sina kunder eller missköter sig på annat sätt exponeras för en större publik är ett viktigt renhållningsarbete. All konsumentjournalistik är inte kompetent utförd, men en stor del.
Journalistik om personliga problem – som kan handla om allt från hemorrojder till spelberoende eller kris i äktenskapet – kan hjälpa plågade människor. Enbart insikten att många andra har haft samma problem och att det finns lösningar kan vara betydelsefull för den drabbade.

Dessa journalistikens goda sidor – den journalistik som utförs väl! – är mer än nog för att motivera dess existens. Den har ett betydande men likväl begränsat värde. Att det finns domare som dömer fel, giriga direktörer och inkompetenta befattningshavare på höga poster är viktigt för medborgarna att veta, men för att förnuftigt kunna styra sitt eget samhälle behöver de så mycket annan kunskap. Att sätta allt ljus på det spektakulära, det misslyckade och det brottsliga duger inte när publiken behöver se helheter och sammanhang.

Denna kategorisering av vad journalistiken klarar och inte klarar ser man inte i den offentliga debatten. Där generaliseras och förenklas om "medierna" på ett sätt som gör diskussion näst intill meningslös.

Merparten av mediekritiken blåser också genom debattsidorna utan att möta något motstånd. Försvarsreaktionerna hos journalistikbranschens företrädare, i de sällsynta fall då sådana kan förmås att diskutera den journalistikkritik som har viss tyngd och precision, är sällan raka eller tydliga. I själva verket är en slags mitt-emellan-ståndpunkt – från vilken journalistiken både kritiseras och försvaras – ganska vanlig. Tunga mediedebattörer som Jan Guillou och Göran Rosenberg kan gång på gång underkänna hela eller betydande delar av journalistkårens insatser, men går inte vidare till att problematisera grundtanken om journalistik som en tredje statsmakt. Om journalistikens idé är så god, men journalistikens resultat är så dåligt – borde man inte lägga ned större möda på att reda ut varför?

Jesper Bengtsson, ledarskribent på *Aftonbladet*, försöker också sitta på båda stolarna samtidigt men är värd en särskild kommentar. Själva ansatsen i hans bok *Mäktiga medier, mager demokrati* är delvis densamma som min. Till skillnad från nästan alla andra debattörer vill han verkligen diskutera journalistiken med utgångspunkt i demokratin. Bengtsson levererar en kritik mot journalistikenså kalladeommersialisering som på många punkter överensstämmer med min egen. Han pekar på den orimliga nyhetsvärderingen (viktiga förhållanden negligeras, oviktiga blåses upp), personifieringen och kändisfixeringen, den politiska rapportering som reducerar demokrati till ett elitgruppernas maktspel, journalistikens behov av draman och konflikter, dess sammansmältning med underhållningssfären och en "medialisering" av samhället som innebär att massmediernas verklighet blir politiskt viktigare än människornas verklighet. Likväl lyckas han landa i ett försvar för dagens journalistik.

> "Den här boken riktar ganska hård kritik mot massmediernas sätt att beskriva verkligheten. Därför finns det skäl att upprepa det som också är ett bärande tema i boken: massmediernas sätt att skildra verkligheten är legitimt. Alla sändare av information, som vill nå en bred och stor publik, måste dramatisera sin berättelse." (sid 161)

Vid det argumentet stannar författaren. Varför en dramatiserande berättarform skulle ursäkta en journalistik som inger läsare/lyssnare/tittare felaktiga föreställningar om verkligheten får man inte veta. Trots en kompetent analys av hur journalistiken vanställer människors bild av världen har Bengtsson inget annat att föreslå än att "vi" måste ta oss i kragen:

> "Du och jag måste bli medvetna om vilka processer som styr det medialiserade samhället. Vi måste engagera oss, gå med i föreningar och politiska partier, skriva artiklar, debattera och argumentera. Kort sagt: skapa vår egen demokratiska dialog." (sid 163)

Såvitt jag har kunnat se motiverar journalistikens försvarare aldrig nyhetsfabrikernas sätt att arbeta utifrån beskrivningar av hur demokratin bör fungera. Deras argument brukar gå ut på att journalistiken antingen inte *kan* förändras eller, men det är undantagsfall, att den verkligen *är på väg* att förändras.

En given försvarslinje är annars att peka på de överdrifter och ohållbara generaliseringar som man ofta hittar i mediekritiken. För att anknyta till några av citaten i kapitel 1 är det påfallande hur upprördheten tidvis bär iväg med kritikerna. Jan Söderqvist talar om journalisternas "tjusiga självbild", men det finns såvitt jag vet inget

stöd för antagandet att journalister skulle ha högre tankar om sig själva än någon annan yrkesgrupp. När Marie Demker påstår att journalister "gör anspråk på att säga den enda Sanningen" har hon lika lite på fötterna. När Olof Petersson hävdar att journalister via utbildning och yrkesorganisationer präglas med maktambitioner och föreställningar om att "ta ledningen" har han naturligtvis inga belägg.

Men att upprörda mediekritiker ibland missar målet ska inte skymma det faktum att saklig kritik mot journalisternas insatser kommer från så många håll och sammantaget är förödande stark.

En annan försvarsargumentering går ut på att mycken journalistik förstås blir lättviktig eftersom kraven på snabbhet och redaktionernas pressade ekonomiska läge gör arbetet så svårt, men att det trots allt produceras en hel del god, angelägen journalistik. Staplar man vår tids viktiga journalistiska avslöjanden på varandra får man en rejäl hög.

Förvisso produceras emellanåt god, avslöjande journalistik. Vår tids mest uppmärksammade och hyllade reportage har betytt mycket för ett litet antal individer – en del skurkar eller fifflare, andra offer – men väldigt lite för övriga medborgare. Visserligen har, enligt min uppfattning, indignationsreportage om till exempel giriga direktörer eller skattefifflande vänsterpolitiker ett värde genom att de skapar levande debatter om den moraliska anständighetens gränser, men värdet skapas av journalister på massmediernas villkor. Ingen medborgerlig aktivitet behövs. Den indignerade, avslöjande journalistiken må ge konsumenterna spännande läsning/sändningar och kanske till och med moralisk lärdom, men knappast stöd för medborgare som vill fungera väl i demokratiska processer. Ett antal skickliga journalister vandrar runt i samhällsdjungeln och lyckas med ojämna mellanrum rycka en oskyldig ur ondskans klor eller jaga en skurk på flykten, men hur djungeln egentligen fungerar och hur den bör skötas lär de oss inte. (När Guillou söker förverkliga sådana ambitioner skriver han romaner.)

Den vanligaste reträttpunkten torde dock vara påpekandet, i mer eller mindre uppgiven ton, att journalistik måste sälja. Sammanfattningsvis säger man ungefär "Vi fokuserar kanske lite för mycket på det våldsamma och aparta, vi kanske är lite för kändisfixerade, vi kanske har lite för bråttom, vi kanske utelämnar en del viktig information, vi kanske inte alltid presenterar en rättvisande helhet etc etc – men vi måste ju göra tidningen/sändningen så att den säljer. Om vi inte ger publiken det den vill ha säljer vi inte. Då måste vi lägga ned och det blir ingen journalistik alls. Är det bättre?"

Eftersom den argumenteringen över huvud taget inte syftar till att försvara journalistikens innehåll, bara till att förklara varför bristerna uppstår, lämnar jag den därhän. Att journalistiken kunde vara ännu sämre håller jag naturligtvis med om. Avskräckande exempel finns från andra länder. Men att vi borde "gilla läget" – acceptera att en vilseledande journalistik dominerar massmedierna – är en helt annan och oacceptabel ståndpunkt.

Försvarsargumenteringen kan också vidareutvecklas med påpekanden om att inget alternativ till en kommersiellt bestämd journalistik hittills har visat sig ge bättre resultat, och att medborgarna med dagens system helt enkelt får den journalistik de betalar för. Att ge någon människa eller organisation befogenhet att framtvinga ett annorlunda beteende hos journalister och medieföretag skulle vara detsamma som att skapa ett censurorgan. Sådana har alltid haft till uppgift att "höja kvaliteten" på den information som når medborgarna/undersåtarna. Vem skulle kritiskt granska en sådan institution om journalistiken inte vore fri? Vår tids journalistik må ha många och allvarliga brister, men den är inte centralstyrd och att den i många avseenden anpassar sig efter publikens önskemål kan inte bara beskrivas som ett problem. Skulle landet hamna i en allvarlig politisk eller social kris och medborgarna plötsligt började efterfråga en mer kvalificerad kunskap om det som händer skulle journalisterna säkert leverera den.

Fram till en viss punkt ligger sådana argument också i linje med vad jag hittills sagt. Centralstyrning av journalistiken kan aldrig vara lösningen.

Det är uppenbarligen riktigt att journalistik är en produkt på en tjänstemarknad, varken mer eller mindre. Innehållet bestäms i hög grad genom kunders efterfrågan. Det betyder emellertid inte att en kvalificerad journalistik (den medborgarna skulle behöva som aktiva deltagare i demokratiska processer) är något som kan flöda eller stängas av allteftersom samhälleliga kriser dyker upp och försvinner.

Inte heller själva demokratin är någon "snabbfix", någon medicin som kan plockas fram för att bota en plötsligt uppkommen samhällssjuka. Demokratin kan med rätta beskrivas som en metod, ett sätt att slita tvister i godo som fungerar väl när alla inblandade har kunskaper, mognad och praktisk övning. Den kan också, med lika stor rätt, beskrivas som ett förhållningssätt och en tradition – ingenting man kopplar av och på allteftersom intressena eller behoven växlar. En betydligt rimligare hypotes om vad som händer är att vår tids journalistik banar väg för en sämre fungerande demokrati, inte för en bättre. Som jag försökt visa i tidigare kapitel gynnar kommersiellt bestämd journalistik snarast populistiska – och ofta etnocentriska – lösningar på sociala problem.

Påståendet att journalistiken *kommer att bli* en bra medborgerlig kunskapskälla den dag människor verkligen efterfrågar en sådan kan kritiseras även från andra utgångspunkter.

En idag mycket utbredd uppfattning bland medborgarna är att man inte kan lita på politiker och politiska partier, att de bryr sig ytterst lite om vanligt folks erfarenheter och åsikter och att det därför inte tjänar något till att engagera sig i demokratiska processer. (Mer om det i nästa kapitel.) Medborgare som inte anser sig ha möjlighet att medverka i demokratiska processer efterfrågar rimligen inte information *som om de skulle* medverka. Hyser man uppfattningen att politiska beslut fattas i ett maktspel mellan olika eliter vill man ha journalistik som berättar om detta maktspel. En stor andel av befolkningen efterfrågar alltså journalistik om eliternas politiska manövrerande i olika frågor – vilket i hög grad är vad som erbjuds idag. Den delen av publiken vill naturligtvis inte ha en journalistik som *låtsas* att folkstyret fungerar väl.

För den andra delen av publiken, de medborgare som anser att det demokratiska systemet verkligen fungerar hyggligt och därför vill hålla sig välinformerad om utvecklingen i samhället, utgör journalistikens kommersialisering likväl ett hinder. Medborgarnas behov av kvalificerad information gäller många områden och många frågor. Ingen enskild redaktion, inte ens den största och resursstarkaste, har råd att i kritisk anda söka fram, bearbeta och presentera mer än en liten del av den kunskap medborgarna behöver. Samtidigt är varje försök att samordna flera redaktioners ansträngningar, så att de arbetar med olika områden och därmed kan täcka mer, uteslutet i en marknadsekonomi. De konkurrerar ju om konsumenternas uppmärksamhet och gunst. Självklart väljer alla nyhets- och samhällsredaktioner samma lilla del, nämligen den som till lägsta kostnad ger bäst utdelning i form av läsar-, lyssnar- eller tittarsiffror. Det gör sportredaktionerna och nöjesredaktionerna också. Föreslå gärna sportjournalisterna på *Dagens Nyheter* att de koncentrerar sig på fotbollens näst högsta division, och hänvisa till att *Svenska Dagbladet* ändå skriver så mycket om den högsta. Låter det som ett starkt argument?

Journalister skapar berättelser som ska sälja. De är inte några samhällets revisorer. Revisorer har lagstadgad skyldighet att, när något är fel, säga till företagets ägare sådant de inte vill höra. Lagenså kalladerav är för revisorn överordnade kundens önskemål. Några sådana överordnade krav gäller inte för journalister som "reviderar" samhället. I den mån journalister över huvud taget sysslar med kritisk granskning måste varje "revisionsrapport" ta upp ämnen som mottagaren vill intressera sig för och utformas så att han/hon vill lyssna till budskapet.

Hur man än vrider och vänder på den gamla liberala teorin om journalistikens funktion för demokratin så är den ohållbar. Den säger att demokratins processer i hög grad vilar på att det produceras en stor mängd journalistik som 1) täcker hela eller stora delar av samhällslivet och 2) lever upp till högt ställda krav på research och presentationsform. Sådan verkligt kvalificerad journalistik är med nödvändighet tidskrävande och därför dyr. Att året runt bedriva kvalificerad journalistik som täcker alla viktiga samhällsområden blir *oerhört* dyrt. Teorin, för att återgå till den, säger nu att inga andra än medieföretagens ägare har rätt att ställa krav på omfattningen av eller inriktningen på journalistiken. Samtidigt saknar medieägarna ekonomiska incitament för att ta ansvar för de demokratiska processer som journalistiken ska stödja. Ur ägarnas synvinkel är det precis lika bra om medborgarna köper journalistik för att de vill bli roade som för att de vill bli informerade, och precis lika bra om de bara känner sig välinformerade av journalistiken som att de faktiskt blir det. Det är orimligt att uppfatta TV- och tidningsägares tal om "mediernas ansvar för demokratin" som något annat än en reklamslogan. Däri ligger inget konkret åtagande över huvud taget.

Nu finns det trots allt en samhällsinstitution som bland annat sysslar med journalistik, som inte drivs enligt kommersiella principer men som ändå har stora ekonomiska resurser – och som uttryckligen har uppdraget att förse medborgarna med viktig samhällelig kunskap. Public service kallas den institutionen. Ett antal företag – främst Sveriges Radio och Sveriges Television – ska arbeta "i allmänhetens tjänst" som den etablerade termen lyder. Vad detta egentligen innebär har debatterats sedan radio- respektive TV-sändningar startades i vårt land och begreppet public service ska inte ytterligare rådbråkas här. Att en stor mängd journalistik ska produceras på villkor som inte i någon direkt mening är kommersiella står dock klart. Varför, måste man fråga sig, ser då journalistiken i Aktuellt, Rapport och de övriga samhällsprogram som sänds när folk har tid att titta (19.30 – 22.30, ungefär) i allt väsentligt ut som om den producerades på kommersiell basis?

Svaret – mitt svar enligt ovan – är att människor som inte uppfattar sig som medborgare med ansvar för sitt eget samhälle heller inte efterfrågar en journalistik för sådana medborgare. De vet att de betalar för public service och de vill ha valuta för pengarna. De är köpare av bra berättelser, precis som när de köper *Dagens Nyheter* eller *Aftonbladet.*

Med självklarhet behandlas de också som kunder av public service-företagen. Om tittar- eller lyssnarsiffror för nyhetsprogram sjunker måste åtgärder vidtas för att åter höja dem. Om samhällsprogrammen förlorar publik läggs de ned och ersätts med

nya. Visserligen produceras också många bra, kunskapshöjande program, bl a inom Utbildningsradion, UR, men efterfrågan på dem är uppenbarligen inte särskilt stark och de sänds på "omöjliga" tider.

Ett helt annat slags försvar för den kommersiellt bestämda journalistiken går ut på att nya trender – nya arbetsformer för journalister, nya möjligheter för medborgarna att bidra till eller själva skapa journalistik – förebådar en ny, demokratiskt värdefullare samhällsrapportering. Några exempel:

Public Journalism

Man brukar beskriva *Public Journalism* eller *Civic Journalism* som en rörelse som startade i USA för ungefär 15 år sedan, men åtminstone på ett teoretiskt plan är företeelsen äldre än så. Lars Furhoff hävdade redan på 1980-talet att journalisterna borde bli "medborgarnas redskap". (Se Furhoff 1986, sid 167.) Företeelsen Public Journalism är lätt att beskriva men svår att sätta ett svenskt namn på. Ett förslag vore "medborgarstyrd journalistik".

Tanken är att man frångår idén om reportern som den frie, oberoende granskaren, och accepterar att han/hon ställer sig i andras tjänst, nämligen medborgarnas. Den gamla teorin om en fri press som demokratins förutsättning har tappat det mesta av sin trovärdighet, hävdar förespråkarna för public journalism. Man måste gå från teori till praktik. Pressen måste ta ansvar för att det faktiskt *blir* demokrati, att medborgarnas vilja får genomslag i politiken.

Sedan 15 år tillbaka har tidningar, radio- och TV-stationer i USA experimenterat med olika grepp för att låta läsares/lyssnares/tittares intressen få starkare genomslag. I Sverige genomfördes de första försöken mot slutet av 1990-talet. Nästan alla dessa försök inleds med diskussioner, verkliga samtal, med vanligt folk. Redaktionen går utöver den vanliga läsarundersökningen ("Vad vill Du läsa i tidningen?") och försöker skapa en dialog, ett långsiktigt samarbete med publiken, och aktivering av den: "Hur ska vi, läsare och tidning, tillsammans tackla de svåraste samhällsproblemen?"

Att vara journalist är inte att vara en utomstående betraktare, det är att vara medborgare med ett särskilt stort samhällsansvar, poängterar förespråkarna för Public Journalism.

> "Den tidning som satsar på Public Journalism gör vad den samvetsgranne medborgaren skulle göra om han/hon hade tid och resurser: tar fram fakta, genomlyser problemen, delar med sig av synpunkter och idéer, reder ut

förutsättningarna i form av t ex moraliska grundproblem, lär mer av tidigare framgångar än av misslyckanden, stödjer kraftfullt en medborgerlig debatt som ofta måste bli högljudd men som kan leda till demokratisk konsensus." (Davis "Buzz" Merrit, redaktör för *Wichita Eagle*, 1994.)

Vanligast har public journalism varit i samband med valkampanjer. Redaktionerna tar i samarbete med så många läsare/väljare som möjligt fram en "medborgarnas agenda" – en lista över de viktigaste frågorna. Valkampanjerna bevakas sedan konsekvent med dessa som utgångspunkt. Kandidaterna avkrävs tydliga svar och deras egna valprogram tillåts inte ta över.

Så långt är allt väl. Frågan är om det går att realisera i större skala med rent kommersiella förutsättningar?

På det ideologiska planet har public journalism-rörelsen inte mött någon större opposition, åtminstone inte i Sverige, men de ekonomiska och praktiska problemen är många. Att på ett ambitiöst sätt föra dialog med stora grupper av medborgare kräver mycket tid och resurser, vilket är just vad redaktionerna saknar. Även om en rad public-journalism-satsningar har varit lyckade i den meningen att många medborgare har deltagit i dialogen och förklarat sig uppskatta initiativet, är det inte mycket som tyder på att de skulle löna sig i företagsekonomisk mening.

Och även om någon frikostig institution, till exempel staten, genom ett politiskt mirakel skulle få för sig att undanröja det problemet och finansiera public journalism-projekten återstår en del svårigheter.

För det första tycks arbetsmetoden lämpa sig bäst för geografiskt begränsade områden med en hyggligt utvecklad lokalkänsla. Det är lättare för *Motala Tidning* att föra dialog med Motalaborna än för Rapport att samtala med svenskarna. Varken i USA eller Sverige finns några exempel på lyckade public journalism-satsningar på nationell nivå.

För det andra saknas vanligen förutsättningar att nå konsensus i frågor där det lokala intresset står mot ett regionalt eller nationellt. I landet som helhet kanske man kan enas om att några regementen bör läggas ned. På varje ort som har ett regemente är man enig om att just det inte ska läggas ned.

För det tredje saknas ofta förutsättningar att engagera medborgare i dialoger därför att de i viktiga frågor har alltför lite att säga till om. Den journalistiska tendensen att beskriva politik som ett cyniskt maktspel har trots allt fog för sig. I många viktiga frågor är det främst andra staters politiker eller mäktiga finansiella aktörer som bestämmer. Finansiella aktörer äger för övrigt ofta också tidningar, radio- och TV-

stationer. Man kan fråga sig hur länge och hur kraftfullt till exempel Bonniers, Schibstedt eller Stenbecks-sfären kommer att tillåta "sina" redaktioner att driva medborgarkrav som går emot mediakoncernernas egna intressen?

Public journalism tycks, sammanfattningsvis, vara ett intressant försök att rekonstruera journalistiken så att den kan leva upp till sitt tredje-statsmakts-ideal. Metoden kan fungera väl i vissa avgränsade, lokala sammanhang. Den kommer dock inte, i det större perspektivet, att förändra den kommersiellt bestämda journalistiken.

Bloggar

Dan Gillmor är en av USA:s mest respekterade och prisbelönade journalister inom IT-området. Hans kolumner i *San Jose Mercury News* var i åratal nödvändig läsning för de som intresserade sig för hur man tänkte i Silicon Valley. Han driver idag tesen att journalistikens begrepp ställs på huvudet om Internet utnyttjas förnuftigt.

--Läsarna vet mer än jag. Nu kan detta faktum få genomslag i journalistiken, sade han vid en mediekonferens i San Diego 2004.

I sak har han naturligtvis rätt. Den samlade kunskapen hos hundratusentals läsare överträffar vida det som en enskild journalist kan lära sig. Med Internet blir det i princip möjligt för publiken att förse journalisten med fakta och bakgrundskunskap under arbetet med en artikel. Texten blir då kollektivets prestation snarare än den enskilde skribentens, och slutresultatet därmed rikare, kunnigare. I princip, alltså. Går det att göra i praktiken?

Gillmor har åtminstone försökt, och med viss framgång. Han arbetade öppet, på sin webbsida, med manus till boken *We the Media. Grassroots Journalism by the People for the People.* (Vi, media. Gräsrotsjournalistik av folket, för folket. Under bokprojektets gång var arbetsnamnet mer beskrivande: "Making the News – What Happens to Journalism and Society When Every Reader Can Be a Writer?" det vill säga Skapa nyheter – Vad händer med journalistiken och samhället när varje läsare kan bli skribent?)

Gillmor använde alltså en så kallad webblog, eller "blogg" som det vanligen förkortas. Med blog avsågs ursprungligen en dagbok som fördes öppet, på nätet, och det är sannolikt fortfarande den vanligaste tillämpningen. Möjligheterna att använda tekniken har dock visat sig större än så. Gillmor arbetade på traditionellt vis med sin bok – läste, intervjuade, sammanställde, analyserade och skrev – men resultatet av detta arbete växte fram inför öppen ridå. Han inbjöd alla som var intresserade av ämnet att

läsa det han skrev och fortlöpande bidra med nya fakta eller synpunkter. Enligt egen uppgift fick han in tusentals kommentarer av, sammantaget, stort värde. Boken publicerades i sin slutversion på hösten 2004.

Hösten 2004 använde också de svenska författarna Lars Ilshammar och Ola Larsmo en liknande metod – att publicera en preliminär version på Internet för att få in synpunkter – i arbetet med en gemensam bok om IT-samhället. (Bokens arbetsnamn var *404* och webbadressen: http://www.olalarsmo.com/)

Arbetsmetoden är inte helt ny. Särskilt i USA har den använts i flera sammanhang, även för journalistik. Ett framgångsrikt exempel är webbplatsen Slashdot, som drivs av Rob Malda och Jeff Bates. (http://slashdot.org/) De har skapat en av de bäst informerade och mest lästa webbplatserna för IT-nyheter. Här låter man läsarna göra det mesta av jobbet. En strid ström av nyhetstips från Slashdot-entusiaster når Malda och Bates, som varje dag väljer ut ett dussin av dessa nyheter. De sammanfattas med en kort text och länkar till mer information, varpå läsarna inbjuds att kommentera – vilket de gör. Hela världen kan läsa, ingen skribent får betalt. Malda och Bates finansierar verksamheten med annonser på webbplatsen.

Jay Rosen, professor i journalistik vid New York University på Manhattan och USA:s kanske främste forskare i ämnet "journalistik och Internet", hävdade vid samma konferens i San Diego 2004 att den traditionelle journalistens auktoritet nu undergrävs. Länge har denna auktoritet vilat på det faktum att reportern är "inne i systemet". Han/hon har ständig kontakt med makthavarna, kan ibland till och med komma över hemligheter därför att stridande parter "läcker" till pressen när det kan gynna dem, och kan därför berätta spännande saker för publiken.

Denna insider-roll blir allt mindre värd i takt med att allt fler människor nu rapporterar, dels från makthavarnas värld men också från den "verklighet" som påverkas av besluten i parlament eller styrelserum. Att skapa en egen hemsida på Internet är fortfarande lite besvärligt, men att skriva en blogg är hur lätt som helst.

– Journalistiken måste i framtiden bli mer genomskinlig, mer av samspel med en kunnig publik. Journalistisk kompetens kommer i framtiden snarare att handla om att samordna och peka ut informationskällor än att samla ihop och presentera all kunskap själv, enligt Rosen.

– Det betyder inte att "Big Media" – de stora tidningarna och TV-bolagens nyhetsredaktioner – kommer att försvinna, påpekade han. De är institutioner med stor tyngd och fyller en viktig social funktion som arenor för debatt och information i

gemensamma angelägenheter. Men journalistiken förändras. De processer i vilka journalistiken växer fram måste bli öppnare för insyn och möjliga att påverka.

Rosen, som för övrigt också varit en av de mest framträdande förespråkarna för public journalism, vill vända på den traditionella föreställningen om journalistikens betydelse för demokratin. Länge har vi föreställt oss att journalisten förser medborgarna med den viktiga informationen så att de kan bli aktiva i kraft av denna kunskap. Men aktivitet kommer först, hävdar han. Människor som bestämmer sig för att de ska förändra sitt samhälle till det bättre kommer att söka efter – och kunna tillgodogöra sig – den viktiga informationen. Först när de vet vad de ska använda kvalificerad kunskap till kommer de att aktivt söka den.

Just bloggarna är alltså det Internet-fenomen som inger Gillmor och Rosen störst hopp för ögonblicket. Miljontals människor skriver bloggar i USA och bloggandet växer snabbt i hela världen. Skillnaden mellan att ha en vanlig hemsida och att ha en blogg är av social natur. Praktiskt taget allt bloggande sker i stora grupper där man läser varandras texter, uppmuntrar och kritiserar, knyter kontakter, skaffar vänner. Det bloggaren skriver kan placeras på olika nivåer – från det personliga som bara ska läsas av de vänner man själv bjudit in till texter och bilder som är öppna för alla.

I dessa miljöer drar småningom vissa bloggare till sig mångas uppmärksamhet. Ryktet går om vem som kan vissa områden, vem som har kontakter i vilka miljöer eller vem som helt enkelt är rolig. I Kalifornien finns det, hävdar Dan Gillmor, tecken på att nyhets- och bloggsfärerna håller på att växa ihop.

Det är sannolikt för tidigt att mer definitivt uttala sig om bloggandet som vägen till en demokratiskt mer värdefull journalistik, men mycket talar på nuvarande stadium för att slutomdömet blir ungefär det samma som för public journalism. Metoden kan fungera väl i vissa sammanhang men kommer inte att förändra journalistiken i djupare mening.

Några påpekanden: På ett principiellt plan skiljer sig inte bloggar från äldre Internet-tillämpningar som så kallade nyhetsgrupper eller öppna e-postlistor. Alla teknikerna medger att enskilda medborgare bidrar, enkelt och fortlöpande, med sina specialkunskaper till mottagare som kan vara hur många som helst. (Gillmor hade kunnat skriva sin bok på samma sätt även med "gamla" Internet-tillämpningar.) Precis som nyhetsgrupper och e-postlistor kommer bloggar att fungera väl för kunskapsförmedling i vissa situationer och i vissa kretsar. Den grundläggande svårigheten med informationsarenor där hur många som helst av flera tusen deltagare

ska kunna yttra sig är att ingen hinner läsa allt. Inte heller med bloggar löses det problemet.

–En annan svårighet är att de medborgare som engagerar sig i diskussioner via Internet – här visar undersökningarna entydiga resultat – inte är representativa för befolkningen som helhet. Sådana grupper består i oproportionerligt hög grad av män med teknikintresse och god utbildning, och de har lättare att uttrycka sig i skrift än genomsnittsmedborgaren. Även om man alltså i princip godtar att åsikterna hos en mindre grupp medborgare får genomslag i offentligheten, med hänvisning till de rent praktiska svårigheterna med att släppa fram alla, återstår uppgiften att göra denna mindre grupp representativ för den större. (Mer om det i nästa kapitel.)

Påpekas bör också att föreställningen om "medborgar-journalistik" är fullt möjlig att integrera med en nyhetsproduktion på kommersiella villkor. Ur strikt ekonomisk synvinkel är idealet naturligtvis att producera journalistik utan lönekostnader. 2006 har *Metro* således öppnat möjlighet för vem som helst att för låg eller ingen ersättning rapportera om Stockholms förorter på tidningens lokala webbsidor.

Direktsänt samhälle

Som ett svar på kritik mot journalistiken – framförallt mot den politiska journalistiken – har man i allt fler länder inrättat särskilda TV-kanaler för okommenterade direktsändningar av politiskt viktiga evenemang. Främst har det gällt parlamentens sammanträden, men också sådant som utskottsförhör, uppmärksammade rättegångar och presskonferenser. Här ska medborgarna kunna sitta på första parkett och följa de viktiga händelserna utan att journalister klipper bort, filtrerar eller förvränger. Amerikanska C-SPAN har varit en föregångare, och i Sverige har sedan några år SVT24 arbetat på samma sätt.

Det finns naturligtvis inga skäl att kritisera TV-satsningar som dessa, tvärtom. De fyller en viktig funktion, och med ett begåvat utnyttjande av Internet kan avsevärt fler av de organiserade, viktiga samhällsevenemangen direktsändas än som sker idag via TV.

Samtidigt måste dock begränsningarna framhållas. Människor som arbetar eller studerar har inte tid att sitta framför en dator- eller TV-skärm i flera timmar varje dag för att följa politiska skeenden. Majoriteten av medborgarna behöver korta, kompetenta sammanfattningar och översikter för att följa samhällsutvecklingen. Direktsändningar

från maktens lokaler är en viktig komponent i medborgarnas kunskapsförsörjning, men inte mer än en komponent och inte heller den viktigaste.

Offentlighetsprincip för redaktionell verksamhet?

Sverige var först i världen med att i lag – 1766 års tryckfrihetsförordning – garantera medborgarna tillgång till myndigheters handlingar. Tanken att medborgerlig insyn ska finnas i de institutioner som utövar makt är alltså gammal i Sverige. I det medialiserade samhället kan makt utövas via journalistiken, och idéer om att redaktionell verksamhet borde präglas av större öppenhet dök upp under 1990-talet. Själv föreslog jag 1996 (i *Pressens Tidning*) införandet av innehålls- eller kvalitetsdeklarationer på journalistiska produkter. Det skulle åtminstone framgå hur många olika källor journalisten hämtat information från och hur lång som lagts ned på artikeln/inslaget.

Att jag använde begreppet kvalitet när jag talade om "märkning" av journalistiska produkter var inte så lyckat, inser jag nu, men läser man hur märkningen motiveras framstår ambitionerna som både rimliga och begränsade. Kvaliteten i journalistik eller annan litteratur kan naturligtvis inte bestämmas med hjälp av enkla bakgrundsfakta om hur en artikel kommit till. Jämförd med de flesta av oss hade August Strindberg förmodligen åstadkommit bättre texter med hälften så många källor och på en fjärdedel av tiden.

Avsikten med en varudeklaration inom journalistiken vore att öka läsarnas förståelse för hur den blir till, och skapa medvetenhet om vilka brister den ofta har. Även om jag inte nu kan minnas några föregångare tvivlar jag på att idén var ny ens 1996. Senare fick tanken stöd från flera håll. Statsvetaren Stig-Björn Ljunggren skrev en bok (*När medierna tar makten*) som hade sina brister men vars slutsats var lätt att instämma i – att det behövs medborgerlig upplysning om hur och varför journalistik kommer till. Två andra statsvetare, Peter Esaiasson och Nicklas Håkansson vid Göteborgs universitet, föreslog att Sveriges Televisions redaktioner skulle börja protokollföra sina möten och offentliggöra protokollen med några veckors förskjutning. Därmed skulle medborgarna få bättre insyn i denna mäktiga institution. (*Dagens Nyheter* 2002-02-06)

Torbjörn von Krogh, chefredaktör på *Pressens Tidning*, experimenterade en del med "märkning" av artiklar, men inga mer betydande aktörer i journalistikbranschen visade intresse för saken. Nu var mitt förslag 1996 om varudeklarationer också främst avsett som en provokation. Jag inbillade mig inte för ett ögonblick att någon större

redaktion skulle nappa. Att aktörerna på den kommersiella nyhetsmarknaden frivilligt skulle acceptera att öppna journalistiken i denna mening – det vill säga att redovisa snarare än att skyla över brister i de egna produkterna – föreföll lika sannolikt som att bilhandlaren skulle upplysa spekulanten på en begagnad Volvo om hur vårdslöst föregående ägare hade handskats med den.

Inga vanföreställningar är mer populära än de som befordrar våra materiella intressen samtidigt som de uppvisar en viss ytlig likhet med sanningen.
(Arnold Ljungdal)

7. Demokrati och kunskapsförsörjning

I detta sista kapitel diskuteras alternativa lösningar. Om boken hittills har bestått av konsumentupplysning om journalistik, låt vara med en polemisk udd, övergår den nu i diskussion och spekulation om framtiden. Jag vet lika lite som alla andra hur det kommer att gå med journalistiken och medborgarnaså kalladeunskapsförsörjning. Någon färdig lösning på det grundläggande demokratiska problemet – hur ska medborgarna få bättre kunskaper? – har jag inte. Jag föreslår en väg att gå, reformer som innebär dels att det svenska systemet får starkare drag av direktdemokrati, dels att en ny samhällsinstitution skapas som kan ta fram och effektivt sprida kvalificerad kunskap. Jag föreslår inte den vägen för att den verkar lätt framkomlig. Tvärtom, där finns många hinder och jag är inte själv säker på att alla kan övervinnas. Däremot förefaller det mig som att alla andra vägar är stängda.

Vad den kommersiellt bestämda journalistiken beträffar förutsätter jag att lagstiftarna i allt väsentligt håller fingrarna borta. Att med riksdagsbeslut tvinga nyhetsfabrikerna att leverera något som dess ägare inte vill producera ter sig både praktiskt omöjligt och demokratiskt oacceptabelt.

Möjligen aktualiseras de ekonomiska villkoren för samhälls- och nyhetsjournalistik som ett resultat av att dess betydelse för demokratin ifrågasätts. Momsen för journalistiska produkter varierar på ett inte helt logiskt sätt, liksom reklamskatten. Det statliga presstödet innebar 2005 att 80 dagstidningar fick sammanlagt drygt 500 miljoner kronor. Stödet är konstruerat så att det i huvudsak går till tidningar som har en större konkurrent på sin utgivningsort och som riskerar att helt konkurreras ut. Om presstödet minskades eller avskaffades skulle ett antal tidningar säkert läggas ned. Oavsett hur riksdagen väljer att laborera med de ekonomiska villkoren för kommersiellt bestämd journalistik är det dock svårt att se att det skulle påverka innehållet.

Då återstår frågan om medborgarnaså kalladeunskapsförsörjning. Vilken information om samhället och världen kommer människor att ha lätt tillgänglig i framtiden? Vem/vilka skaffar fram och formger den? Vem betalar för att den produceras? Ett sätt att diskutera framtiden är att skissera två ytterlighetsalternativ. I det

ena fallet avstår de folkvalda från alla försök att påverka utvecklingen, i det andra använder de radikala grepp för att lösa den informationsuppgift som journalistiken i teorin ska klara men i praktiken har så svårt med.

Personligen tror jag mer på radikala grepp än på passivitet, av skäl som kommer att framgå. År 2006 tyder dock inget på att sådana grepp – eller nytänkande överhuvudtagetöver huvud taget – är nära förestående. Om de blir möjliga längre fram vet jag inte, men det är i vart fall inte uteslutet. Så långt, men inte längre, sträcker sig min optimism.

En passiv linje

Den enklaste utvägen för flertalet starka samhällsaktörer, åtminstone på kort sikt, är att ingenting göra åt medborgarnas ks kunskapsförsörjning. Det förutsätter i sin tur att demokratins processer i allt väsentligt lämnas orubbade, eftersom mer radikala förändringar i medborgarnas möjligheter att påverka politiska beslut också med säkerhet leder till förändringar i deras efterfrågan på kunskap. (Mer om det nedan.) Vi skulle under decennier framöver få en offentlighet dominerad av den kommersiellt bestämda journalistiken.

Som den journalistiken har utvecklats de senaste decennierna pekar allt mot att den då blir allt tydligare socialt skiktad. Tillräckligt många människor med ekonomiska resurser kommer att efterfråga bättre information än som erbjuds inom ramen för den billiga och populistiskt präglade journalistiken. Tydligare än idag får vi vissa informationsflöden för eliterna, med kvalificerad kunskap och ett tydligt ovanifrån-perspektiv på samhället, och andra för den breda massan. Om vi i Sverige får särskilda papperstidningar för de högre socialgrupperna – med utländska förebilder som Wall Street Journal, The Times eller Neue Züricher Zeitung – eller om vi får se helt nya sätt att producera och distribuera kunskap till eliterna är svårt att säga.

Olika tidningar för olika samhällsklasser är det normala i många västländer. Att kvällspressen och gratistidningarna i Sverige alltmer börjar likna underklasspublikationer som tyska Bildzeitung och brittiska The Sun är uppenbart. Influenserna syns tydligt. När jag formulerar just dessa rader (2005-06-02) har Expressen över hela löpsedeln "*SÅ FÅR DU SNABBARE HJÄRNA – 9 enkla knep*". (Knepen består i sådant som att promenera, lyssna till Mozart, dricka kaffe och sova ordentligt.) Nyheten om en snabbare hjärna finns också på tidningens förstasida, där övriga rubriker är:

– Jessica, 23, fick halsen uppskuren efter sitt besök hos tandläkaren

– Anita Ekberg – årets hetaste sommarpratare

– Unik kartläggning: De är Zlatans fiender (sportsidorna)

– Sadomasochist ska chocka i nya "Riket"

– samt en s kså kallad puff för TV-bilagan, med Schlager-Helena på omslaget.

Det är journalistik för en underklass som inte förväntas ha något politiskt engagemang och som därför serveras verklighetsanknuten underhållning istället för kunskaper om samhället.

Att en sådan utveckling av journalistiken kan te sig sannolik beror alltså på att den utgör en anpassning till förhållandena i omvärlden. I den grupp länder som brukar kallas "västvärldens demokratier" utgörs själva demokratin av dels rätten att med jämna mellanrum rösta för eller emot en sittande regering, dels rätten att vara ifred för myndigheterna. I sådana samhällen, där medborgarna förväntas rösta i valen men inte mellan valen engagera sig i lösandet av samhälleliga problem, är behovet av mer kvalificerad journalistik ganska litet. Man får det statsvetarna kallar "tunn demokrati". Det motsatta alternativet för politiska beslutsfattare är aktivitetslinjen.

En aktiv linje

Samhällsutvecklingen driver inte iväg, som vore samhället befolkat av rent passiva eller viljelösa individer, för att slutligen "hamna" någonstans. Den drivs framåt av grupper eller samhällsskikt som försöker uppnå konkreta, men sinsemellan olika och växlande mål. Man behöver inte ha ett vänsterperspektiv på samhället för att dra slutsatsen att människor i de breda folklagren måste veta vad de vill och i någorlunda enighet kämpa för det om de ska kunna påverka skeendet. Om den stora majoriteten medborgare bara lutar sig tillbaka för att passivt vänta på "utvecklingen" kommer eliterna snart se till att de gynnas av den.

Tänker vi oss, hypotetiskt, att bloggsfären utvecklas så som dess mest entusiastiska förespråkare hoppas, hur blir det då? De flesta bloggare får ytterligt få läsare, medan de bästa drar till sig allt fler. Låt säga att de skickligaste har/sprider viktig kunskap om sådant som medborgarna behöver veta om samhällsutvecklingen och kanske får hundratusen läsare eller mer. Om dessa de främsta bloggarna också har skilda sätt att tolka skeenden blir samhällsutvecklingen belyst från flera håll. Vart leder denna bloggningsutopi? Vad händer sedan?

Den kunnige och skicklige bloggaren X blir med automatik en medievärldens guldkalv. En skribent som drar till sig 100 000 människors uppmärksamhet i tio minuter varje dag har stora pengar inom räckhåll. X kommer inte bara att utsättas för ett kraftigt tryck från annonsörer som lovar att göra honom eller henne rik, utan blir också föremål för otaliga påtryckningar, hot, desinformationsförsök och mer eller mindre korrumperande erbjudanden. Om våra största redaktioner idag har så svårt att stå emot påtryckningar av det slaget, hur ska enskilda bloggare kunna göra det i framtiden?

Det jag kallar en "aktiv linje" är alltså en kollektivt beslutad, det vill säga politisk lösning på problemet. Givet att man accepterar slutsatsen att medborgarna behöver samhällelig information av högre kvalitet än den kommersiellt bestämda journalistiken erbjuder, inställer sig omedelbart en rad frågor. De viktigaste är sannolikt dessa:

- Vem skulle betala för en organisation som tar fram och ger spridning åt information av högre kvalitet?
- Hur skulle det högkvalitativa innehållet se ut?
- Varför skulle medborgare som idag inte efterfrågar (åtminstone inte med plånboken i hand) en journalistik som är hyggligt heltäckande, som strävar efter att ge händelser rimliga proportioner och som är noga med sanningen plötsligt börja göra det? Varför skulle de inte längre nöja sig med den gamla sortens journalistik som är så billig, spänningsfylld, lättsmält och känslomässigt tillfredsställande?

De två första frågorna går jag relativt snabbt förbi. Svaren på dem ger sig mer eller mindre naturligt genom svaret på den tredje.

Om den första frågan kan sägas att det förvisso är lättare att bevisa att dagens journalistik inte rymmer den kunskap som medborgarna behöver än att beskriva vad den borde rymma istället. Likväl tror jag att den kritik som riktats mot dagens kommersiellt bestämda samhällsrapportering ger en hygglig uppfattning om, åtminstone i stora drag, vad medborgarna behöver. Om de aktivt ska kunna påverka politiska beslut behöver de helt enkelt bra beslutsunderlag, det vill säga den sorts kunskap som politikens ledare och andra viktiga beslutsfattare idag har tillgång till, men mer effektivt sammanfattad. Där bör finnas alla relevanta fakta, ett helhetsperspektiv så att varje samhällsproblem får rimliga proportioner och en saklighet utan alarmism. Det måste understrykas att en ideologisk bredd är nödvändig för den nya, mer kvalificerade samhällsinformationen, att ny teknik (idag främst Internet) måste utnyttjas för att ge medborgarna möjlighet att bidra med kunskaper och erfarenheter och att stort utrymme måste finnas för debatt. Ett rimligt antagande är också att journalister är en av de

yrkesgrupper vars kompetens behövs i arbetet med förmedling av denna mer kvalificerade kunskap. Goda journalister kan, när de väl fått möjlighet att samla in och studera ett större material, sammanfatta sina lärospån effektivt och slagkraftigt. Det som är värt att berätta över huvud taget är värt att berätta väl.

Möjligen gör jag de läsare som har hängt med i resonemangen så här långt besvikna, men att mer i detalj beskriva hur en sådan alternativ kunskapsorganisation skulle fungera förefaller inte meningsfullt. Jag tycker visserligen att jag har något viktigt att säga, men jag är varken Gustav Vasa eller Karl Marx och kan inte prestera den Lösning med stort L som ställer allt till rätta. Dels förutsätter varje försök att realisera en stor reform på kunskapsförmedlingens område rader av utredningar och praktiska försök. Dels måste man utgå från att försök med en ny kunskapsorganisation bara kan komma till stånd i ett krisläge. Först om grundläggande samhälleliga motsättningar har blivit så starka att stora förändringar av demokratins institutioner och arbetssätt framstår som nödvändiga – även för de maktgrupper som idag sitter stadigt i ett samhälle som medialiserats på kommersiell grund – kan något hända. Vad som i en sådan tvångssituation blir möjligt eller omöjligt, realistiskt eller orealistiskt, kan ingen säga idag.

En av flera osäkra faktorer är på vilka nivåer som kvalificerad information och debatt kommer att efterfrågas. I denna bok diskuterar jag främst kunskap för demokratiska processer på nationell nivå. Nivåerna är dock många och om det blir kriser på lokal, regional, nationell, europeisk eller global nivå som framtvingar nytänkande om kunskapsförsörjningen går inte heller att förutse.

Finansieringen? Ja, hur man än bär sig åt för att etablera denna mer kvalificerade kunskapsresurså kalladeommer den att kosta mycket pengar. Just därför att det handlar om att restaurera själva demokratin måste kostnaden bäras gemensamt av medborgarna. (Hur det skulle gå till rent administrativt lämnar jag därhän.) Reformen kan alltså aldrig – det är min övertygelse – genomföras som en isolerad informationssatsning utan bara som ett led i förnyelsen av demokratins processer. Ingen samhällsgrupp, organisation eller individ med ekonomiska eller ideologiska intressen i saken kan tillåtas stå för kostnaden. Om man leker med tanken att en mångmiljardär av George Soros typ fick för sig, av idealism eller dåligt samvete, att betala för den nya kunskapsorganisationen skulle det med nödvändighet bli fel. Alltihop förutsätter konstitutionell förnyelse, något som en Soros inte kan tillåtas lägga sig i.

Var huvudmannaskapet för organisationen bör ligga är ytterligare en punkt som måste diskuteras. Kanske borde en eller flera universitetsinstitutioner ha uppgiften. (Där

finns i vart fall pedagogisk kompetens.) Kanske borde en helt ny organisation byggas från grunden, med sikte bland annat på att säkra dess integritet gentemot politiska partier och starka organiserade intressen. Hursomhelst kan det inte bli fråga om ett Statenså kalladeunskapsverk med årliga anslag via statsbudgeten och en generaldirektör utsedd av regeringen. Politiskt oberoende är lätt att säga men svårt att realisera. Här vore det dock en nödvändighet.

Fråga nummer tre är nyckelfrågan, således. Den dag en bred majoritet bland medborgarna både kan och vill engagera sig på allvar i demokratiska processer kommer otillräckligheten i nyhetsfabrikernas produkter att bli uppenbar. Då kommer människor att efterfråga en mer kvalificerad information. Får vi uppleva den dagen?

Det är åtminstone inte uteslutet. Här är det dags att, för tydlighetens skull, återknyta till diskussionen om den kommersiellt bestämda journalistikens möjligheter contra den ickekommersiellas.

Ponera att en stor majoritet av medborgarna börjar efterfråga en mer kvalificerad information än de får idag – vad kan då förväntas hända? Svaret beror på vilken potential man tilltror den kommersiellt baserade journalistiken. Antingen säger man att journalistikens elände helt kan förklaras med demokratins elände. Om politikens oroande trender – sjunkande valdeltagande, tilltagande misstro mot politiker, dramatiskt sjunkande medlemstal i partier och folkrörelser – kan vändas, om liv kan ingjutas i demokratins processer kommer medborgarna också att kräva bättre kunskapsförsörjning. De kommer att acceptera det högre priset för en journalistik som är heltäckande, sansad och informativ. Bättre journalistik blir då effekten av en bättre fungerande demokrati. Politiska reformer som återger medborgarna tron på folkstyret är alltså vad som krävs. Med en sådan hypotes är det avgörande inte vad medieföretagen gör med journalistiken utan om och hur demokratins processer reformeras.

En annan möjlig, och för journalistiken dystrare bedömning är att det kommersiella elementet i journalistiken faktiskt inte är förenligt med en mer ambitiös medborgerlig upplysning. Den fiberrika och välbalanserade kost som journalisterna borde servera medborgarna konkurreras med nödvändighet ut av en sötare, ensidigare och mer insmickrande journalistik, särskilt som den senare kan produceras till mycket lägre kostnad. Historien uppvisar inga exempel på att en journalistik av det slag som nu skulle behövas – en som konsekvent utgår från vad medborgarna behöver veta för att förnuftigt styra sitt samhälle – har varit kommersiellt gångbar. (Eller att sådan journalistik har bedrivits i någon större utsträckning över huvud taget.)

Ur ett ekonomiskt perspektiv förefaller den också orimlig. Den "medborgarnas kunskapscentral" jag argumenterar för skulle ha en bred undersöknings– och redovisningsplikt, vilket fordrar mycket personal. Den skulle med nödvändighet kosta stora pengar. Att varje allmän, rikstäckande nyhetsredaktion – Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Ekoredaktionen, Aktuellt, Rapport, TV4-Nyheterna, TT med flera - skulle bygga upp en sådan "kunskapscentral" förefaller lika sunt, rent ekonomiskt, som att vi byggde flera motorvägar bredvid varandra för att konkurrera om trafiken. Det skulle kanske bli marginellt bättre vägar som ett resultat av konkurrensen, men kostnaden för den lilla förbättringen skulle bli astronomiskt hög. Behovet av ideologisk bredd i kunskapsförmedlingen måste sannolikt tillfredsställas i ett centralt forum, snarare än i många spridda. Så länge yttrandefrihet verkligen råder borde riskerna med en centraliserad kunskapsförmedling inte bli överhängande. Ett centralt forum skulle stå i centrum för uppmärksamheten och dess insatser skulle ständigt utsättas för kritisk granskning. Brister i arbetet där – sådana kommer naturligtvis att uppstå – borde snabbt kunna upptäckas och korrigeras.

Personligen tror jag alltså att den senare, mer pessimistiska slutsatsen om journalistiken har mest fog för sig.

Först när medborgarna känner sig övertygade om att de behöver, för sitt eget deltagande i demokratins processer, mer och bättre kunskap blir det rimligt att satsa stora belopp på en ny kunskapsorganisation. Att jag åtminstonel inte betraktar det som uteslutet har att göra med den "demokratins kris" som redan nämnts. Sverige, liksom många ekonomiskt och kulturellt jämförbara länder, glider sakta men till synes säkert nedför ett sluttande plan som, om utvecklingen inte kan hejdas, till sist för bort från demokratin. Hur långt ska vi glida innan mer grundläggande konstitutionella reformer framstår som nödvändiga för att rädda trovärdigheten i ett system som kallar sig demokratiskt?

Att människors tilltro till politiker och politiska partier sedan många år fortlöpande har försvagats är väl belagt av forskarna. Enligt en forskarrapport 2005 från SNS demokratiråd har antalet medlemmar i politiska partier nästan halverats mellan 1991 och 2004. (Rapporten sammanfattas på DN Debatt 2005-10-24.) Inom ramen för det så kallade valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet har man under många år ställt frågor om förtroendet för politiker och politiska partier. Ställda inför påståendet "*Partierna är bara intresserade av folks röster, men inte av deras åsikter*" instämde 37 procent av de tillfrågade 1968 men 75 procent 1998. Påståendet "*De som sitter i riksdagen och beslutar tar inte mycket hänsyn till vad vanligt folk tycker och*

tänker" fick stöd av 45 procent 1968 men av 75 procent 1998. (Strömbäck 2001, sid 90.) Sifo ställde i en mätning 1999 frågan "Hur stort förtroende har du för politiker?" och fick svar enligt följande:

Inget alls	22 procent
Mycket litet	34 procent
Ganska litet	32 procent
Ganska stort	8 procent
Mycket stort	0 procent
Ej svar	4 procent

(Siffrorna hämtade ur Svenska Dagbladet 1999-07-29)

Alla undersökningar av detta slag bekräftar trenden, även om siffrorna varierar en del med olika sätt att formulera frågan. Det gäller inte bara i Sverige utan i flertalet jämförbara länder. (En utmärkt översikt finns i Pharr/Putnam 2000.)

Samtidigt, vilket skapar en del förvirring, svarar medborgarna mer positivt på frågor som allmänt handlar om läget för demokratin. I de så kallade SOM-undersökningar som också genomförs vid Göteborgs universitet - SOM står för samhälle, opinion, massmedia - frågas i vilken utsträckning människor är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige. 1998 svarade 64 procent av de tillfrågade att de var "mycket nöjda" eller "ganska nöjda". 2002 hade denna siffra stigit till 74 procent.

Det finns alltså utrymme för spekulationer om hur starkt missnöjet egentligen är med den rådande demokratiska ordningen, men vad gäller medborgerligt deltagande i demokratiska institutioner och processer talar siffrorna sitt tydliga språk. Sedan flera decennier tillbaka har de politiska partierna, liksom praktiskt taget alla folkrörelser med uttalade sociala eller samhälleliga ambitioner, kraftigt tappat i medlemstal. Deltagandet i riksdagsvalen har sjunkit successivt från 1976, när det var 91,8 procent, till 2002 när det var 80,1 procent. Valen till EU-parlamentet har blivit rena pinsamheter med ett valdeltagande på 37,8 procent 2004.

Missnöjet med vår tids demokrati tar sig också andra uttryck. "Ikväll visar SVT ett program som står på politikernas sida mot `folket´" skriver *Dagens Nyheters* ledarskribent Barbro Hedvall 2004-12-15. Programmet har titeln "Jävla politiker" och

> "...är en partsinlaga inte så mycket för politikerna som för den typ av demokrati som är vår, den representativa. Där skildras två relativt nya företeelser: starka lokala opinioner som inte vill acceptera förändringar som de undantagslöst ser som försämringar i just sina välfärdstjänster – skolan eller sjukhuset som ska läggas ned är typfallet.

Det andra är den förgrovning av den politiska kampanjen som övergår i rena hot mot och trakasserier av utpekade politiker.

Här har något hänt i förhållandet mellan vanliga människor och offentliga personer. Hälsosam respektlöshet har övergått i förakt och avsky.

(...)

Det är som om Sverige håller på att tappa flera grader av civilisation. Det är oroande och svårförklarligt. Varifrån kommer detta behov av att ösa ur sig ilska mot medmänniskor, varifrån denna brist på inlevelse och hänsyn? Och hur kan så många människor i ett land som erfarit ett drygt sekel av framgångsrik och fredlig demokrati börja uppträda som en populistisk mobb?"

Om "demokratins kris" skrivs sedan länge offentliga utredningar, forskningsrapporter, debattböcker och tidningsartiklar i en strid ström. Frågan har stått i centrum för svenska statsvetare och politiker i ett par decennier. Även om man är överens om att vissa grundläggande krav ska vara uppfyllda med ett samhällsskick som kallas demokratiskt (sådana som allmänna, fria val, medborgerliga rättigheter som yttrandefrihet, mötesfrihet och organisationsfrihet) är det långtifrån självklart hur ett väl fungerande demokratiskt system egentligen ska fungera. Här finns vid närmare påseende många olika uppfattningar, och inte minst därför många olika beskrivningar av dagens problem och förslag till lösningar på dem.

Ett vanligt sätt att skaffa överblick över de olika uppfattningarna om demokratin är att placera dem på en skala där ytterligheterna kallas "stark" och "svag" demokrati. Med stark demokrati eller "deltagardemokrati" menas ett samhälle där medborgarna i hög grad engagerar sig i politiken och har möjlighet att påverka den – där de informerar sig, diskuterar och fortlöpande ger sina uppfattningar till känna på olika sätt. I Sverige har sådan påverkan av tradition skett via folkrörelser. Dessa rörelser har haft formen av dels politiska partier, dels andra breda organisationer som fackförbunden, nykterhetsrörelsen och bildningsförbunden.

Med svag demokrati menas att medborgarna egentligen bara engagerar sig i politiken när det stundar val, och att de ser som sin enda egentliga uppgift att då bestämma vilken del av det politiska etablissemanget (högern? mitten? vänstern?) som ska styra de närmaste åren. Mellan valen är huvudintresset för flertalet medborgare att få vara i fred för staten. Man associerar den ofta med en beskattande, kontrollerande och ofta korrupt överhet. Sådana föreställningar om demokratin är vanliga i mellan- och sydeuropeiska länder. Där är folkrörelser av nordisk typ något okänt.

Att "stark" demokrati är idealet i Sverige är dock uppenbart. Diskuterar man kunskapsförsörjning är det politiskt aktiva och engagerade medborgare det handlar om. Den stora demokratiutredning som leddes av förre utbildningsministern, socialdemokraten Bengt Göransson, skrev i sitt slutbetänkande år 2000:

> "Utveckla deltagandet!
> Den svenska folkstyrelsen måste fortsatt sträva efter ett högt valdeltagande i alla förekommande val, även i Europavalet. Den svenska välfärdsstaten bygger på ett starkt folkligt stöd som ytterst manifesteras i ett högt valdeltagande. Om valdeltagandet fortsätter sjunka, finns risk för att legitimiteten i det offentliga beslutsfattandet sjunker och att välfärdsstatens förankring äventyras.
> Vi vill samtidigt hejda en elitdemokratisk utveckling där politikerstyret fått ersätta medborgarstyrelsen och där den demokratiska aktiviteten koncentrerats till valdagen. Alla medborgare bör ges möjligheter att delta i breda diskussioner också före beslut och mellan valen. Vår mening är att den politiska jämlikheten inte kan uppnås utan att alla medborgare har tillgång till sådana platser och jämlika förutsättningar att ta tillvara dessa möjligheter.″ (SOU 2000:1, sid 243.)

Samtliga sju riksdagspartier var företrädda i utredningen och kring ovanstående formuleringar kunde de alla enas. "Stark" demokrati är den svenska modellen.

Demokratiutredningen publicerade inte mindre än 46 skrifter med SOU-beteckning. Jag var själv författare till en av dem (SOU 1999:12) som behandlade "elektronisk demokrati". Tack vare ett forskningsanslag kunde jag ägna större delen av 1998 åt att studera ett område som i många andra länder hade börjat diskuteras med stigande intresse: På vilka av våra alltmer oroade frågor om demokratins framtid kan informationsteknologi (IT) vara svaret?

Min slutsats blev att IT-stöd för demokratiska processer kan möjliggöra ett bredare och aktivare medborgerligt deltagande *under förutsättning* att incitamenten för medverkan i processerna blir starkare. I stort sett alla led i dessa processer – kunskapsinhämtande, diskuterande och beslutande – kan underlättas och effektiviseras med ny teknik, men IT är bara ett redskap. Avgörande är alltid i vilket sammanhang redskapet brukas. Teknisk utveckling i sig leder inte till förändringar i människors sätt att tänka om makten. Om medborgarna vid början av 1990-talet inte fann det meningsfullt att kommunicera med sina politiker via telefon eller pappersbrev kommer de inte att göra det med e-post idag – såvida inte demokratins arbetsformer också utvecklas dithän att de politiska beslutsfattarna framstår som mer påverkbara.

Min slutsats i rapporten om elektronisk demokrati var alltså densamma som i denna bok om journalistiken. Först när en stor majoritet av medborgarna finner det meningsfullt att engagera sig i demokratiska processer blir det angeläget att utveckla IT-stöd för deras deltagande. Då kan mycket göras. Först då blir det också angeläget att utveckla en organisation för kunskapsspridning som fyller den funktion journalistiken inte klarar. Som meningsfullt framstår deltagande i demokratiska processer när medborgaren verkligen tror sig kunna påverka. Jag (och många med mig) tolkar avhoppen från folkrörelserna och det sjunkande valdeltagandet som att alltfler medborgare gör bedömningen att egna ansträngningar i demokratiska processer inte tjänar något till – att de viktiga besluten ändå fattas av människor långt borta, i miljöer där medborgarnas åsikter inte efterfrågas eller i vart fall inte respekteras.

Demokrati kan organiseras och fungera på olika sätt, men måste alltid handla om att fördela beslutsmakt. Det är svårt att hitta någon bättre förklaring till att medborgarna drar sig ur dagens demokratiorganisation än missnöje med hur den fungerar – att den i praktiken inte ger dem det inflytande på besluten som de enligt teorin ska ha. Vad gör en fotbollsspelare som under pågående match blir övertygad om att utgången är uppgjord i förväg? Han stannar upp. Han slutar spela. Det betyder inte att han tröttnat på fotboll, bara att han tröttnat på den nu pågående matchen.

Det kan diskuteras i vilken utsträckning medborgarna missnöje med demokratins aktörer och institutioner har fog för sig. Å ena sidan är det uppenbarligen sant att politiken har blivit alltmer maktlös, dels som ett resultat av politiska beslut om att "marknaden" ska få större genomslag och politiken mindre – avreglering, beslut om privatisering av offentlig verksamhet, konkurrensutsättning och liknande – dels genom de processer som kallas internationalisering och globalisering. Det blir allt svårare att se hur medborgarna ska kunna hävda sig över huvud taget. Även de projekt som beskrivs som politikens återtagande av makt från de multinationella företagen – som EU-projektet – visar sig betyda att politikens beslut flyttas till andra länder, med andra språk än det svenska och till människor med delvis andra värderingar. Det finns inte ens någon europeisk debatt värd namnet att delta i.

Å andra sidan har journalistiken onekligen, genom att skildra politik som ett maktspel för ett fåtal aktörer och inte som en arena för medborgerlig aktivitet, förstärkt och fördjupat medborgarnas skepsis gentemot vår tids politik och demokratiska processer. Att mer exakt bestämma hur starkt eller hur välgrundat medborgarnas missnöje med den nuvarande ordningen är låter sig naturligtvis inte göra. Det får räcka

med konstaterandet att missnöjet finns där, att det har en hel del fog för sig – och att det växer.

Ska man döma av de offentliga utredningar om demokratin som tillsätts och den debatt som mer väletablerade statsvetare för i tidningarna är någon förnyelse av de demokratiska processerna inte att tänka på. Är man svensk professor i statsvetenskap diskuterar man gärna om vi ska välja till kommunfullmäktige och riksdag på samma dag, om riksdagsmandaten ska vara på tre år eller fyra, om personval är bra eller dåligt eller olika aspekter på maktfördelning mellan landets beslutande, verkställande och dömande organ. Däremot råder en stark skepsis bland ledande politiker och statsvetare mot reformer, de må vara aldrig så små, i direktdemokratisk riktning – det vill säga reformer som stärker medborgarnas möjligheter att direkt påverka politiska beslut.

I ett par omgångar har offentliga utredningar tillsatts för att undersöka om reglerna för folkomröstningar ska ändras. 1996 års Folkomröstningsutredning föreslog inga betydande förändringar och har heller inte lett vidare till några reformer. Av direktiven till 2004 års Författningskommitté framgår att frågan om folkomröstningar åter ska upp på bordet, men att grundmodellen inte får ifrågasättas:

> "Den representativa demokratins legitimitet och förankring måste upprätthållas och försvaras.
>
> (...)
>
> Den representativa demokratin är och förblir fundamentet i den svenska folkstyrelsen. Den ger alla medborgare möjlighet att påverka politikens utformning. Den ger förutsättningar att forma en långsiktig, sammanhängande politik där besluten kan utformas utifrån en helhetssyn. Den representativa demokratin ger möjlighet att utkräva ansvar. Den är praktisk och effektiv." (Dir 2004:96)

Intresset för den representativa demokratins fördelar är lika påtagligt som ointresset för dess nackdelar. Demokratin bröt fram i västvärlden under en epok då den av praktiska skäl måste vara representativ, åtminstone på den nationella nivån. (På lokal nivå har stormöten med direktdemokrati på flera håll i världen varit den etablerade beslutsformen.) Vid början av 2000-talet är svenska folket mer välutbildat än någonsin och har samtidigt mindre respekt för överheter än någonsin, samtidigt som kommunikationsteknologierna har utvecklats dithän att flera av de praktiska argumenten för representativ demokrati har förlorat sin relevans. Obegränsade mängder information kan nu sekundsnabbt överföras till medborgarna i hemmen, medborgarna behöver inte samlas fysiskt vid bestämda tider för möten utan kan lära och diskutera vid

tider som passar dem, på platser som passar dem - för att nämna några av de faktorer som har ändrat förutsättningarna för demokratisk aktivitet.

Själv tror jag inte att det finns någon annan väg att på längre sikt återge medborgarna tron på folkviljans genomslag än att skapa nya (och förstärka gamla) inslag av direktdemokrati. Det betyder inte att riksdagen skulle avskaffas och att alla dess beslut skulle fattas av medborgarna genom voteringar i hemmet. Det skulle snarare betyda att de viktigaste strategiska besluten på nationell nivå (eller möjligen EU-nivå) fattades genom folkomröstningar. Om det skulle innebära en, två eller till och med tre omröstningar per år låter jag vara osagt.

När förslag av den typen lanseras avfärdas de vanligen omgående av alla ledande svenska företrädare inom politik och statsvetenskap. Argumenten mot folkomröstningar är många och av varierande tyngd, och här är inte platsen att gå igenom dem alla. Problemet med den hittillsvarande debatten om folkomröstningar som svar på "demokratins kris" är att en sådan reform alltid diskuteras isolerad, aldrig som del i en mer grundlig rekonstruktion av de demokratiska processerna. Också jag tror att en satsning på tätare folkomröstningar *utan att förändra medborgarnas praktiska förutsättningar att inhämta kvalificerad kunskap och att delta i diskussioner* vore en oframkomlig väg – kanske till och med en farlig väg. Med en offentlighet helt dominerad av kommersiellt bestämd journalistik kommer folket att förbli otillräckligt informerat i de flesta avseenden och direkt felinformerat i vissa. Att överföra direkt beslutsmakt till människor som saknar tillräcklig kunskap kan aldrig vara en bra lösning.

Att de demokratiska formerna behöver utvecklas och anpassas till nya samhälleliga och tekniska realiteter borde inte vara någon särskilt kontroversiell ståndpunkt. Ingvar Carlsson, före detta statsminister, har uttryckt det så här:

> “Ingen skulle drömma om att sätta kläder gjorda för en treåring på e
>
> n trettonåring och undra varför de inte passar, när de var lagom för tio år sedan. En levande demokrati, som växer, måste också få nya former, som passar.” (ur Björn Elmbrants bok "*Dom där uppe – dom där nere*" sid 167.)

Som påpekats ovan vore det meningslöst att här resonera om hur ideala förutsättningar skapas för mer direktdemokratiska beslutsformer i framtiden. Varken jag eller någon annan vet det. Den avgörande frågan är om man tilltror medborgarna den nödvändiga kompetensen för att fortlöpande fatta förnuftiga beslut om sitt eget

samhälle. Att arbetare och lägre tjänstemän typiskt sett saknade sådan kompetens var ännu en bit in på 1900-talet de konservativas främsta argument mot allmän rösträtt.

Under arbetet med "elektronisk demokrati" studerade jag ett antal experiment som gick ut på att placera vanliga medborgare i en situation där de får studera och diskutera en viktig samhällsfråga och därefter ta ställning, i ett röstningsförfarande, till vad som ska göras. Alla sådana experiment utom ett bedrevs, av konstnadsskäl, i mycket liten skala och man kan inte dra några långtgående slutsatser av resultaten. Det var visserligen uppmuntrande att konstatera att de medborgare som deltog i till exempel Citizen´s Jury´s i USA och Plannungzellen i Tyskland visade stort engagemang, god förmåga att sätta sig in i komplicerade samhällsproblem och kunde föreslå adekvata åtgärder, men då talar vi om grupper på 12–30 personer som deltog frivilligt och var hyggligt motiverade, inte omed fleraera miljoner människor med högst varierande engagemang för saken.

Det enda mer ambitiösa, och därmed dyra, experiment som genomförts av detta slag kallas Deliberative Poll. (Beteckningen är svåröversatt, men "deliberate" betyder överläggning och "poll" betyder val, röstning.) Denna demokratiska procedur skapades vid början av 1990-talet av professor James Fishkin, som när jag träffade honom 1998 ledde den statsvetenskapliga institutionen vid universitetet i Austin, Texas.

En Deliberative Poll (DP) har 300–600 deltagare. Deltagarna väljs slumpmässigt, till exempel från röstlängderna, och det slutliga urvalet ska i alla relevanta avseenden utgöra ett mikrokosmos av hela gruppen röstberättigade medborgare. De samlas över en helg – fredag eftermiddag till söndag eftermiddag – för att omväxlande lyssna till och fråga ut experter och diskutera i mindre grupper. Avslutningsvis får de också lyssna till och fråga ut ansvariga politiker inom det område DP:n behandlar. Samtliga kostnader betalas för deltagarna som därutöver får ett mindre arvode. De får besvara samma frågeformulär innan proceduren påbörjas och efteråt, båda gångerna anonymt. Fishkin håller bestämt på rösthemligheten.

Ett avsnitt i min rapport om elektronisk demokrati handlar om DP och rymmer en längre intervju med Fishkin. Den som vill fördjupa sig ytterligare i ämnet rekommenderas Fishkins egna böcker. Erfarenheterna av DP i USA och Storbritannien är hittills positiva. Även i så stora grupper av medborgare fungerar kunskapsuppbyggnad och diskussioner väl. Det visar sig att människor i hög grad ändrar uppfattning både i ljuset av nya kunskaper och som ett resultat av att de får diskutera med personer som har andra erfarenheter och värderingar. De förslag till politiska åtgärder och lösningar som utarbetats genom DP kan i vart fall inte sägas vara

sämre eller mindre realistiska än motsvarande förslag som utarbetats inom ramen för den gamla vanliga, representativa demokratin.

Några belägg för att folkomröstningar föregångna av "deliberativa" förfaranden skulle fungera väl på nationell nivå ger naturligtvis inte de hittills genomförda experimenten. På sin höjd kan man säga att erfarenheterna är tillräckligt intressanta för att man, den dag nytänkande om demokratiska processer kan påbörjas i Sverige, borde utforska möjligheterna ytterligare.

De praktiska svårigheterna med att arrangera deliberativa demokratiska processer på nationell nivå är givetvis stora. Därtill kommer de politiska och ideologiska hindren. Alla människor och organiserade intressen som har skaffat sig en stark position inom ramen för den etablerade, representativa demokratin kommer att känna sig hotade. De kommer så länge det är möjligt att motsätta sig reformer som försvagar den egna positionen. Omvändelser lär inte ske förrän under galgen, det vill säga när medborgarnas missnöje med det gamla systemet har blivit så starkt att det i viktiga avseenden helt enkelt slutar fungera. (Och då har det svenska samhället blivit direkt otrevligt att leva i för merparten av befolkningen.)

Det största praktiska hindret för deliberativa processer på nationell nivå är sannolikt kostnaderna. Oavsett hur man utformade processerna skulle de kräva mycket personal, mycket utbildning och mycket tid av medborgarna. Utvecklandet av teknikstöd för processerna kostar också pengar, men det borde bli en mindre del.

Kostnaderna måste alltså bli höga, men den avgörande frågan är vad det kostar att avstå. Hur ser alternativen ut? Vilken sorts samhälle får vi när flertalet människor slutar tro att demokratin fungerar? Hur hög blir *den* kostnaden – i pengar räknat? I livskvalitet för medborgarna?

Att ett växande politikerförakt allt oftare tar sig de beklämmande, ibland brottsliga uttryck som Hedvall pekar på i citatet ovan borde vara en varningssignal så tydlig som någon. Demokratins kris är verklig. Den består inte i att medborgarna har tröttnat på demokrati som sådan – alla undersökningar pekar på motsatsen – utan i ett utbrett missnöje med *hur den fungerar idag*.

Om man faktiskt vill bryta den destruktiva utvecklingen behöver flera områden reformeras samtidigt. Ett av dem gäller medborgarnas kunskapsförsörjning, och först när det blir uppenbart för en bredare allmänhet hur stora brister den kommersiellt bestämda nyhets- och samhällsrapporteringen har kan en konstruktiv diskussion ta vid.

Litteratur

Mängden böcker om journalistik och ”media” är enorm, och förteckningen nedan är bara ett urval av den litteratur som jag själv funnit relevant i arbetet med denna bok. Eftersom jag främst koncentrerar mig på journalistik i Sverige nöjer jag mig också med att, med några få undantag, förteckna svensk ämneslitteratur.

Handböcker

Andréasson, Kenth/Edwardson, Åke/Andersson-Ek, Per. *Göra tidning.* Ordfront 1998.
Amnestål, Per m fl. *Så arbetar en journalist.* Liber 2002.Fichtelius, Erik. *Nyhetsjournalistik. Tio gyllene regler*. Sveriges Utbildningsradio 1997.
Larsson, Sören. *Att skriva i tidning*. Natur och Kultur 2001.
Lundgren, Kristina/Ney, Birgitta/Thurén, Torsten. *Nyheter – att läsa tidningstext.* Ordfront, 1999.
Löwenberg, Anders. *Undersökande journalistik*. Ordfront 1990.
Marling, Eva. *Nyhetsjournalistik i TV. En handbok*. Nya Doxa 1998.
Olsson, Anders R. *Yttrandefrihet & tryckfrihet. Handbok för journalister.* Studentlitteratur 2006.
Westerberg, Erik (red). *Journalist i press-radio-tv*. Bonniers 1967.

Forskning, analyser:

Andén-Papadopoulos, Kari/ Höijer, Birgitta. (red) *Våldsamma nyheter. Perspektiv på dokumentära våldsskildringar i media.* Symposion 1996.
Andersson Odén, Tomas. *Redaktionell policy. Om journalistikens mål och inriktning i svensk dagspress.* Institutionen för Journalistik och Masskommunikation, Göteborgs universitet 2001.
Axberger, Hans-Gunnar. *Tryckfrihetens gränser.* Liber 1984.
Ekecrantz, Jan/Olsson, Tom. *Det redigerade samhället.* Carlssons 1994.
Ekström, Mats/Nohrstedt, Stig Arne. *Journalistikens etiska problem*. Rabén Prisma, Svenska Journalistförbundet 1996.
Flyghed, Janne/Hörnqvist, Magnus. (Red) *Laglöst land*. Ordfront 2003.
Furhoff, Lars. *Makten över medierna.* Bo Cavefors Bokförlag 1974.
Furhoff, Lars. *Makten över journalistiken*. Natur och Kultur 1986, 1991.
Hvitfelt, Håkan. *På första sidan. En studie i nyhetsvärdering*. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar 131, 1985.
Hvitfelt, Håkan. *Nyheterna och verkligheten*. Göteborgs universitet, Journalisthögskolan. Rapport 1989:1.
Hultén, Lars J. *Journalistikens villkor*. Natur och Kultur 1993.
Hultén, Lars J. *Orden och pengarna. Om kamp och kapitulation inom journalistiken.* Natur och Kultur, 1999.
Jönsson, Anna Maria. *Samma nyheter eller likadana? Studier av mångfald i svenska TV-nyheter*. Avhandling, JMG 2004.
Nord, Lars. *Spelet om opinionen. Mötet mellan makthavare, medier och medborgare*. Studentlitteratur 1997.
Ohlsson, Anders. *Politiska nyheter till nytta och nöje. En studie av varför vi tar del av nyheter om politik i press, radio och TV.* Almqvist & Wicksell International 1989.

Petersson, Olof/Carlberg, Ingrid. *Makten över tanken.* Carlsson 1990.
Pharr, Susan J/Putnam, Robert D. *Disaffected Democracies. Whats´s Troubling the Trilateral Countries?* Princeton University Press 2000.
Pollack, Ester. *En studie i... MEDIER OCH BROTT.* Avhandling, JMK 2001.
Strömbäck, Jesper. *Gäster hos verkligheten. En studie om journalistik, demokrati och politisk misstro*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2001.
Strömbäck, Jesper. *Den medialiserade demokratin*. SNS Förlag 2004.
Thurén, Torsten. *Vinklad verklighet*. Esselte Studium 1986.
Thurén, Torsten. *Ljusets riddare & djävulens advokater. En bok om den journalistiska yrkesrollen*. Tiden 1988.
Thurén, Torsten. *Tanken, språket och verkligheten. En bok om vår verklighetsbild och hur den byggs upp.* Liber 1995.

Mediekritik & etiska frågor:

Andén-Papadopoulos, Kari. *Dold kamera. I sanningens tjänst?* Stiftelsen Institutet för Mediestudier, 2003.
Bengtsson, Jesper. *Mäktiga medier, mager demokrati.* Bilda Förlag 2001.
Björnsson, Anders/ Luthersson, Peter (red). *Medialiseringen av Sverige*. Carlssons 1997
Boethius, Maria-Pia. *Några som inte älskar oss håller på att förändra vårt land.* Norstedts 1997.
Boethius, Maria-Pia. *Mediernas svarta bok*. Ordfront 2001.
Brune, Ylva. (red) *Mörk magi i vita medier. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism.* Carlssons 1998.
Elmbrant, Björn. *Dansen kring guldkalven. Så förändrades Sverige av börsbubblan.* Atlas 2005.
Funcke, Nils. *Tryckfriheten under tryck. Ordets män och statsmakterna*. Carlssons 1997.
Gadd, Pia. (red) *Mord, Blod och Moral.* Om kriminaljournalistik. Carlssons 1994.
Hannerz, Ulf. (red) *Antropologi Journalistik. Om sätt att beskriva världen.* Studentlitteratur 2004.
Holmström, Lars-G/Saving, Jaak. *Husbondens röster. En bok om journalistik i Sverige.* Tiden/Svenska Journalistförbundet 1982.
Hulthén, Gösta/Samuelsson, Jan. Mediavänstern. *En närbild av den dolda åsiktsproduktionen i Sverige.* Bonnier Fakta 1983.
Knightley, Philip. *Krigets första offer är sanningen* Ordfront/Ordfront Galago 2004.
Ljunggren, Stig-Björn. *När medierna tar makten. Ett demokratiskt omställningsprogram i upplevelseindustrins skugga.* Hjalmarsson och Högberg Bokförlag 2003.
Meyer, Philip. *The Vanishing Newspaper. Saving Journalism in the Information Age.* University of Missouri Press 2004.
Moelv, Bjarne. *Propagandaministeriet*. Norstedts 1976.
Nerman, Bengt. *Den offentliga lögnen.* Atlas 1997.
Olsson, Åke. (red) *Massmedia som informationshinder.* LiberFörlag 1978.
Olsson, Åke. *Maktenså kalladerönikörer. Om underklass och överklass i nyhetsrapporteringen.* Författarförlaget 1984.
Postman, Niel. *Underhållning till döds*. Prisma, 1985.
Rosenberg, Göran. *Tankar om journalistik*. Prisma 2000.
Såthe, Johan. *TV-fabriken. Ett reportage om en ny industri*. Ekerlids förlag, 2003.

Övrig litteratur:

Beckman, Petter. *Riv stängslen. Medierna som mötesplats: public journalism i svensk tappning.* Stiftelsen Institutet för Mediestudier i samarbete med Sellin & Partner, 2003.
De los Reyes, Paulina/Martinsson, Lena. *Olikhetens paradigm.* Studentlitteratur 2005.
Ekdahl, Mats. *Människan, mediemångfalden och det öppna samhället.* Styrelsen för psykologiskt försvar, 2003.
Holt, Anne. *Bortom sanningen*. Piratförlaget 2003.
Ljungdal, Arnold. *Rekapitulation.* Norstedts 1960.
Moberg, Åsa. *Mediemani. Thorbjörn Larsson. En historia om otålighet och tålamod.* Bokförlaget DN 2003.
SOU 1975:78. *Svensk press. Pressens funktioner i samhället*.
SOU 1999:12. *Elektronisk demokrati.*
SOU 1999:126. *Politikens medialisering.*
SOU 2000:1. *En uthållig demokrati*